

GRAMMATYKA
N I E M I E C K A

do

szkolnego i prywatnego użycia

przez

[Josef Tajban]
I. K. Trojańskiego.

~~Kajmowski Gustaf.~~

W POZNANIU, BERLINIE i BYDGOSZCZY.

Nakładem E. S. Mittlerera.

1833.

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
UNIWERSYTETU A.M. W POZNANIU

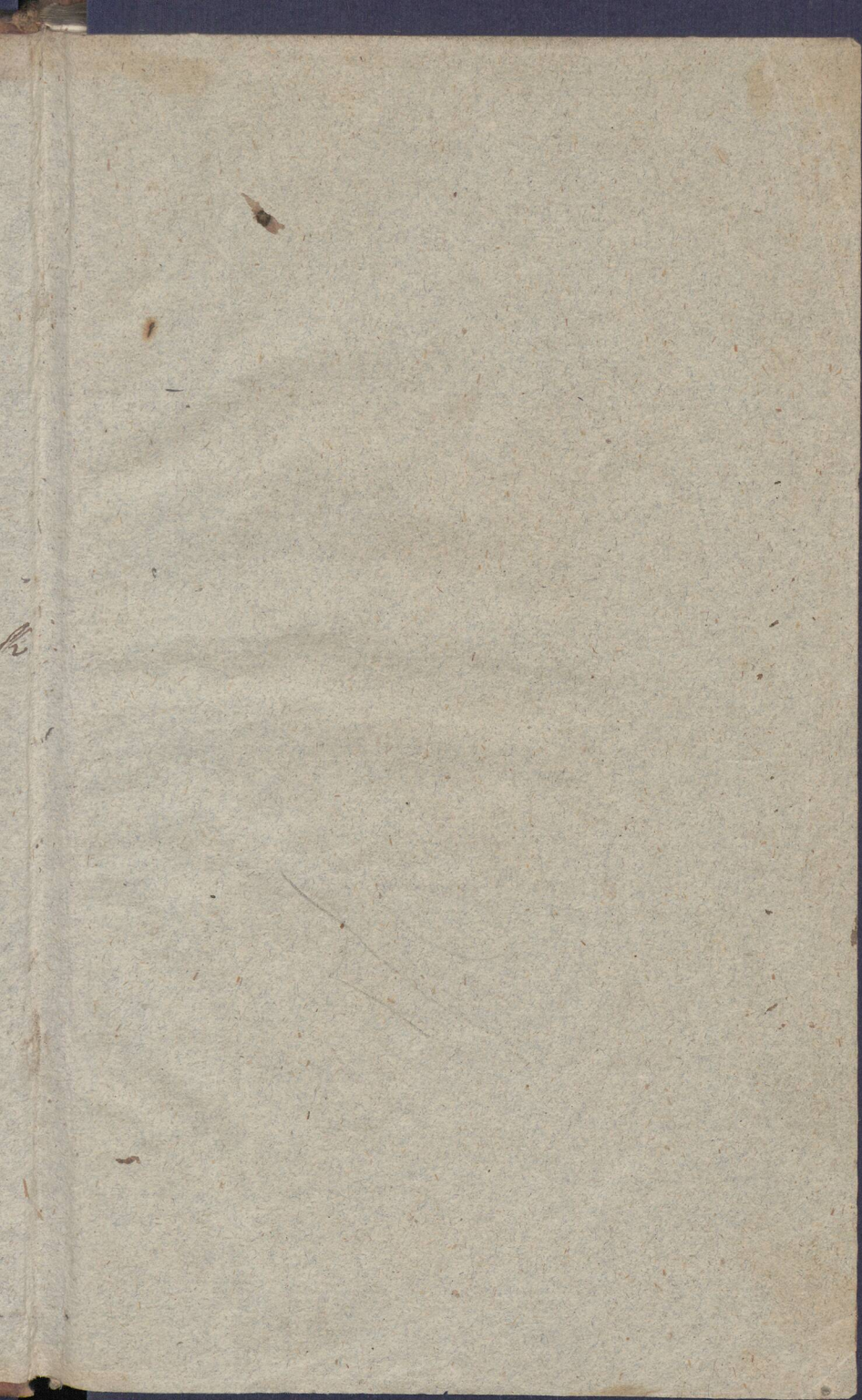

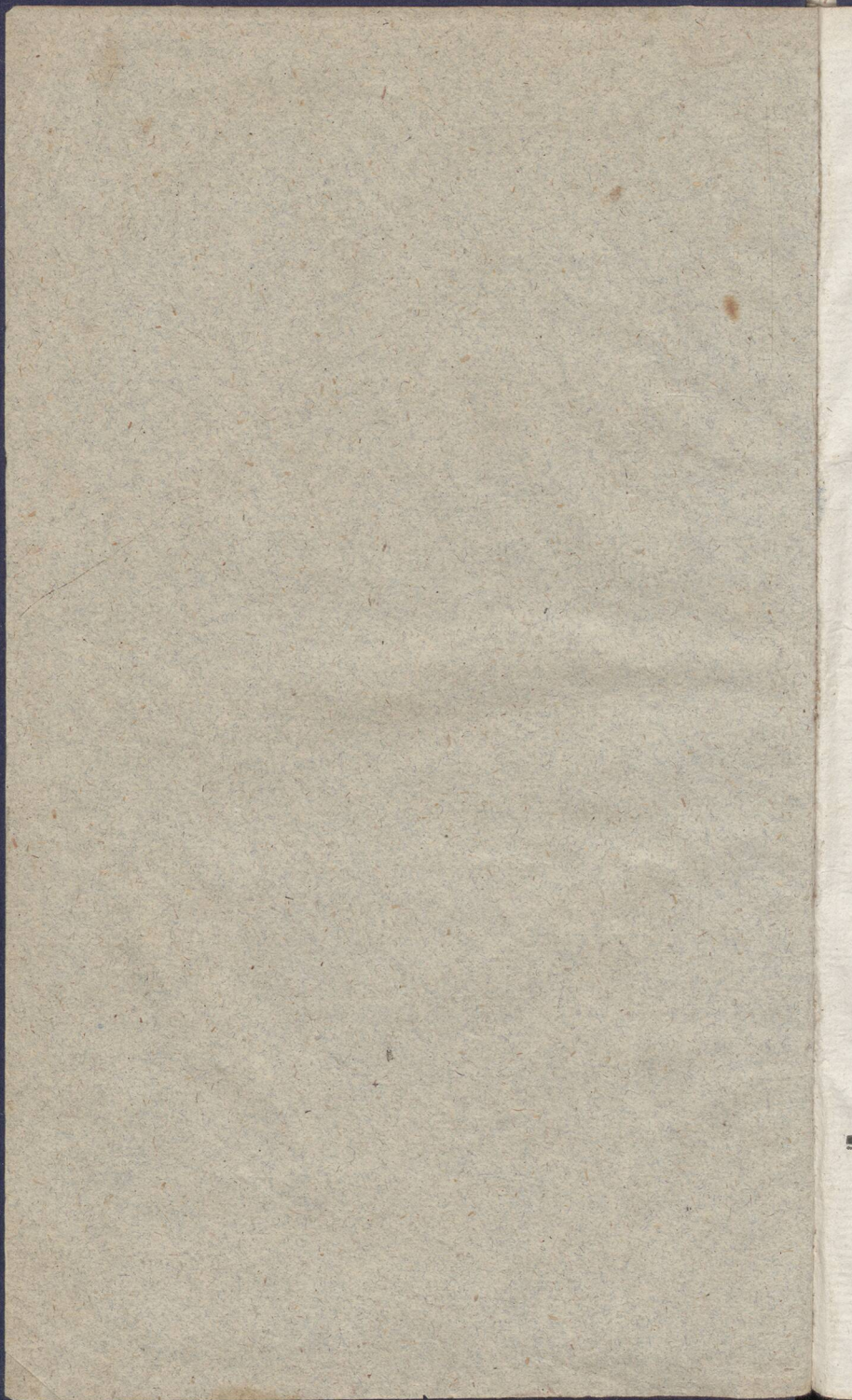
363976

Wypożycza się
tylko do czytelní

in oszere
Quarto

GRAMMATYKA
N I E M I E C K A

do

szkolnego i prywatnego użycia

przez

[*ausgegeben*]

I. K. Trojańskiego.

Kajmierzek Gustaf.

W POZNANIU, BERLINIE i BYDGOSZCZY.

Nakładem E. S. Mittlerera.

1833.

GRAMMATA
A N D E R S E N
[Deutsche Grammatik für d. Schul-
u. Privatgebrauch.]

3639465

1943 9 2337

W POZNANIU,
wydawnictwami W. Deckera. i Spółki.

I
ga
kl
K
té
pr
ty
za
cz
ch
się
ro
ni
ma
teg
dat
twi
mn
tam
był
wod
dzie
w c
dar

PRZEDMOWA.

Podpisany wezwanyam będąc przez Mittlerowską księ-garnią do ułożenia krótkiey Grammatyki niemieckiey dla klas początkowych, iakięy sobie od dawna życzo no dla Król. Gimnazjum w Poznaniu; tém chętniey podiął się téy pracy, ile że sam pracuiąc przy téy szkole długi przeciąg czasu, aczkolwiek w innym zupełnie zawodzie, tyle doznał i względów Zwierzchności szkolnéy i przywią-zania Uczniów, iż sobie to uważa za obowiązek wdzięczności a razem za zaszczyt, kiedy może poświęceniem chwil od nauczycielskiego powołania wolnych przyłożyć się do pożytku téy szkoły, która między sławnemi tego rodzaju instytutami uczonych Prus znamienite zajmuie miejsce. Od pierwszey prawie młodości badaniom gram-matycznym się poświęcając, tém śmielęy się wziął do tego dzieła, ile że księgarnia Mittlera nie szczędziła wy-datków na zaopatrzenie go w najlepsze materiały uła-twiające tę pracę. Za zasadę obrał sobie ósme wydanie mnieyszey Grammatyki Heysego, korzystaiąc z większey tam, gdzie zbyteczna krótkość iasności i zrozumiałości była na zawadzie. Poświęcając tę pierwszą próbę w za-wodzie niemczyzny drogiey zawsze dla serca swego Młodzieży szkół poznańskich, uprasza znawców o wskazanie w czém ią niedokładną znajduią, aby na przyszłość ten dar wdzięczności mógł szacownieyszym uczynić. Wszak-

IV

że pochlebia sobie, iż nie pominął nic, cokolwiek dla nabycia gruntownej znajomości języka niemieckiego w tak szczupłym obrębie umieścić było można. A gdy żadna prawie Grammatyka nie jest w stanie wyczerpać wszystkich szczegółów dotyczących się rozmaitego Słów użycia pod względem ich rzędu, radzi przeto Autor uczącym się nabyć do niniejszego dziełka bardzo szacowne pismo Profesora Heinzyusza mogące im w każdym wątpliwym przypadku posłużyć za przewodnika i doradcę. Tytuł téj książki jest: *Der deutsche Rathgeber oder alphabetisches Noth- und Hilfs-Wörterbuch zur grammatischen Rechtschreibung und Wortfügung in allen zweifelhaften Fällen, für diejenigen, welche fehlerfrei zu schreiben wünschen; von Theodor Heinsius cet. Berlin bei G. W. Boße 1825.* 1840

Pisałem w Krakowie w miesiącu Styczniu r. 1833.

I. K. Trojański.

Spis rzeczy.

	Strona
Wstęp. O języku niemieckim	1.
Rozdział pierwszy. O głoskach i ich wymawianiu	1.
Rozdział drugi. O tworzeniu się i wymawianiu (z przecię- ciem lub ostro) zgłosek i wyrazów	4.
Rozdział trzeci. O częściach mowy (Redetheile, Sprach- theile, Wortarten) i ich odmianie	7.
Rozdział czwarty. O pisowni czyli ortografii	9.
Rozdział piąty. O Przedimku czyli artykule i jego użyciu	23.
Rozdział szósty. O Rzeczowniku i jego użyciu	25.
Rozdział siódmy. O Zaimku i jego użyciu	37.
Rozdział ósmy. O Przymiotniku i jego użyciu	45.
Rozdział dziewiąty. O wyrazach liczbowych i ich użyciu	54.
Rozdział dziesiąty. O Słowie i jego użyciu	58.
Rozdział jedenasty. O Przysłówku i jego użyciu	96.
Rozdział dwunasty. O Przyimkach i ich użyciu	99.
Rozdział trzynasty. O Spójnikach i ich użyciu	104.
Rozdział czternasty. O Wykrzyknikach i ich użyciu	107.
Rozdział piętnasty. O zdaniach całkowitych i peryodach	108.
Rozdział szesnasty. O znakach ortograficznych i ich użyciu	118.
Rozdział siedemnasty. Nauka o wierszach czyli Metryka	122.

J
sk
kr
ca
iz
dn
le
do
ws
teg
tec
iet
pis
nia
re
wy
ski
(M
ci
wa
zay

zy
alb
wy
ram
G

W S T Ę P.

O języku niemieckim.

Język niemiecki jest jednym z najdawniejszych i najdoskonalszych żyjących języków. Z początku gruby i nieokrzesany, iak każda mowa w pierwiastkach swoich, kształcąc się przez 2000 niemal lat do téj dokładności doszedł, iż obfitością słów i wyrażen, giętkością i ozdobnością żadnemu z żyjących nie ustępuje, a dobitnością i mocą wiele z nich przewyższa. Znaczna ilość europejskich narodów mówi tym językiem, mnóstwo też mamy dzieł we wszystkich nauk rodzajach po niemiecku pisanych: i dla tego znajomość jego każdemu człowiekowi wielce jest pożyteczną; tym zaś, co się do nauk garną, gruntowna jego umiejętność nieodbitnie potrzebną. Do rozumienia mówiących i piszących po niemiecku, do dokładnego mówienia i pisania w tym języku konieczną jest znajomość prawideł, które nam podaie Grammatyka. Dwa są główne dyalekty mowy niemieckiej, dyalekt wyższych Niemiec czyli allemański (Oberdeutsch, Allemannisch) i niższych Niemiec czyli saski (Niederdeutsch, Sassisch), z których to obydwóch wykształcił się dyalekt górny niemiecki (Hochdeutsch) pospolicie używany w poprawnej mowie i pismach. Tym się przeto zajmuie Grammatyka niemiecka.

Rozdział pierwszy.

O głoskach i ich wymawianiu.

Język głosowy składa się z wyrazów (Wörter): wyrazy z sylab czyli zgłosek (Silben): zgłoski z brzmień (Laute) albo pojedynczych (iak o!) albo złożonych lecz razem się wymawiających (iak Bruch), których znaki zowiemy literami czyli głoskami (Buchstaben).

Litery niemieckie są częścią te same, co polskie, częścią ięzykowi niemieckiemu właściwe; iedne się wymawiają iak w polszczyźnie, inne w sposób odmienny. Dziela się na:

1) Samogłoski (Selbstlaute, Vocale), które są: a, e, i, (y), o, u; ä, ö, ü (wymów ae, oe, ui).

2) Dwugłoski czyli dyftongi (Doppellaute, Diphthongen), to iest samogłoski złożone: ai (ay), äu, ei (ey), eu — wszystkie te mają brzmienie mniéy więcéy podobne do ay, iednakże pomiędzy sobą się różnią: au, oi (oy), ui (uy), i ie, które się wymawia iak długie y.

3) Spółgłoski (Mittleute, Consonanten): b, c, ch, d, f, ff, g, h, i, k, l, m, n, p, ph (wymawiające się iak f), q (iak nasze k), r, rh, s, (które z następującą Samogłoską wymawia się iak z) lub s stojące tylko na końcu; ss, ss̄ (ostre s); sch (nasze sz); st i sp (które się często na początku sylab wymawiają iak szt, szp.); t, th; v (podobne do f); w (nasze w); x i z lub z̄ (mające brzmienie naszego c).

U w a g i.

Złożone spółgłoski (Doppelmitlaute) wymawiają się albo iak pojedyncze, lecz nieco mocniéy, np. ff, ss̄, ch, z̄; albo też każda Spółgłoska w ich skład wchodząca ma swoje osobne brzmienie, iak pf, st, sp; np. Pfand, hast, Stok, Haspel, Speise (mów Pfand, hast, Sztok, Haspel, Szpaize). — e stojące po i, tudzież czasem h zowią się litery nieme (stumme Buchstaben), dla tego że ich nie wymawiamy, np.: die frühe Liebe, wymów: dy frye Libe.

i wymawia się zwykle iak nasze y; np. in iak yn w wyrazie mlyn, im iak ym w słowie dym, ist, iak yst w słowie Ametyst, irgend mów yrgend iak yr w wyrazie Dyrektor. A tak binnen dieser Frist wymówi się bynnen dyzer Fryst. Lecz zgłoska ie iest nasze i (np. Liebe, gefiel, wie) wyiąwszy kiedy poprzedza d lub f (np. die, sie, dienen, siegen). Podobnie miękko brzmi i w iednozgłoskowych mir, mir, ihr i. t. p.

ä i ö nie wymawia się iak e ani ü iak i lub y; zachodzi także różnica pomiędzy ai, ei, eu, äu, iakkolwiek wszystkie mają brzmienie mniéy więcéy do ay podobne. Dokładne wymawianie tych głosek nie da się opisać, ale głosem okazane być musi.

Podobnie wzorowe wymówienie wyrazów Thon, i Ton, trat i Drath, Gewand i gewandt, Hütchen i Hüttchen okaże różnicę pomiędzy t i th, d i t̄, t i tt, a wymó-

wienie *Zeile, Weilchen, hoffen, Philosoph* różnicę między *f, v, ff i ph*, które wszystkie mają brzmienie do *f* podobne.

Błędnie jest *f* między Samogłoskami wymawiać iak *w*, np. *Hafer, Briefe*, mówić *hawer, brywe* zamiast *hafer, bryfe*. Błędnie niektórzy *b* wymawiają iak *p*, np. *Butter*. Naganną jest także przesadą nadawać głosce *g* brzmienie *j*; np. *genug* *jut* za *genug gut*, a głosce *schw* brzmienie *sw*; np. *Swarzes Swert* za *Schwarzes Schwert*. — To się bowiem przeciwi ogólnemu prawidłu, które tak wszystko wymawiać każe, iak się pisze. Ale to właśnie znowu prawidło wymaga, aby *sp* i *st* nie wymawiać iak *schp* i *scht*, np. *Spil, steh*n przez *szpil, szteen*, ale *spil, steen*; iakkolwiek zwyczaj takie wymawianie (*szpil, szteen*) powszechniejszém uczynił. Godząc zwyczaj z prawidłem możemy się trzymać téj reguły: tam tylko *sp* i *st* wymawiać iak *szp* i *szt*, gdzie stoi na początku sylaby mogący zaczynać wyraz, zresztą zawsze iak się pisze. Można więc np. *ausgesprochen, Unbestand* wymówić *ausgeszprochen, Unbeszstand* dla *Sprechen, Stehen, Sprache, Stand*; ale wyrazy iak *Fürst, Wurst, erstens* wymówią się *Fyrst, Wurst, erstens*.

Ch jest nasze *ch*, lecz zmiękcza się w zgłosce *ich* i kiedy ma po sobie *e*. Np. *Becher* mów *Bechier*. Tylko w wyrazach obcych, powiększły części z języków starożytnych, wymawia się iak *k*, np. w *Christus, Charakter, Chor*. — *g* w zakończeniach *ig* wymawia się miękko iak *ch*, np. *gütig*. — *Q* ma zwykle po sobie *u*, z którym się wymawia iak *kw*; np. *erquiden*.

Ti z następującą Samogłoską w wyrazach z łacińskiego użytych brzmi iak *cy*; np. *Action, Ambition, Motion, Quotient, Patient*.

W końcowém *en*, *e* zwykle stanowi przejście głosu od poprzedzających litery do *n*, samo mało dając się słyszeć; np. *siegen*, czytaj *zy-g'n*.

Samogłoski podwojone *aa, ee, oo*, wymawiają się pojedynczo ale z przeciągiem, np. *Haar, Meer, Moos*; ale dwa *ee*, z których każde do innéj sylaby należy, wymawia się podwójnie; np. *beerben* mów *be - erben*.

Zresztą w wymawianiu niemieczyny naśladować należy znających gruntownie ten język i którym znawcy przynają dobrą i dokładną pronuncyacją.

Rozdział drugi.

O tworzeniu się i wymawianiu (z przeciągiem lub ostro) zgłosek i wyrazów.

1. O tworzeniu się zgłosek i wyrazów.

Sylaba każda zawiera Samogłoskę pojedynczą lub złożoną, np. *Abel, eilen*. Z sylab powstają wyrazy; które albo iednę albo więcéy w sobie zgłosek mieścić mogą, np. *Der gute Beamte*.

Nie wszystkie wyrazy powstały na raz; lecz się kolejno iedne tworzyły z drugich. Ztąd iedne zowiemy pierwotnymi albo nie pochodnymi (*Stammwörter, Wurzelwörter, Primitiva*), iakiemi są np. *Land, Haus, lieb, roth*; drugie pochodnymi (*abgeleitete Wörter, Derivativa*), które od tain-tych pochodzą i tworzą się najczęściej przez dodanie na początku lub na końcu zgłoski przez się nie mającéy znaczenia. Takie zgłoski są a) początkowe: *ant, be, emp, ent, er, ge, miß, ver, zer*, np. *Antwort, beglücken, empfinden*. b) końcowe: *am, and, ath, bar, chen, de, e, end, el, em, eln, en, er, es, est, et, ei, haft, heit, ich, icht, ig, inn, ing, isch, keit, lein, lich, lei, ling, ner, niß, od, rich, sal, sel, sam, schaft, thum, ung, uth, zig*; np. *Eidam, Heiland, Herzogthum*. — Od wyrazów pochodnych odróżniać należy wyrazy złożone (*zusammengesetzte Wörter, Composita*), to iest takie, w których skład wchodzi dwa lub więcéy pierwotnych wyrazów, a każdy ma przez się osobne znaczenie, np. *Landhaus, Hausvater*. W takich złożonych wyrazach końcowy iest zawsze ważniejszym, i on właściwie rzecz oznacza, a dodany mu na początku wyraża tylko przymiot téy rzeczy: np. *Fensterglas* znaczy szkło, iakiego się do okien używa; *Glasfenster* znaczy okno ze szkła t. i. szklane; *Hausstauben*, gołębie domowe i *Zaubenhaus* dom dla gołębi t. i. gołębnik i t. d.

Przez derywacją i zręczne składanie wyrazów może się mowa bardzo z bogacać bez uszkodzenia czystości. Nieczystą się staie przez użycie archaizmów czyli zastarzałych form (np. *absonderlich* za *abgefondert*, *vorzüglich*; *alldieweil* za *weil*; *gelehrt* za *gelehrt*), prowincjalizmów czyli wyrażeń w pewnych tylko częściach kraiu używanych (np. *heiß*, *Föhlen* za *heiser*, *Füllen*), wyrażeń cudzoziemskich nieprzyjętych ieszcze powszechnie; nareszcie używaniem wyrazów niezręcznie i niezgodnie z duchem ięzyka utworzonych, iak np. *bewahrheiten, schuldigen*, (które tak brzmią iak polskie uprawdzić co, dłużnikować komu).

2. O wymawianiu sylab z przeciągiem lub zaostreniem, czyli o przedłużaniu i skracaniu zgłosek.

Z przeciągiem wymawiają się zgłoski, w które wchodzi dwugłoska, samogłoska podwójna lub *h*, tudzież te co się na pojedynczą samogłoskę lub spółgłoskę kończą; np. *blau*, *Haus*, *See*, *Rath*, *ja*, *so*, *Schlaf*, *der*, *vor*. Wymiają się niektóre zgłoski zaczynające lub kończące wyrazy pochodne, iak *be*, *ge*, *er*, *ver*, tudzież *an*, *ab*, *daß*, *es*, *in*, *ob*, *um*.

Ostro się wymawiają wszystkie sylaby, w których skład wchodzi Samogłoska pojedyncza z podwoioną Spółgłoską (także *h* i *h* za *hh* i *ff*), np. *Ball*, *Kamm*, *Narr*, *hassen*, *Spitze*, *locken*; także wiele zakończonych na dwie lub więcej Spółgłosek, np. *Kopf*, *Schuld*, *Schrift*, *Gunst*.

Długie są jednak *Art*, *Bart*, *Bord*, *Harz*, *Herb*, *Mond*, *Pfand*, *Krebs*, *Magd*, *Obst*, *Probst*, *Papst*, *Schwert*, *Trost*, *Vogt*, *Wust*, *höchst*, *nächst*, *nebst*, *stets*, *zart*. Nie skraca to sylaby, kiedy pomiędzy dwiema Spółgłoskami Samogłoska się wyrzuca, np. *lebt* za *lebet*, *Tagß* za *Tageß*, *edler* za *edeler*.

Uwaga. Sylaby z przeciągiem wymówione zowią także długimi, a wymówione ostro, krótkimi. Tę jednakże długość i krótkość nie trzeba mieć za iedno z iloczasem (*quantitas*) wierszowym, zależącym szczególniej od akcentu: o czem w 17 Rozdziale będzie mowa.

3. O wymawianiu sylab i wyrazów podług akcentu, czyli o uderzaniu głosu.

1) Akcent sylaby (*prygzlos*, *Silbenaccent*, *Silbenton*) iest to iey wymówienie z przyciskiem, czyli uderzeniem głosu, czyli iest to wzniesienie i natężenie głosu przy wymawianiu iakięzy zgłoski. Sylabę, na którą akcent czyli ton pada, zowiemy akcentowaną (*betont*): taką iest np. *Ro* w *Rose*, *floss* w *geflossen*. Inne zgłoski zowią się nieakcentowane (*tonlos*), iak *se* i *ge* — *en* w *Rose* i *geflossen*.

Język niemiecki w akcentowaniu zgłosek trzyma się stale tego prawidła, iż się uderza głosem w nayważniejszą zgłoskę, t. i. w zgłoskę pierwotną każdego pojedynczego wyrazu, np. od pierwotnego wyrazu *Wunsch* pochodzące mają akcent na tézyże sylabie: *wünschen*, *verwünschen*, *wünschenswerth*. Podobnie *Ordnung*, *ordnen*, *verordnen*, *ordnungsmäßig*, *ordnungswidrig*, *Trug*, *Betrug*, *betrügen*, *betrüglich*, *betrügerisch*. — Odstępują od prawidła po większey części wyrazy cudzoziemskie np. *Baron*, *Advocat*, *Justiz*; w których wszakże nawet akcent posuwać się może przy powiększaniu wyrazu, iak np. *Doctor*, *Doctoren*, *Pastor*,

Pastören, Musik, musikalisch i t. d.; tudzież niektóre niemieckie iak lebendig, Antwort, Antlitz, possierlich; imiona miast na in i wszystkie na ei, które te sylaby akcentują, np. Kinderer, Spielerei, Berlin, Lublin, Küstrin.

W wyrazach złożonych akcentuje się pierwszy z dwóch lub więcej w skład wchodzących; np. Hausstaube, Dachfenster, Hausstaubengattung, Himmelblau, Gelbgrün, Bordenhaus. — Jeżeli wyraz złożony jest z Przyimka, uważać należy, czy to jest Przyimek rozdzielny, czyli, jeżeli jest ze Słowem złączony, t. i. może się w odmianie jego formy od niego oddzielić, lub czy jest nierozdzielnie z nim złączony; w pierwszym bowiem razie zawsze akcent stoi na Przyimku czyli takowy jest ze Słowem złączony czy też od niego odłączony, w ostatnim razie Przyimek akcentu

nie dostaje nigdy. Ztąd abreissen, Abriß, umreissen, Umriß (bo się mówi ich reisse ab, ich reisse um); ale zerreissen, vergessen, erhalten, Erhaltung, Vergesslichkeit (bo się mówi ich zerreisse, vergesse, erhalte). — I dla tego ieden i tenże sam wyraz dwoiako może się akcentować, raz na Słowie, drugi raz na Przyimku, podług tego, iak w różnym używaniu znaczeniu albo może odłączać Przyimek albo nie;

np. mówi się übersezen i übersehen, pierwsze znaczy przesadzać (przewozić kogo lub się np. przez rzekę) i ma ich seze über, drugie znaczy tłumaczyć i ma ich überseze. Podobnie umgehen w właściwym znaczeniu użyte (iść na okolo czego) akcentuje u i ma ich gehe um, w przenośnym znaczeniu (uniknąć czego podstępny sposobem) kładzie akcent na gé i ma ich umgehe. Ztąd pochodzące od pierwszego Umgang (obeyscie) uderza głosem w um, w pochodzącym od drugiego unumgänglich (którego uniknąć nie można) iest akcent na ä. (Ob. więcej w Rozdz. dziesiątym III. Uwagę na końcu). — Gdzie będą mieć akcent Umschlag, Beschlag, Verschlag, Vorschlag, Auschlag?

2) Akcent, o którym dotąd mówiliśmy, iest głównym całego wyrazu, który mocnym nazwać możemy (der starke Accent, der hohe Ton, der Hauptton), a zgłoski, na które pada, mocno akcentowanemi (hochtonig). Lecz nie wszystkie sylaby, które tego akcentu nie mają, uważać należy za wcale nie akcentowane; są wszakże obok tamtych i inne, które choć nie tak mocne, przecież nieiakie uderzenie głosu dostają, i zowią się słabo akcentowane (tief betont, nebetonig) a ten słaby akcent można nazwać właściwym

przygłosem (der tiefe Ton, der Nebenton). Taki słaby akcent dostają pospolicie w wyrazach złożonych główne czyli końcowe (oznaczamy tu ten akcent punktem) np. Größ-nuth, Kirchof, himmelblau, Donnerwetter; tudzież końcowe zgłoski, których Samogłoską nie jest e lub i, lub kiedy po Samogłosce (nawet e, i) dwie lub więcej Spółgłosek następuje np. fürchtam, dankbar, tugendhaft, Verschiedenheit, Bögelein, donnernd i t. d. — Wszystkie inne zgłoski są nieakcentowane (tonlos); a mianowicie końcówki mające e lub i bez dwóch Spółgłosek (np. begreifen, fleißig, glücklich), tudzież iednozgłoskowe, jako Przedimek, Zaimek eż tudzież żu przed Trybem bezokolicznym stojące np. eß scheint zu kommen der Löwe.

3) Od akcentu sylabowego odróżnić należy akcent wyrazowy, t. i. wymówienie najważniejszych wyrazów w mowie z pewnym wzniesieniem głosu, tudzież akcent mowy, który na tem zależy, aby w ciągłym mówieniu niektóre części zdań z pewną wydatnością i wzniesieniem oddać.

Rozdział trzeci.

O częściach mowy (Redetheile, Sprachtheile, Wortarten) i ich odmianie.

Na też same części czyli gatunki wyrazów dzieli się niemiecka mowa, co i polska lub łacińska; lecz ma prócz nich ieszcze Przedimek czyli artykuł służący do oznaczenia rodzaju Imion. Jest więc w niemieckiej mowie 9 następujących części. 1) Imię rzeczowne czyli Rzeczownik (das Hauptwort, lepiéy Nennwort, Substantiv). 2) Imię przymiotne czyli Przymiotnik (das Beiwort, Adjectiv), 3) Zaimek (das Fürwort, Personwort, Pronomen). 4) Słowo, Czasownik (das Zeitwort, Meldewort, Verbum). 5) Przedimek, artykuł (das Geschlechtswort, der Einzeler, Artikel). 6) Przysłówek (das Umstandswort, Nebenwort, Adverbium) 7) Przyimek (das Verhältnißwort, Präposition). 8) Spójnik (das Bindewort, Conjunction). 9) Wykrzyknik (das Entpfindungswort, Interjection).

Rzeczownik służy do nazwania osoby lub rzeczy, np. der Mensch, człowiek; die Taube, gołąb; das Wasser, wo-

da; — Przymiotnik wyraża przymiot osoby lub rzeczy, [np. der gute Mensch, dobry człowiek; das trübe Wasser, mętna woda; i od tego wyrażania Przymiotu zowie się po niemiecku das Beschaffenheitswort, das Eigenschaftswort; a gdy wyraża ilość, jest Przymiotnikiem liczbowym (das Zahlwort), np. die drei Tauben, trzy gołębie. Tutaj należy także Imiesłów (Mittelwort, Partizip) jako Przymiotnik pochodzący od Słowa. — Zaimek kładzie się za Imie, np. er, sein, on, iego. — Słowo służy do wyrażenia różnych okoliczności czasu, np. ich schreibe, piszę; ich schrieb, pisałem. — Przedimek okazuje rodzaj, często i przypadek Rzeczownika, a zawsze iego rzeczowne znaczenie, np. das Wissen, wiedzenie, umiejętność. — Przysłówek ma ztąd nazwisko, iż się nacyjęścię kładzie przy Słowie dopomagając mu do wyrażenia iakięj okoliczności, np. schön schreiben, pięknie pisać. — Przyimek ułatwia oznaczenie stosunku Rzeczownika do innych wyrazów w zdaniu będących, np. Ich saß bei deinem Vater, siedziałem przy twoim oycu. — Spójnik spaja wyrazy lub zdania, np. ich und du, ja i ty. Wenn du weisst, so sage, jeżeli wiesz, to powiedz. — Wykrzyknik wyraża affekt iaki, np. ach! ach.

Ostatnie trzy części mowy zowią się nieodmienne (unveränderlich), ponieważ swęj formy nigdy nie zmieniają; inne odmienne (biegsam), bo mogą przez odmiany przechodzić. Cztery są rodzaje odmian (Biegungen, Flexionen): 1) odmiana rodzaju (die Geschlechtswandlung, Motion), np. guter, gute, gutes, dobry, dobra, dobre. 2) Stopniowanie, Steigerung, Comparison), przez które przechodzą Przymiotniki i Przysłówki, np. groß, größer, wielki, większy, erträglich, erträglicher, znośnie, znośniej. 3) Przypadkowanie czyli Deklinacya (die Fallbiegung, Declination), np. der Vater, des Vaters ic. oyciec, oycia i t. d. 4) Czasowanie Słów czyli koniugacya (Abwandlung der Zeitwörter, Conjugation.)

Grammatyka oprócz pisowni czyli ortografii (Schreibungslehre, Orthographie), t. i. nauki dobrego pisania, zawiera 1) Zródłosłów czyli Etymologią (Wortbildung, Etymologie) t. i. naukę o pochodzeniu i tworzeniu wyrazów. 2) Naukę o odmianie form (die Formenlehre, Wortbiegung). 3) Składnią (Wortfügung, Syntax), czyli naukę o dokładném łączeniu wyrazów w zdaniu (Construction).

W zdaniach wyrazy rządzą iedne drugimi, t. i. zawierają w sobie przyczynę, dla której drugie wyrazy tę a nie inną formę przybrać muszą; np. kiedy mówię: Oyciec chorego syna powierzył lekarzowi — słowo powie-

rzył iest przyczyną, dla której wyraz syn przybrać musi formę syna, a wyraz lekarz formę lekarzowi. Wyrazy tak rządzone od drugich, zwiemy zależnemi, a te od których zależą, rządzącemi. Takie rządzące wyrazy są pospolicie Rzeczowniki, Przymiotniki, Słowa i Przyimki; np. Książka oycy, — oycy zależy od książka (bo z Rzeczownika książka wynika pytanie czyia? i na nie odpowiedź oycy). Godny kary, — kary zależy od godny. Pisać list, — list zależy od pisać. Jechać do miasta, — miasta zależy od do.

Rozdział czwarty.

O pisowni czyli ortografii.

A. Ogólne prawidła.

1) Każdy wyraz tak się ma pisać, iak go wymawiaią ci, co dokładny posiadaią wymawiania sposób. Należy przeto naprzód starać się o dokładne wymawianie, aby podług niego dokładnie można pisać.

Kto dokładnie wymówi Vater, Schwert, Surfen, nie napisze Vatter, Emert, Surfen lub Kurfen. Kto wie, że się ma mówić Bauer, sammeln, nichts, nie będzie pisał Bauer, sammeln, niſcht. Wątpliwosc względem Spółgłoski końcowej rozwiąże przedłużenie wyrazu, np. Hauses pokaze, że się ma pisać Haus nie Haus lub Haus; Grusses, Flussess nauczą pisać Gruss, Fluss; a Grabes, pokaze, że ma być Grab nie Grapp. i t. p.

2) Gdzie dokładność wymawiania nie iest wystarczaiącą, tam wezwac należy na pomoc Zródłosłowu.

Tu zachowuią się następuiące prawidła: 1) Co się w pochodnym lub złożonym wyrazie tak wymawia, iak w pierwotnym lub poiedynczym, tak się też ma i pisać: a tak alles, Allmacht, allwissend pisze się podług all; hierin, darin (nie hierinn etc.) podług in; Fahrt przez h podług fahren, a Schiffahrt iak Schiff i Fahrt. 2) Jeżeli brzmienie iakiéy zgłoski wyrazu pierwotnego lub poiedynczego w pochodnym lub złożonym iest odmienne w pisowni gloski zamieniać się maią na iak naybliżéy z tamtymi spokrewnioną a zatém a na ä (czasem na e), o na ö, u na ü, au na äu. np. z alt, będzie älter, Armel z Arm, größer z groß, aushöhlen z höhle, Tochter z Tochter, müßig z Müsse, Mütter z Mutter, häuslich z Haus, lecz edel z Adel. 3) Gdzie brzmienie zgłoski na zupełnie odmienne przechodzi, iak np. sprechen, sprach, sprich, gesprochen, Spruch; bergen, barg,

geborgen, Burg; Berg, Gebirge i t. p., tam znowu do dokładnego wymówienia zastosować się należy. Toż samo przy zmianie Spółgłosek, iak g na st, h na ch lub g, g na ch, c na k, f na ff i na odwrot; np. Gift od geben, zog i Zucht od ziehen, mochte od mögen, Tracht od tragen, erschraf od erschrecken, floss i Fluss od fließen, weiß od wissen i t. p.

3) Gdzie wymawianie i derywacya nam pomódz nie może, iak np. w Saat, Samen, Saal, Thal, Zahl, Meer, mehr, hier, dir, viel, fiel i bardzo wielu innych wyrazów, stosować się należy do przyjętego przez dobrych pisarzy zwyczajui, zasięgając w potrzebie rady dobrych Słowników lub osób umiejących, a nie pisać nigdy wyrazu nie przekonawszy się, iak się dobrze ma pisać.

4) Wyrazy cudzoziemskie i imiona własne w niemieckim pisać się mają literami niemieckimi, lecz nie podług brzmienia, ale iak w własnéj mowie bywaią pisane, np. Doctor, Genie, studiert, Voltaire nie Doctor lub Voltár. Podobnie Monsieur, Mademoiselle, Journal, Bouteille, Shakespeare, nie Monsie, Schakspier i t. d. Wyjąwszy kiedy dosłownie co wymówionego lub pisanego przytaczamy, np. Er redete Sie mit dem vertrauten mon coeur an. — W wyrazach pochodzących z greckiego zachowuią naylepsi pisarze k, równie iak c w wyrazach łacińskich lub z łacińskiego pochodzących. Piszmy więc Anekdote, Charakter; Candidat, Consistorium, College, Director, copiren, Insect, Lact i t. d.

B. Prawidła szczególne.

1. O używaniu na początku dużych głosek.

Piszą się dużemi literami

1) Wszystkie wyrazy zaczynające nowe zdanie, a mianowicie stojące na samym początku pisma, rozdziału, paragrafu lub ustępu; po punkcie, po znaku pytania zamykającym zdanie zupełne a nie będące częścią następującego zdania; tudzież po wykrzykniku stojącym na końcu zdania całkowitego, np.

„Die Dankbarkeit ist eine natürliche Pflicht. Haben wir nicht selbst von dankbaren Thieren gehört? Aber der Mensch vergißt nur zu oft diese Pflicht. O die Verkehrtheit der Menschen! Wenn aber u. s. w.“

Po znaku zapytania lub wykrzyknienia, który stoi w środku zdania nie kładzie się duża litera, np.:

„Dass ich verreisen werde, ist gewiß; aber wann? das kann ich nicht bestimmen.“

Po wszystkich innych znakach kładą się małe litery, wyiawszy a) po dwukropku, kiedy przytoczenie cudzey mowy stoi dosłownie, np.: Er fragte mich: „Ist ihr Vater gestern im Schauspiel gewesen?“ Ich antwortete: „Nein.“ — b) W poezyi na początku każdego wiersza,

2) Wszystkie Rzeczowniki, Przymiotniki stojące za Rzeczownikami, lub jakie bądź wyrazy rzeczownie użyte, a nawet całkowite zdania mieysce Rzeczowników zastępujące: np.

„Du beantwortest jede meine Frage mit einem Nein oder einem Ich weiß nicht. — Das Stehen, Sitzen, Liegen, kurz Alles wird dem Kranken beschwerlich. — Ich sagte ihm das letzte Lebewohl. — Du machst keinen Unterschied zwischen Mein und Dein. — Gåbe es kein Wenn und kein Aber, o wie glücklich wären wir! — Am Anfange dieses Wortes muß großes A stehen.“

Groß po imionach Monarchów, tudzież imiona liczbowe z Przedimkiem piszą się dużą literą: Friedrich der Große, Ludwig der Sechzehnte.

Przymiotniki samotnie stojące, ale należące do poprzedzającego Rzeczownika nie uważają się za Rzeczowniki: Er ist ein thörichter Mensch, ich glaube, sogar ein böser. — Podobnie nie jest Rzeczownikiem Przymiotnik, przed którym stoi artykuł z Przymikiem w jeden wyraz ściągnięty, np. aufs neue, am besten; ale to wyrażenie uważa się za Przysłówek. Wyjątek stanowią im Ganzen, im Allgemeinen.

W Rzeczownikach złożonych tylko pierwszy ma dużą literę: Landhaus; wyiawszy kiedy są połączone Łącznikiem: General-Feldmarschall. Podobnie Schul- und Consistorialrath.

3) Wszystkie tytułatury i Zaimki ściągające się do osoby, do której mowę zwracamy np. w listach, podaniach i t. p. — np.

„Ew. Wohlgeboren werden Sich erinnern, was ich Ihnen in Bezug auf Ihre Angelegenheit früher gemeldet habe.“ — Podobnie „Du wirst es nicht vergessen haben, was ich Dir in Bezug auf Deine Angelegenheit gemeldet habe.“

Kaiserlich, Königlich, fürstlich i t. d. zaczynają się małemi literami, mówiąc w ogólności, np. die königliche Würde, ale dużemi, kiedy się do pewnej osoby stosują, np. das königliche Edict verordnet. Podobnie Ew. Kaiserliche Majestät haben geruht.

U w a g i.

1) Przymiotniki pochodzące od imion całkowitych krajów, piszą się małą literą; te zaś co od osób lub szcze-

gólnych mieysc: (np. miast) pochodzą; lepiéy jest zaczynać dużą literą; np. die deutsche, französische, polnische Sprache; der westphälische Friede; ale die Kantische Philosophie, die Leipziger Messe.

2) Rzeczowniki użyte adverbialnie tracą znaczenie Rzeczowników i piszą się małą literą, iak theils, flugs, anfangs, kraft, vermöge, i inne. Niektórzy dobrzy pisarze piszą nawet małemi literami: zum besten haben, preis geben, zu gute haben i inne; ale dużemi Acht geben, in Acht nehmen, Dank sagen, zu Grunde richten lub gehen, zu Hilfe kommen, Leid thun, zu Leide thun, im Stande sein, Statt finden, von Statfen gehen i t. p.

Mał z imionami liczbowemi porządkowemi ma dużą literę: „podobnie Recht: Unrecht; np. das erste Mal. Habe ich Recht oder Unrecht? — Ale Mał z liczbą porządkową ściągą się na ieden wyraz: dreimal; i recht, unrecht, piszą się małemi głoskami, kiedy są adwerbia: np. Du hast recht verstanden, aber unrecht gemacht.

II. O wyrażaniu głoskami sylab z przeciągiem lub ostro się wymawiających.

Po każdéy Samogłosce wymawiającéy się z przeciągiem (poiedynczéy lub podwójnéy) bezpośrednio następująca Spółgłoska ma być poiedyncza, po wymawiającéy się ostro, podwójna.

Schlaf, schlaff; Nase, nasse; kam, Kamm; beten, betten; wieder, wider, Widder; Hof, hoff; Gemüse, müssen; Beet, Bett; stehlen, stählen, stellen; schälen, Schellen; eben, Ebben. Jednakże ch, sch, x i z kładą się tylko poiedynczo (nawet po ostréy Samogłosce): machen, lachen, waschen, dreschen, Here; a za podwójne f i z kładzie się ff, zz: Brücke, Spitze, Raße, sehen — ff uważa się tu za poiedynczą, ztąd: Maß, aff, Musse.

U w a g i.

- 1) Dystongi iako Samogłoski długie mogą mieć po sobie tylko poiedynczą Spółgłoskę: Lauf, Käufer, Kaiser, heilen, heulen, steif.
- 2) Ponieważ Samogłoski krótkie być mogą, kiedy po nich dwie lub więcéy różnych Spółgłosek stoi, podwajanie więc w najpierwszéy z nich jest niepotrzebne i byłoby błędém: hart, Hirt, wird, Durst, Schrift. Wyimują się iednak wyrazy, w których derywacya podwójnéy Spółgłoski wymaga, np. Bekannt, erkenntlich,

od fennen; tudzież, te które za ściągnięte uważać można, iak nimmt, trifft, verwirrt za verwirret i t. d. i Sammt za Sammet.

- 3) Sylaby nie dające się przedłużyć przez zmianę formy dostają pojedynczą Spółgłoskę: mit, an, in, hin, biß, daß, deß, ob, um, von, man, was, weg, ver, zer, un, cet. Lecz długie są niektóre na r, iak vor, für, dir, mir, her, wyiawszy złożone, herbei, hervor, cet.

Przedłużenie Sylaby oznacza się ieszcze troiakim sposobem:

- 1) Podwojeniem Samogłoski a, e, o, np. Mal, Meer, Moos. Lecz i, u, ä, ö, ü nigdy się nie podwajaia.
- 2) Dodaniem e po i: dießer, viel, Spiel, hier, Frieden. Wyiawszy kiedy i stoi na początku, iak w Igel, i w wyrazach: Fieber, Biber, wider, tudzież w Zaimkach mir, dir, wir.
- 3) Dodaniem h po Samogłosce, lecz zwykle tylko przed l, m, n, r, iak w Gastmahl, lahm, Hahn, Lehre, ihr; przed innemi Spółgłoskami tylko wtenczas, kiedy tego derywacya wymaga, np. geht od gehen, sieht od sehen, Drath od drehen, Blüthe od blühen, Fehde od fechten i t. d.

Wyimują się od tego prawidła:

- a) Zaimki der, dem, den; tudzież vor, für, gar, nur, her, Vår, hören, nun, König, Honig, schön, Samen, schal, Schale.
- b) Wyrazy pochodzące od takich, co albo ostrą Sylabę mają w sobie, albo długą bez h, np. kam od kommen, verlort od verlieren.
- c) Te Sylaby co na początku mają dwie lub więcej Spółgłosek (ale nie pf lub ft), tudzież zaczynające się od qu, np. schön, schmal, Thal, Flur, Spur, Strom, Qual, quer, bequem. Przeciwnie Stahl, Stuhl, Pfahl, empfehlen. Zaczynające się od Str częścią przybierają h, częścią nie: Strahl, Strom.
- d) W niektórych Sylabach opuszcza się h iedynie dla tego, aby ie odróżnić od innych co innego znaczących, np. malen, mleć, od mahlen malować; Mal raz, od Mahl bankiet; Namen imie, od nahmen wzięli; holen iśćz po co, przynieść, od hohlen wydrążone.

Przestroga. Wszystkie te sposoby przedłużenia używają tylko w wyrazach prawdziwie niemieckich, nie zaś w tych, które z innych języków pochodzą, iak: Capital, Dame, Natur, Polen, Ton, Person, rar, studiren. W niektórych iednak (które na sobie wyraźną noszą cudzoziemszczyzny cechę) znajdujemy h, iak w Katarth, Katarthal-Fieber, Diarrhoe, enrhlmirt, Rhubarber, Rheutorif, rheumatifch, Whist i t. d.

III. Szczegółowe prawidła o użyciu liter.

1. O Samogłoskach.

a, aa, ah.

Samo a ma naywiększa ilość wyrazów niemieckich, i wszystkie od starożytnych wzięte, wiaawszy hebrajskie Jehovah, Hallelujah i inne. — Podwójne a mają szczególniéy Aar, Aal, Aas, Haar, Maal (plama na ciele), Paar, Saal, Saat, Schaar, Staat, Waare. — ah mają: Ahle (szylko), Ahnen (przodkowie), ahnen (przeczuwać), ahnden (karcieć), Bahn, Kahn, Pfahl, prahlen, Prahm, Rahm, Rahmen, Sahne, Wabl, Wahn, wahr i inne — ob. wyżéy II., 3 z Uwagami.

ae, ä, äh, e, ee, eh.

Ae, ae pisze się wszędzie w wyrazach cudzoziemskich, gdzie a i e osobno się wymawiają; Aerostatik, Israel, Phaeton. — Ä, ä używa się za dwugłoskowe ae: Phönomen, Ästhetik, i w niemieckich Ähre, Däne, hämisch, Kartätsche, Lärmen, gräßlich, Säge, schäkern, schwären, schräg, Träber, verbrämen, zäh, i tych, których pierwotne lub z tego samego źródła pochodzące mają a lub aa, iak ändern, Ärmel, schmälern, rächen, Verhältniß, zärtlich, schämen, März, (andere, Ärm, schmal, Rache, halten, zart, Schaam, Martius) it.d. Te co w oznajmującym Trybie niedokonanego przeszłego czasu mają a, dostają w łączącym ä, gab, aß, war, mają gäbe, äße, wäre cet. — ä nie podwaja się nigdy; zład od Haar pochodzi Härchen, Äser plurale od Aas, Säle od Saal. W francuzkich niektórych wyrazach kładzie się za nie ai; np. Chaise, Portehaise.

äh prawie te tylko mają, które pochodzą od Słów mających ah lub ach: Gefährte, schmähslich (od Gefahr, Schmach).

e dostają szczególniéy następujące: ausmerzen, auswendig, Becher, behende, Belt, beschweren, Besen lub Besem, beten, echt, edel, Elster, emsig, Esche, essen, Feder, Fell, geben, Geberde, Gebet, gelegen, Genesung, gellen, gerben, gerecht, Gletscher, Grenze, hegen, einhellig, henken, Henne, her, Herd, Hering, Keller, Kelter, leben, legen, Netze, pressen, Recht, Schelle, Schere, Scherlein, Segen, selig, schweben, schwanken, schwer, Stempel, Stengel, verwegen, Wetter, wegen, Welt, werth, widerspänstig cet. — Niektóre mogą się pisać także przez ä, iak Gränze, Häring; inne nie piszą się nigdy przez ä choćby powinny, iak edel, Henne od Adel, Hahn.

Podwóyném e piszą się szczególniéy następujące: *Beere, Beet, Heer, Heerde, Klee, leer, Meer, scheel, Schmeer, Schnee, See, Seele, Speer, Spree, Theer.*

O eh ob. wyżéy II. 3. z Uwagami.

i, ie, ih, ieh, y.

i stoi w zgłoskach ostrych: *fiug, Gebirge, Sprichwort, Sichel, wirfen*; osobliwie w zakończeniach *ig, icht, lich, isch, rich, zig*. Przedłuża się bez znaku przedłużenia w *Bibel, Mine* (podkop), *wider, Fieber, i n. i.* Podobnie w zakończeniu Słów na *iren, iak studiren, buchstabiren*: niektóre iednak dostają e; iak *spazieren*.

ie pisze się w *bieder, Biene, Diele, Dienst, Brief, Fieber, Miene* (mina twarzy), *schwierig, wieder, Clavier, Dffizier* cet. tudzież w czasie przeszłym niedok. Trybie rozkazującym wielu Słów: *fiel, ließ* cet. i w zakończeniu niektórych imion cudzoziemskich: *Geographie, Harmonie, Colonie, narreszie* w zdrobniałych, iak *Kieschen* (Eliza).

ieh stoi tylko tam, gdzie derywacya wymaga h: *siehst, stiehlt, verlich* (od *sehen, stehlen, verleihen*).

ih stoi tylko w *ihm, ihn, ihr* i pochodnych.

y nie używa się w wyrazach niemieckich lub do niemieckiego ięzyka za swoyskie przyiętych; kładzie się za nie i lub ie, np. *Juni, Juli, Kiebitz*. Tylko z greckiego pochodzące zachowują y: *Zephyr, Analyse, Physik, Mythologie, Nymphe, Ahsyl, Dyllse* cet.

o, oo, oh.

Nayczęściéy stoi o pojedynczo. Podwóyném o piszą się, *Boot, Loos, Moor* (gdzie się torf kopie), *Moos*. Dostają oh: *Wohle, Mohn, Mohr* (murzyn), *Dhm* (pewna miara płynów), i wiele innych, o których ob. wyżéy II. 3. z Uwagami.

Niektóre francuzkie nieprzyswoione zachowują swego ięzyka au lub eau brzmiące iak o (oo, oh); np. *Chaussee, Bureau, Cause, Rouleau*.

oe, ô i ôh.

oe pisze się, gdzie o i e osobno się wymawiają, iak w *Moe*; ô tam, gdzie tylko iedna Samogłoska daie się sły-
szec. Względem h (gdzie ma stać po ô a gdzie nie) stosuje się każdy pochodny wyraz do swego pierwotnego; ztąd *frohlich* od *froh*, *thoricht* od *Thor*; *stôhe* (Tryb łączący) od

fliehen, a fröhe, verlohre, böte, od frieren, verlieren, bieten. — Cudzoziemskie z greckiego i łacińskiego mają ó, z francuzkiego zaś pochodzące zachowują eu lub ou: Komödie, Tragödie, Ökonomie, famos, religiös; Meuble, Honneurs, Manoeuvre.

u, uh.

Niemieckie wyrazy mają częścią u, osobliwie w zakończeniu thum i początkowéy sylabie ur; częścią uh, iak Schuh, Aufruhr, Ruhme, Uhr. Wyrazy z obcych ięzyków mają tylko u np. Cur (kuracya), a francuzkie ou, iak Cour, (machen, nadskakiwać, umizgać się), Bouteille, Courier, Louis'dor, Tambour cet.

ü, üh.

W pochodnych powstaie ü z u, üh z uh, np. Blümchen od Blume, rühmen od Ruhm. Zresztą dostają niektóre ü z powodu ostréy pronuncyacyi, iak bündig, Bürge, Brücke cet.; üh zaś następujące: Bühne (teatr), Früh, Frühling, führen, Gebühr, fühlen, Gefühl, kühl, kühn, Mühle, wühlen.

Za ü nie należy pisać ue albo ui, które tylko w niektórych imionach własnych się znajdują, iak Lueder, Guisshard mów Lueder, Gwiszar). Francuzkie wyrazy mają ü lub u, które iednak brzmi iak ü, np. Büste, Lecture, parfümiren, Statue, Revue, Calcul.

ai (ay), ei (ey), äu, eu, oi, ui.

ai (rzadko ay) służy szczególniéy do rozróznienia niektórych wyrazów od tych, co się piszą przez ei, np. Seite (strona na instrumencie, zaś Seite strona iakiéy rzeczy), Waife (sierota, zaś weife mądry), Laib (bochenek, zaś Leib ciało), Main (rzeka Men, zaś Mein mój). Używa się prócz tego w Baiern (także Bayern), Kaiser, Laie, Lafai, Mai, Waizen (także Weizen), Hain, Mainz (Moguncya).

ei używa się nie tylko w wielu wyrazach, gdzie tego pronuncyacya wymaga, iak beweisen, dreist, Eis cet., ale i w tych, które dawniéy przez ey pisano, iak sein być, bei, Eil, frei, Geier, zrei, Eiter i w końcówkach ei i lei, tak iż ey prawie całkiem z używania wyszło.

äu kładzie się w pochodnych za au: Faulniß, Gehäuse, läuten (od faul, Haus, laut).

eu stoi wszędzie, gdzie tego brzmienie wymaga, iak theuer, Euter (wymie), freuen, Freund, Heu cet. i w cudzoziemskich, np. Euphonie, rheumatisch, Lieutenant cet.

oi i ui używa się tylko w niektórych imionach własnych, iak Boiße (rzeka w Meklenburskiém), Duisburg (miasto nad Renem), Boileau (mów Boalo), Guischard (mów Gwiszard).

2. O użyciu Spółgłosek.

Miękkie Spółgłoski b, v, w, d, g, i th poiedynczéry Samogłoski nie skracaia nigdy, ale ia zawsze przedłużaia. Przeciwnie f, p, r, i z stoa zвычайnie tylko po ostrych Samogłoskach, i dla tego p zвычайnie po poiedynczych Samogłoskach podwiaia się. Spółgłoski f, s, t równie się kładą po długich iak i krótkich głoskach, po krótkich iednakże zazwyczaj się podwiaiaia równie iak l, m, n, r. Obaczmy to dokładnié w szczególach.

b, p.

Gdzie b a gdzie p pisać, okaże nam brzmienie lub przedłużenie wyrazu albo derywacya, np. Bube, ztąd Bübchen; Puppe, ztąd Püppchen. Podwójne b stoi w Ebbe, Krabbe, Robbe. Podwójne p w Grippe, Hippe, Klapper, Quappe i innych. Naytrudnié jest w mowie rozróżnić z dokładnością bt i pt, bs i ps. Zawczasu więc w dokładną pronuncyacyą tych liter wprawiać należy, aby podług niéy i dokładnie pisać: Abt nie Apt; Haupt nie Hautb; Krebs nie Krepß; Gyps nie Gyß. Podobnie Obst, Herbst, Papst, Propst.

d, t, dt, tt, th, ht.

Użycie d lub t okazuje brzmienie lub przedłużenie wyrazu. Bad (Bades), bat (baten), Bund (Bundes), bunt (buntes), Gewalt (gewaltig), deutsch (nie teutsch). Prócz tego stoi d w zakończeniach and i end, np. Heiland, irgend, i w Imiesłowach: hoffend. t stoi w zakończeniach et, te, heit, feit, icht: hoffet, hoffte, Feigkeit, Klugheit, Habicht; i w początkowych sylabach ant, ent: Antwort, entschließen; wylawszy, gdzie derywacya wskazuje d, iak w endlich, Endweck od Ende. Przysłowki na ich maia d lub t, podług tego iak pochodzą od wyrazów maiających lub nie maiających d w sobie, np. jugendlich, abendlich (od Jugend, Abend); hoffentlich, öffentlich (od hoffen, offen).

tt używa się na końcu Sylab w Abschnitt, Bett, Bettler, Böttcher, Brett, Mittler, Mittwoch, Sattler, Schlittschuh, Statt, anstatt (statt), Statthalter, Tritt, tritt (od treten), Wittwe (także Witwe), Pottasche, Mettwurst. Zresztą należy iedno t do poprzedzaiający, drugie do następuiający Sylaby w betteln, Mitte, Stätte, betten, Sattel, Schlitten i innych

osobliwie złożonych, iak *Welttheil*, *Fasstag*, *Posttag*, które przeto i trzy t mieć mogą, jeżeli pierwszy wyraz kończy się na dwa, i w takim razie rozdzielnie mogą się pisać, iak *Welttuch* lub *Welt-Zuch*. — Podwójne d stoi tylko w *Widder*.

dt stoi tylko w skröceniach za det: *beredt* (za *beredet*), *gesandt* (*gesendet*); podobnie *bewandt*, *gewandt*, *verwandt*; *Gesandter*, i w *Stadt* i *todt*: ale Rzeczownik *Tod*. Za temi idą złożone *Verwandtschaft*, *tödtten*, *Todtengräber*, ale *todbringend*, *Todbette* cet. Pisze się też *beredsam* nie *beredtsam*. Dawniey pisano także *Erndte*, *Brod*, *Schwerdt* i inne które teraz przez samo t piszą, a za *Brot* także *Brob*.

Ze się w wyrazach złożonych d i t zeyść mogą, rozumie się przez się, np.: *Handtuch*, *Landtag*, *Mordthat* cet.

th kładzie się na końcu wielu jednozłóskowych, iak *Drath*, *Fluth*, *Roth*, *Muth*, i pochodnych z *kothig*, *Schwer-muth*; tudzież na początku i w środku jedno- lub więcejzłóskowych: *Thal*, *Thon*, *Unterthan*, *Atthem*; osobliwie w zakończeniach *ath*, *uth* i *thum*, iak *Heimath*, *Wermuth*, *Reichthum*. Lepiey jest bez h pisać *Gebet* (modlitwa), *Gebet*, *Geburt*, *Abenteuer*, *behüten*. — *Theil* traci h w złożonych, które ei na e zamieniaią, ztąd *Erbtheil*, ale *Drittel*, *Viertel* cet.

ht powstaie tylko z wyrzucenia e w *het*, np. *blüht*, *geht*, *sieht*, za *blühet* cet.

f, ff, v, w, pf, ph.

f stoi w wielu wyrazach, iak *Graf*, *fort*, *fliegen*, *rufen*, *fest*, *Festung* (lepiey niż *vest*, *Befung*), *Fließ* (dawniey *Blicß*), *Ruf* cet., osobliwie w zakończeniach *haft* i *schaft*: *nahrhaft*, *Freundschaft*. ff kładzie się tylko po sylabach ostrych: *Hoffnung*, *schaffen*, *Alffe*, *trefflich*, *treffen*. Gdy f podwójne powstaie ze składu dwóch wyrazów, pisze się ff nie ff, np. *auffangen*, *Lauffeuer*, *fünffach*.

v nie kładzie się przed Spółgłoską, w niemieckich wyrazach nawet przed u i ü stać nie może. Używa się pospolicie w wyrazach *viel*, *voll*, *von*, *vor*, w Sylabie *ver* i *we* wszystkich, które od tych pochodzą lub z nich są złożone: *vielleicht*, *völlig*, *davon*, *verwerfen*; zresztą w niewielu niemieckich wyrazach, iak *Vater*, *Weilchen*, *Better*, *Vogel*, *Vogt*, *Volk*, i w zakończeniu *av* i *iv*: *Gustav*, *Infinity*, *naiv*, *Perspectiv*, *massiv*. W następujących ma brzmienie do w podobne: *Trevel*, *brav*, *Malse*, *Nerve*, *Olive*, *Pulver*, *Slave*, *Eclave*, *Farve*, *Berß*, i w wielu cudzoziemskich np. *Devise*, *divers*

firen, Serviette, Univerſität, ſchool cet. Prócz tych gdzie iest brzmienie w, piſze ſię w: Löwe, Wind, wehen, Jngwer.

pf ſtoi wszędzie, gdzie p i f ſlychać po ſobie: pfropfen, Krampf, Pflug. Dokładnie więc wymawiać należy Pfund, Pfeife, Pfauwe, Pfuſcher, Trumpf (nie Feife, Flaume i t. d.

ph używa ſię poſpolicie w cudzoziemskich: Philoſophie, Epheu, Kramph, osobliwie we wszystkich greckich: Alphabet, Epſare, Strophe, i w niektórych imionach własnych: Adolph, Ludolph, Chriſtoph.

g, ch, k, c, ck, i i q.

Gdzieby mniéj dekladne wymówienie wątpliwém czy niło, czy g czy k lub ch położyć na końcu, wskaże to przedłużenie wyrazu, np. ſang (od ſingen), ſank (od ſinken), Krug (Krugel), Talg (Talgel), Talf (Talfel), mäſig (mäſigen), brüderlich (brüderliche), Berg (pakuły, Bergel), Werk (Werkel). ſtoi zaś g ſzczególniey w zakończeniach na ig, ung i ling: eifrig, eilig, ſelig, Handlung, Fremdling; ch zaś w zakończeniach lich, rich, icht: fröhlich, Entlich, Dickicht. Podwaja ſię g tylko w Dogge, Egge, Flagge, flügge. ch nie podwaja ſię nigdy, i na początku nie ſtoi w żadnym niemieckim wyrazie: że ma niekiedy brzmienie k, mówiło ſię wyżej, np. Chriſt. k ſtoi w ſrodku lub na końcu tylko długiéy zgłoski albo po Spółgłosce; po krótkiéy ſylabie zamiast pojedynczego k piſze ſię c: Spuk, Dank, Ekel, Haſen, blöken; zaś Speck, Baſche, Haſche, trocken, ſpuſken. Dwa k lub ck może powſtać tylko ze złożenia wyrazów: Denkkunſt, Druckkoſten. — c nie używa ſię wcale w niemieckich lub zniemczonych wyrazach, lecz ſię za nie kładzie k lub z np. Kloſter (clauſtrum), Kanzlei (Cancellaria). Nawet w tych, które nie przeszły w niemieckie, kładzie ſię k i z na końcu ſłów albo kiedy następuie c, el, en, er, np. Artikel, Duodez; ale ſkoro następuie a, v, u, i, zſtaie c: Fabricant, Copiſt, Calculator, Circular, podobnie ze Spółgłoską, np. Spectakel, Accent, Section.

j używa ſię tylko na ſamym początku w zgłoskach ja, je, jo, ju, ju: Jagd, jeht, Joch, jucken, jünger (od jung); verjüngen: nie piſze ſię więc; Petersilje, Lilje, lecz Petersilie, Lillie. W francuzkich wyrazach brzmi iak nasze ž: Dejeuner, Jalouſie, Journal cet.

q używa ſię z u, gdzie iest brzmienie kw, i ſtoi tylko przed Samogłoską; Qual, Quelle, zerquetschen, cet.

l, m, n, r.

I dla tych Spółgłosek jest prawidłem, że po sylabie długiéy stoią pojedynczo, po krótkiéy zwykle podwójnie: viel, dem, den, der; voll, Damm, denn, Herr. W wątpliwych razach może przedłużenie słowa lub derywacya pomódz: Mann (Mannes), Ball (Bälle), stellt (stellen), Sonntag (Sonne), spinnst (spinnen), verbrannt (verbrennen), sammeln (sammeln), Irthum (irren) cet. Pisze się iednak Anstalt, Gestalt od stellen; Brand, Feuerbrunst od brennen; Gespinnst od spinnen; Gewinnst od gewinnen; Gunst od gönnen; Kunst od können. Podwójne n powinny mieć żeńskie imiona na inn: Königin, Freundin, Köchin cet. (dla foremnego wyprowadzania liczby mnogióy), lecz piszą także Königin cet. — Ze ze składania wyrazów dwa lub trzy l, m, n, r, powstać może, jest widoczne; Wohlleben, Stallleuchte lub Stallleuchte, Kammmutter lub Kamm-Mutter, unnóthig, Brenneisfel, Mohrrübe, zerreiben.

f, s, ß, ff, ft, f't, ft, f't, sch.

f stoi zawsze tylko na początku sylaby, s na końcu: leise, daß. Co i w złożonych się zachowuje: aussagen nie aussagen. Ztąd wypada że s końcowe przechodząc na początek sylaby zamienia się na f: Glas, Glasseß; Haus, Hausseß. Takie przedłużanie wyrazu uczy nas, gdzie ma w pierwotnéy formie na końcu stać s a gdzie ß lub ff; np. Hausseß, Masseß, Flussseß (Haus, Maß, Fluß). Zresztą stoi s w es, bis, dies, (za diesseß) i daß (artykuł i Zaimek); — ß tylko po długich Samogłoskach lub dwugłoskach, a ff tylko po ostrych; ztąd: aß, aßen, bloß, Gruß, Fuß, Maß, mäßig, fließen, reißen, Strauß, weiß, i znowu Fluß, flüßig, blaß, naß, muß, müssen, daß (SpóyNIK). —

Pisząc niemieczynę łacińskimi literami, kładzie się s za ra ß, a ss za ff: saksen, wissen. — Gdy po f opuszcza się e (co się zawsze apostrofem oznaczać powinno), nie zamienia się f na s: weiß und gerecht, reis't. lies't. Także f't pokazuje różnicę od ft, gdzie między f i t wypadło e: Last, list, Kasten. — sch się kładzie, gdzie brzmi sz, zaś sch (w złożonych) ma brzmienie sch: Frosch, Fröschen, Köschchen, Häuschchen, löschchen (gasić), löschchen (mały los).

Uwaga. Zamiast sch pisze się w francuzkich wyrazach ch z tém samém brzmieniem: Chaise, Chocolate, Chef, Chicane, tranchiren; niektóre iednak dostają sch: Broschüre, Marsch, Punsch, Marschal, Schafot, Maschine cet. — Za fi i fe dostają francuzkie ce, ci: Actrice, Niece, Sauce, Nace; a ça, ço, çu za fa, fo fu: Façade, Façon.

r, gš, chš, chf, fs, dš, dšf.

r stoi gdzie brzmienie ks do iednéy sylaby należy: *Are* (także *Achse*), *Art*, *Burbaum* (także *Buchsbäum*), *Fir-
stern*, *Here*, *Orhott*, *Lare*, *Tert* i w cudzoziemskich iak *Examen*, *Excerpt*, *Excellenz*, *Exsequien*, *Erceß* i t. d.

W gš litery g i š należą do różnych sylab: *bugširen*; a gdzie stoia w iednéy, derywacya ie wskazuje: *flugš* od *Flug*, *Gefangš*, *Lagš* za *Gefanges*, *Lages*, *Gemengsel* od *men-
gen*, *mag's* za *mag es*.

chš lub chf stoi w następujących: *Achsel*, *Büchse*, *Dachš*, *Deichsel*, *Drechsler*, *Eidechse* (także *Eidere*), *Flachš*, *Flechse*, *Fuchš*, *Lachš*, *Luchš*, *Dchš*, *Sachsen*, *sechš*, *Wachš*, *Wichse*, *wichsen*, *wachsen*, *Wechsel* i w pochodnych *Wuchš* cet. Za *schluchsen* lepiej pisać *schluchzen*.

dš i dšf maia te: *Knickš*, *strackš*, *Häcksel*, *muckšen*, *gluck-
sen*, *Kleckš*, *fleckšen*, i w ściagniętych drugich przypadkach, iak *Glückš* za *Glückeš*.

ž, žš.

ž stoi tylko po krótkich zgłoskach, po długich lub na początku sylaby zawsze z: *Plaż*, *Każe*, *Każe*, *Puž*, *sižen*, *schwažen*, *schäžen*; *Geiz*, *Kreuz*, *zähmen*, *bezeigen*, *zubern* cet. — Podwójne ž i žš może tylko powstać ze składu dwóch wyrazów: *Lanzzimmer*, *Herzzucken*, *Pužzimmer*.

W niektórych cudzoziemskich wyraża się brzmienie c przez ž: *Magazin*, *Terzett*, u innych przez c lub ti z Samogłoską; także ci, (ieżeli w ięzyku, z którego są wzięte, miały ci nie ti), np. *Exercitium*, *Iustitarius*, *Beneficium*, *Commercium*; lecz gdy się wyraz skraca, przechodzi c i t na ž: *Benefiz*, *Iustiz*, *Commerz*.

C. O rozdzielaniu wyrazów.

I. Na końcu wiersza.

Wyraz rozdziela się w pisaniu tak, iak się dzieli na zgłoski w wymawianiu, czyli iak się sylabizuje.

1. Napiszemy więc *Heu=er*, *hau=en*, *freund=lich*, *herz=lich*, *herr=lich*. Gdy sylaba następna nie ma swojej Spółgłoski, bierze się z końca poprzedzającej bez względu na derywacya; ztąd pisze się *Hau=seš*, *Gu=te*, *wie=le* nie *Hauš=es* i t. d. A gdy poprzedzająca sylaba ma dwie Spółgłoski, bierze się z nich iedna: *Her=ren*, *Stäm=me*, *Lich=ter*. W takim razie š rozdziela się na šf, np. *Waš=ser*, *beš=ser*.

2. Wyrazy złożone dzielą się najlepiej na części całkowite, z których się składają. Ztąd Haus = Af = fe, be = ob = ach = ten, er = in = nern, hier = in.
3. *ch*, *ck*, *ph*, *sch*, *st*, *ß*, *th* i *tz* nie rozrywają się nigdy, lecz całkiem przechodzą do następującej zgłoski, jeżeli nie mają po sobie innej Spółgłoski: np. Sa = che, ba = cken, Men = schen, nüt = hen; zaś Säch = lich, mensch = lich, nüt = lich. *pf* i *sp* dają się rozdzielić: Ap = fel, Knos = pe.
4. Gdy między dwiema Spółgłoskami wyrzucą się Samogłoska, dzieli się wyraz właśnie w tym miejscu: eif = rig, ad = lich (od Eifer, Adel).
5. Wyrazy obce dzielimy także według wymawiania: E = van = ge = li = um nie Ev = angelium; a złożone rozdzielamy na części: ex = act, de = spe = rat, in = ter = es = sant. — *sc* brzmiące iak *ß* bierze się całkiem do następującej zgłoski: De = scen = den = ten, Di = sci = plin.

II. W wyrazach złożonych połączonych znakiem (=).

Dwa wyrazy łączą się w jeden bez podziału tylko wtenczas, kiedy obydwaj razem mają mieć znaczenie jednego, iak Bollmond, Mutterherz, himmelblau, muthmaßen, frohlocken; a więc nie: einundzwanzig, fehlschlagen, statt = finden lecz ein und zwanzig i t. d.

Mogą zaś wyrazy złożone rozdzielić się znakiem = w następujących przypadkach:

1. Gdy się składają imiona własne lub gatunkowe, lub gdy więcej iak dwa wyrazów wchodzi w skład jednego: Sachsen = Gotha, Ober = Italien, General = Superintendent, Brandversicherung = An = salt, Reichs = General = Feldmarschall.
2. Gdy dwa lub kilka wyrazów są częściami tegoż samego słowa; np. drei = und mehrfach (zamiast dreifach und mehrfach), drei =, vier = und mehrfach, das Zeit = oder Meldewort, Umstands = oder Neben = wort, Aus = und Eingang.

D. O skraccaniu wyrazów.

Wyrazy skraccają się w sposób następujący:

1. Piszac pierwszą literę albo pierwszą sylabę, ale aż do ostatniej Spółgłoski skróconego wyrazu i kładac punkt na końcu, np. An. lub Ant. za Anton (nie An. lub Anto.).
2. Między pierwszą a ostatnią literą wyrazu wyrzucą się wszystkie litery, albo tylko Samogłoski, kładac zawsze punkt na końcu skróconego wyrazu; np. Hr. za Herr. Madme za Madame.
3. Za Euer w tytułach kładzie się zwykle Ew. — np. Ew. Wohlge = boren.

Rozdział piąty.

O Przedimku czyli artykule i jego użyciu.

Przedimka użytek jest trojaki, okazuje, że wyraz któremu jest przydany, jest rzeczownym, oznacza po większej części jego gramatyczny rodzaj a często i przypadek, którego sam Rzeczownik zakończeniem swoim okazać nie może; np. *der Bollenden fehlte es an Mitteln*; tu okazuje, że mowa o niewieście, że *Bollend* jest użyte rzeczownie i stoi w trzecim przypadku. Przedimkiem może być wyraz rzeczowny albo z pewnością oznaczony np. *der Vater* (gdzie mowa jest o pewnym jakim oycu), albo bez pewnego oznaczenia wystawiony np. *ein Vater* (gdzie mowa o oycu niewiadomo którym). Ztąd pierwszy rodzaj artykułu zowiemy pewnym (*der bestimmte* lepiej *bestimmende Artikel*): *der, die, das*; drugi rodzaj niepewny (*der unbestimmte* lepiej *nicht bestimmende Artikel*) *ein, eine, ein*.

Artykuł odmienia się przez liczby i przypadki. Liczb jest dwie: pojedyncza (*Einheit*) i mnoga (*Mehrheit*). Przypadków (*Beugfälle, Casus*) cztery w ob. dwóch liczbach: pierwszy (*Nominativ, erster Fall* także *Werfall*) na pytanie *кто? co? (wer? was?)*, drugi (*Genitiv, zweiter Fall, der Wesfall*) na pytanie *czyi? czego? (wessen?)*, trzeci (*Dativ, Dritter Fall, der Wemfall*) na pytanie *komu? czemu? (wem?)*, czwarty (*Accusativ, vierter Fall, der Wenfall*) na pytanie *kogo? co? (wen? was?)*.

Trzy są rodzaje Rzeczowników a zatem i artykułu: męski (*das männliche Geschlecht*), żeński (*das weibliche G.*) i niaki (*das sächliche G.*). Przedimek pewny ma liczbę pojedynczą i mnoga, niepewny tylko pojedynczą. Przedimek pewny ma w liczbie pojedynczej rodzaju męskim na każdy przypadek inne zakończenie, w żeńskim jest pierwszy i czwarty przyp. *die*, drugi i trzeci *der*, w niakim jest 1 i 4 przyp. *das*, inne jak w męskim. Liczba mnoga wspólna jest wszystkim trzem rodzajom. — W Przedimku niepewnym rodzaj męski i niaki tylko się w czwartym przypadku różnią, a rodzaj żeński ma 1 i 4, tudzież 2 i 3 przyp. iednako. Całkowita deklinacja artykułów jest następująca:

1. Artykuł pewny.

Przyp.	Liczba pojedyncza.			L. mnoga.
	R. męski.	żeński.	niaki.	
1.	<i>der</i>	<i>die</i>	<i>das</i>	1. <i>die</i>
2.	<i>des</i>	<i>der</i>	<i>des</i>	2. <i>der</i>
3.	<i>dem</i>	<i>der</i>	<i>dem</i>	3. <i>den</i>
4.	<i>den</i>	<i>die</i>	<i>das</i>	4. <i>die</i>

2. Artykuł niepewny.

	R. męski.	żeński.	niaki.
Przyp. 1.	ein	eine	ein
2.	eines	einer	eines
3.	einem	einer	einem
4.	einen	eine	ein.

Uwagi o Przedimkach.

1. Artykuł pewny „der Mann, die Frau, des Kind sagte dies“ zwraca mowę na pewien oznaczony przedmiot (jakoby ten mężczyzna, ta kobieta, to dziecko), art. niepewny zaś „ein Mann, eine Frau, ein Kind“ okazuje tylko że mowa jest o mężczyźnie, kobiecie, dziecku, bez bliższego oznaczenia, o którym mężczyźnie, kobiecie, lub dziecku.
2. W zdaniach, gdzie nie zmysłowo wskazujemy szczególny przedmiot, ale ogólną myśl podajemy, używa się der do oznaczenia całego rodzaju, a ein z tego rodzaju jeden przedmiot wyłącza i szczególną nadaie mu cechę; np. der Mensch ist sterblich, człowiek jest śmiertelny (t. i. każdy człowiek, czyli każdy do rodzaju ludzi należący). Er ist ein sonderbarer Mensch, dziwny to jest człowiek (tu rodzaj ludzi ograniczony jest na gatunek dziwacznych, a z tych jeden wyjęty przedmiot, któremu tę cechę przyznajemy).
3. Imiona własne osób, miysc i t. d. nie dostaia zwykle Przedimka; iezeli iednak imiona osób używają się jako gatunkowe, mogą mieć i pewny i niepewny artykuł, np. Er ist der Cicero unserer Zeit, jest to Cycero naszych czasów (t. i. tém, czém był C. — wielkim mówcą). Zaś Er ist ein C. u. Z, znaczy tyle co; należy do tych, albo iednym jest z tych, którychby Cyceronami n. cz. nazwać można.
4. Oprócz tego mogą imiona osób mieć pewny artykuł:
 - a) Kiedy mówimy poufale lub z pogardą; np. der Ludwig ist viel folgamer, als der Frig. Der Johann hat's genommen.
 - b) Kiedy imie autora kładziemy za iego dzieła; np. Er hat sich den Schiller und den Krasski angeschafft.
 - c) Kiedy przed imieniem własném stoi Przymiotnik; np. Der berühmte Newton.
5. Nie dodaie się artykułu Rzeczownikowi stojącemu po Zaimku względnym, np. Der Mann, dessen Sohn du gesehen hat (człowiek, którego syna widziałeś), nie den Sohn.
6. Akcent mowy czyli przymiśk nigdy nie pada nigdy na artykuł, ale na iego Rzeczownik, i tém się różni od Zaimka der, die, das (w znaczeniu ten, ta, to) i imienia liczbowego ein, eine, ein (ieden, iedna, iedno); np. Es war der Mann und nicht die Frau (albo ein Mann und nicht eine Frau — z różnicą podług Uw. 1.), welcher mir dieses sagte, powiedział mi to mężczyzna, nie kobieta. Zaś: Es war der Mann und die Frau, ten to mężczyzna i ta kobieta. Ich sah nur einen Mann und eine Frau, widziałem iednego tylko mężczyznę i iedną kobietę.

7. Kiedy dwa Rzeczowniki iednego rodzaju, w iednym przypadku i liczbie po sobie następują, zwykle obydwu dostają artykuł; a kiedy ich jest więcej, można artykuł tylko pierwszemu przydadź: lecz gdy się różnią rodzajem lub liczbą, musi z nich każdy mieć Przedimek osobny; np. Der Löwe und der Tiger sind reisende Thiere; Der Löwe, Tiger, Luchs und Wolf sind r. Th. — Zaś Der Löwe und die Hyäne; Die Mutter und die Schwestern. — Jeżeli Rzeczowniki wyrażają przedmioty od siebie różne lub sobie przeciwne, musi się Przedimek powtórzyć nawet przy równym rodzaju i liczbie; np. Der Fürst, der Bürger und der Bauer, nie der F., B. und B.
8. Przedimki dadzą się z Przyimkami zbiiać na ieden wyraz, przyczepiając do Przyimka m, s, r za dem, daß, der, ale tylko wtenczas, jeżeli ztąd nie powstaie iaka twardość lub przykre wymówienie. Kładzie się np. am, ans, aufs, beim, durchs, fürs, im, ins, vom, zum, zur (za an dem, auf daß, zu der cet.; ale nie aufm, ausm, außerm, durchn, fürs, hinterm, überm, widers, zun.
9. Artykuł niepewny może także stać samotnie z was für (w znaczeniu iaki) odnosząc się do poprzedzającego Rzeczownika, kiedy mu się da zakończenie rodzaju i przypadku; np. daß du ein Buch hast, weiß ich; aber was für ein s, daß weiß ich nicht. Podobnie w znaczeniu imienia liczbowego: Auch ich habe einen Korb, aber nur einen (i eden tylko); du hast deren mehre.
10. Rzeczowniki kładą się bez artykułu w następujących przypadkach:
- Gdy stojąc w liczbie mnogiej powinnyby mieć Przedimek niepewny (który liczby mnogiej nie ma); np. Es sind Männer draußen. W liczbie pojedynczej byłoby: Es ist ein Mann draußen.
 - Gdy przedmiot iaki tylko w ogólności się oznacza; np. Brod backen, Geduld haben, in Acht nehmen, Wasser trinken cet.
 - Dla krótkości w wyrażeniach, które wyglądają iak przysłowia; np. Noth bricht Eisen. Tugend belohnt sich selbst. Unschuld und Tugend sind ewig verwandt.
 - Tytuły osób, tytuły pism i napisy; np. Fürst, Karl, Doctor Arnold, deutsche Sprachlehre, Vorrede zum dritten Bande.
 - Gdy drugi przypadek zamiast stać po swoim Rzeczowniku, stoi przed nim; np. Des Menschen Hoffnung wird oft getäuscht. Der Tugend Pfad ist anfangs steil. — Kiedy główny Rzeczownik ma Przyimek, może bez artykułu stać i drugi przypadek, jeżeli go z zakończenia Rzeczownika lub Przymiotnika iego poznać można; np. Durch Freundes Hand, durch treuer Freundes Rath; lecz nie durch Mutter Hilfe, durch Freunde Rath.

Rozdział szósty.

O Rzeczowniku i iego użyciu.

I. Gatunki Rzeczowników.

Imie rzeczowne jest to wyraz, którego używamy do nazwania osoby lub rzeczy. Różne są tego imienia gatu-

ki: 1) imię własne (Eigennamen) będące nazwiskiem szczególnych osób, mięsc, narodów i t. d. np. Johann Jan, Wien Wiedeń, Engländer Anglik cet. 2) imię pospolite (Gemeinnamen), służące do nazwania albo pewnego gatunku przedmiotów (Gattungsamen), np. Thier zwierzę, Baum drzewo, Mensch człowiek; albo zbioru pewnej ilości tychże samych przedmiotów, np. Volk lud, Vieh bydło, Gebirge góry, Gewölk chmury cet.; te zowiemy imionami zbiorowemi (Sammel- albo Mengennamen). — Pod względem tworzenia się są Rzeczowniki 1) pierwotne (Stammwörter), iak Haus dom, Frau kobieta, Tisch stół, Wort słowo. 2) pochodne (abgeleitete Namen), które od tamtych pochodzą przez dodanie sylaby nie mającej przez się znaczenia, czy to na początku (be, ge, er, cet.) czy na końcu (e, el, er, then, thum, inn cet.), np. Antwort odpowiedź, Häuschen domek, Löwin lwica. 3) złożone (zusammengesetzte Namen), powstające ze składu dwóch Rzeczowników, lub Rzeczownika z innym wyrazem mającym znaczenie, np. Halbtuch chustka na szyję, Weinberg winna góra, Weistand pomoc, Vorwurf zarzut, Zugabe dodatek.

Uwaga. Język niemiecki wielką ma łatwość w składaniu wyrazów, i dla tego mnóstwo w nim znajdujemy Rzeczowników złożonych, z których ostatnia połowa oznacza przedmiot, a pierwsza tego przedmiotu własność, cel, przeznaczenie, materyą i t. p. Takie Rzeczowniki w polskim języku rzadko się tworzą podobnym sposobem np. Blutsturz, krwiotok; lecz albo nadając pierwszemu z dwóch wyrazów osobne zakończenie, np. Handtuch, ręcznik; Handschuh, rękawiczka; albo kładąc go w drugim przypadku, np. Bergspitze, szczyt góry, Flussbett, koryto rzeki; albo zamieniając na Przymiotnik, np. Seeräuber, rozbójnik morski, Gartenrose, róża ogrodowa; Feldpflanze, roślina polna; albo wreszcie łącząc z głównym Rzeczownikiem za pośrednictwem Przedimka, np. Waschbecken, miednica do mywania, Schmelzofen, piec do topienia, Salzfigur, figurka z soli.

II. O rodzajach Rzeczowników.

Każde imię rzeczowne ma jeden z tych trzech rodzajów: męski (männliches Geschlecht), żeński (weibliches G.), lub niaki (sächliches G.). Rodzaj gramatyczny Rzeczownika oznacza się Przedimkiem; poznać się zaś częścią ze znaczenia, często z zakończenia wyrazu. Nie zawsze się on zgadza z naturalnym rodzajem przedmiotu, ani też jest ten sam w niemieckim co w polskim języku; np. das Weib kobieta, das Mädchen panna, są żeńskie z natury i w polszczyźnie, niaki w niemieckim języku.

1) Męskiego rodzaju są:

a) Imiona męczyzn, wiatrów, pór roku, miesiący i dni. — Wyimują się: die Mannsperſon mężczyzna

(dla Person), das Frühjahr wiosna (dla Jahr), zdro-
bniate na chen i lein: Sdhnchen lub Sdhnlein synek.
Niektórzy piszą die Mittwoché środa, za der Mittwoch

b) zakończone na all i niemal wszystkie pochodne na
el, er, en, ing, ling.

W y i ą t k i.

Zeńskiem i a: na el i er nazwiska rzek, gór i zwierząt (wyiawszy
ssace: Vogel) np. die Weichsel Wisła. Prócz tych na el: Achsel ramię,
Amfel kos, Angel zawiasa, Bibel biblia, Dattel daktyl, Deichsel dyszel,
Distel oset, Eichel żołądź, Fabel bayka, Fafel pochodnia, Fessel kay-
dany, Fiedel skrzypce, Gabel widelec, Geißel bicz, Gurgel gardło,
Insel wyspa, Kanzel kazalnica, Kartoffel ziemniak, Klingel dzwonek,
Kugel kula, Kurbel korba, Mandel migdał, Mangel magiel, Mu-
schel muszla, Nadel igła, Nessel pokrzywa, Nudel makaran, Orgel or-
gany, Pappel topola, Rassel raszpla, Regel reguła, Rohrdommel
bak, Schachtel pudło, Schaufel szufla, Schaufel huśtawka, Scheitel
wierzchołek, Schindel gął, Sichel sierp, Schlüssel miska, Semmel
bulka, Spindel wrzeciono, Staffel stopień, Striegel zgrzeblo, Tafel
tablica, Trommel bęben, Wachtel przepiórka, Wurzel korzeń, Zwie-
bel cebula i niektóre obce iak Formel formula.

— na er: Uder żyła, Auster ostrzyga, Blatter krosta, Butter
masło, Dauer trwanie, Eister sroka, Faser włókno, Feder pióro,
Folter tortura, Kammer komora, Kelter prassa (do wyciskania np. wi-
nogron), Kiefer sosna, Klastter sażeń, Klammer klamra, Lauer czato-
wanie, Leber wątroba, Leier lutnia, Leiter drabina, Marter męka,
Mauer mur, Nummer numer, Oper opera, Otter żmija, Scheuer
stodoła, Schleuder proca, Schulter barki, Steuer podatek, Trauer
żałoba, Trümmer zwaliska, Ziffer cyfra, Zither cytra; niektóre obce,
iak Vesper nieszpory, tudzież nazwiska rzek, iak die Oder Odra, i
osób niewieścich np. Mutter, Tochter, Schwester.

Niakiemi są, na el: Bündel wiązka, Dunkel ciemność, Ferkel
prosię, Koppel smycza, Mandel mendel, Mittel środek, Schar-
müßel potyczka, Segel żagiel, Siegel pieczęć, Uebel zło i niektóre
obce, iak Exempel przykład, tudzież pochodzące od liczb na tel, np.
Drittel trzecia część, Viertel czwarta część; wszystkie zbiorowe zaczy-
nające się od ge, np. Getümmel wrzawa; i wszystkie zakończone na
sel, np. Wiesel łasica, Räthsel zagadka (tylko Rätsel pedzel i Stöpsel
zatoryczka są męskie); nareszcie zdrobniate na el, iak Mädel za Mäd-
chen. — na er: Abenteuer awantura, Alter wiek, Bauer klatka,
Euter ropa, Fenster okno, Feuer ogień, Fieber febra, Fuder fura,
Gutter pasza, Gitter krata, Kloster klasztor, Kupfer miedź lub rycina,
Lager obóz, Laster występek, Leder skóra, Malter łaszt, Messer nóż,
Müster wzór, Opfer ofiara, Pflaster bruk, Postler poduszka, Pulver
proch, Register rejestr, Ruder wiosło, Schauer drzeszcz, Scepter
(nie Zephter) berko, Steuer ster, Theater teatr, Ufer brzeg, Unge-
beuer monstrum, straszyno, Wasser woda, Wetter pogoda (pora),
Wunder cud, Ziemer tylna połowa ielenia, Zimmer pokój, izba; tu-
dzież zbiorowe z ge, iak Geländer poręcz, Gewitter burza i t. d. i me-
tale np. Silber srebro. — na en: Almosen iakmużna, Befehl mie-
dnica, Füllen żrebię, Gewissen sumienie, Gebrechen wada, ulom-
ność, Wappen herb, Zeichen znak, Eisen żelazo, Rissen poduszkas

endzoiemskie, iak Amen amen, Gramen popis, wszystkie Czasowniki rzeczownie użyte: np. das Schreiben pisanie, pismo. — — na ing i all: Messing mosiądz, Metall kruszec.

2) Zeńskiego rodzaju są:

a) wszystkie nazwiska osób niewieścich, do których i zwierzęta należą na inn, iak Hündinn suka, Wölfinn wilczyca. Wyjąwszy das Mädchen, Fräulein panna; Frauenzimmer, Weib kobieta.

b) wszystkie na e, ei, ath, heit, feit, schaft, ung; np. Liebe miłość, Heuchelei hipokryzyza, Heimath dom, mieszkanie, Freiheit wolność, Fröhlichkeit wesołość, Freundschaft przyjaźń, Hoffnung nadzieia.

c) z wyjątku niektóre na el i er (ob. ie w wyjątku poprzedzającego prawidła).

Wyimują się Przymiotniki rzeczownie użyte na e: np. das Gute dobro; tudzież das Auge oko, Ende koniec, Erbe spadek, dziedzictwo; na schaft: Petschaft pieczętka. Męskie są imiona mężczyzn: Erbe dziedzic, Bube chłopiec, Niese olbrzym, Türke Turek, Schurke szelma, tudzież Löwe lew, Affe małpa, Käse sér i Hornung Luty.

3. Niżakiego rodzaju są:

a) Imiona kruszców, krajów i mieysc, wszystkie zbiorowe zaczynające się od Ge, zdrobniałe zakończone na chen i lein, tudzież kończące się na niß i thum; np. Eisen żelazo, Blei ołów, Gold złoto, Preussen, Cassel, Krafau, Gewölk chmury, Mädchen panienka, Büchlein książeczka, Argerniß zgorzenie, Fürstenthum księstwo.

b) Z wyjątku niektóre na el, er, en, ing, all, e, aft, które ob. wyżey.

Wyjątki. — Niezbiorowe na Ge są częścią niżakie, iak Gesicht twarz, wzrok, Gefühl czucie, Gedicht poema; częścią męskie, iak Gedanke myśl, Geruch zapach, częścią żeńskie: Schweiz Szwajcarya, Krim Krym, Mark Marchia, Lausitz Luzacya, Pfalz Palatynat; podobnie wszystkie na ei i an: Türkei Turcyja, Wallachei Wołoszczyzna, Moldau Mołdawia. — Męskie iest Peloponnes i złożone z Gau np. Breisgau Bryzgowia; a z kruszców der Stahl, Lombard, Zink, Kobalt. Latina iest żeńskie, lecz także das Latin. — Na um są męskie: Irrthum błąd, Reichthum bogactwo, Beweisthum dowód. — Na niß są żeńskie: Bedrängniß ucisk, Bekümmerniß kłopot, Besorgniß obawa, Betrübniß smutek,

Bewandtniß położenie rzeczy, Empfängniß poczęcie, Erkenntniß poznanie (ale wyrok daß E.), Erlaubniß pozwolenie, Ersparniß oszczędność (co się oszczędziło), Fäulniß zgnielizna, Finsterniß ciemność, Kenntniß znaiomość, Verdammniß potępienie, Wildniß pustynia dzika.

U w a g i.

Niektóre Rzeczowniki mają podwóyną formę bez zmiany znaczenia, np. der Fels i Felsen skała, der Buchstab i; Buchstabe litera, der Schreck i Schrecken strach, i inne.

Inne przy tém samém albo podobném znaczeniu, różną mają formę i rodzaj, np. der Backen i die Backe policzek, der Dacht i daß Dacht knot, der Kolben i die Kolbe kolba, der Mittwoch i die Mittwoche środa, der Quast i die Quaste kutas, der Quell i die Quelle źródło; — der Leisten kopyto, die Leiste listwa; der Karren kara (wóz o dwóch kołach), die Karre taczka.

Inne znowu przy téy saméy formie mają różny rodzaj i znaczenie;

np,

Geißel	det	zakładnik	die	bicz
Liefer	—	szczęka	—	sosna
Leiter	—	przewodnik	—	drabina
Mangel	—	niedostatek	—	magiel
Sprosse	—	potomek	—	szczebel
Buffel	—	garb	—	wypukłość
Hut	—	kapelus	—	ostrożność
See	—	iezioro	—	morze
Heide	—	poganim	—	puszcza
Band	—	tom	daß	wstążka
Bund	—	związek	—	wiązka
Messer	—	miernik	—	nóż
Schild	—	tarcza	—	szylt
Thor	—	głupiec	—	brama
Bauer	—	chłop	—	klatka
Stift	—	sztyft	—	instytut
Theil	—	część	—	partya
Chor	—	chor do śpiewania	—	chor śpiewających.

Die Gift, datek; daß G., trucizna; die Mark, Marchia; daß M., śpik; die Mandel, migdał; daß M., mendel.

W Rzeczownikach złożonych rodzaj i znaczenie wyrazu oznacza ostatni Rzeczownik, np. der Kirchhof cmentarz; die Hofkirche, kościół dworu; daß Rathhaus, dom radny; der Hausrath, rada domowa; daß Gartenthier, zwierzę ogrodowy; der Thiergarten, zwierzyńiec.

Wyimują się: die Unmuth wdzięk, Armuth ubóstwo, Demuth pokora, Großmuth wspaniałomyślność, Langmuth cierpliwość, Sanftmuth łagodność, Schwermuth ponury umysł, Behmuth boleść serca, Antwort odpowiedź, Neunauge minog; — der Abscheu wstręt, Verhaft uwięzienie; i imiona miast, np. daß Straßburg cet.

Imiona cudzoziemskie zachowują swój rodzaj w niemiecku, np. der Canal, das Capital. Wyimują się jednak niektóre, jak der Altar ołtarz, der Körper ciało, der Punkt punkt, der Tempel świątynia, die Vocabel wyraz, das Labyrinth i inne.

III. O liczbie Rzeczowników.

Pod względem liczby uważać należy, iż niektóre Rzeczowniki z natury swojej nie mają liczby mnogiej; takimi są Rzeczowniki podzielne, t. i. takie, które na drobne części dzielone, zachowują zawsze swoje nazwisko, np. Gold złoto, Fleisch mięso, Honig miód praśny; te, których używamy do nazwania nie zmysłowych przedmiotów, ale umysłowych wyobrażeń, jak Danf dzięka, Willen wola, Gedächtniß pamięć, Geiz skąpstwo, Weisheit mądrość i t. d.; nareszcie Tryby bezokolicz. Słów i Przymiotniki rzeczownie użyte, np. das Stehen, stanie, Liegen, leżenie, Wissen, wiedzenie; das Schöne, piękność, Gute, dobro, Größe wielkość i t. d.

Jednakże kiedy Tryby bezokoliczne Słów przyjęły znaczenie doskonałych (nie tylko słownych) Rzeczowników, t. i. nie znaczą działania ale rzecz zdziałaną, mogą się użyć i w liczbie mnogiej; np. das Schreiben w znaczeniu (nie pisania ale) pismo, das Mittagessen obiad; podobnie das Erdbeben trzęsienie ziemi, Andenken pamiątka (dar na pamiątkę), Verbrechen zbrodnia, Bergesehen występki, Wesen istota i t. d.

Inne nie używają się w liczbie pojedynczej, jak Ahnen przodkowie, Altern rodzice, Beinkleider spodnie, Koffen koszta, Gliedmaßen członki ciała, Einkünfte dochody, Ostern wielkanoc, Pfingsten zielone świątki, Weihnachten Bożenarodzenie.

Imiona zbiorowe mają liczbę mnogą, np. die Heere wojska, die Völker ludy, die Gewölke chmury. Niektórym jednak zwyczaj odmówił liczby mn., jak der Adel ślacha, Gesinde czeladź, Vieh bydło. Inne znowu bez różnicy znaczenia mogą stać w pojedynczej lub mnogiej liczbie, jak das Geschwister i die G. rodzeństwo, das Gewürm i die Gewürme robactwo, das Geräth i die Geräthe sprzęty i t. d.

IV. O formowaniu liczby mnogiej (Bildung der Mehrheitsform).

Wiele Rzeczowników, osobliwie zakończonych na el, en, er i lein mają pierwszy przypadek liczby mnogiej tak jak pojedynczej, np. der i die Engel, Jäger, Brunnen, Fräulein (anioł, strzelec, studnia, panna). Inne formują liczbę mnogą następującym sposobem:

1) zamieniają a, o, u na ä, ö, ü; np. Väter, Töchter, Mütter. 2) dostają na końcu e, n, en lub er; np. Hund pies, Hunde; Bote posłaniec, Boten; Frau żona, Frauen; Kind dziecko, Kinder. 3) albo doznają obydwóch tych odmian, np. Stuhl stolec, Stühle; Gott Bóg, Götter. — Niektóre podług różnego znaczenia różnie formują liczbę mnogą, np. der Band tom, die Bände; das Band związek lub więzy, die Bände; das B. wstążka, die Bänder. — Mann często ma w l. mn. Leute za Männer, np. Kaufmann kupiec, Kaufleute; lecz nie tam gdzie Mann oznacza wyłącznie rodzaj męski, np. Ehe-mann, mąż, die Ehe-männer, mężowie (Eheleute znaczy małżonkowie, t. i. mąż i żona). — Te które się nie dadzą podciągnąć pod żadną formę, mogą w liczbie pojedynczój zostać nieodmienne, a w mnogiej dostać 's; np. der Papa, des Papa; l. mn. die Paps; podobnie die Kolibri's, Uhu's (czaple). Niektórzy i literom dodają s, np. das sind deine U's, deine B's, deine C's.

V. O Deklinacyi.

Deklinacya czyli formowanie przypadków odbywa się przez przyczepianie głosek do pierwszego przypadku liczby pojedynczój.

A. Deklinacya imion pospolitych.

Przypadek drugi liczby pojedynczój służy za przewodnika dla całej deklinacyi: iednakże pierwszy przypadek l. mn. nie zawsze się podług niego formuje, i dla tego czterymamy podrzędne formy liczby mnogiej.

Drugi przyp. l. pojed. imion męskich i nniakich robi się 1) przez dodanie do pierwszego es, lub samego s (kiedy się pierwszy kończy na e lub el, em, en, er; np. der Tag, des Tages; das Auge, des Auges; das Mädchen, des Mädchens; der Spiegel, des Spiegels; der Athem, des Athems; der Vater, des Vaters. Takie Rzeczowniki odróżniają dobitnie znakami końcowymi większą ilość przypadków, i ztąd ich deklinacya zowie się mocną (die starke Declination). 2) przez dodanie en lub samego n (ieżeli się w pierwszym przyp. kończyły na e); np. der Mensch, des Menschen; der Löwe, des Löwen; które to zakończenie zostaje przez wszystkie przypadki obu liczb nieodmienne, i taka deklinacya zowie się słabą (die schwache D.). Wszystkie imiona żeńskie zachowują przez wszystkie przypadki liczby pojed. zakończenie pierwszego niezmiennie. Pierwsza deklinacya (mocna) ma cztery różne formy na liczbę mnogą; z których pierwsza, trzecia i czwarta służy także dla imion żeńskich.

Mamy więc w niemieckim języku dwie deklinacje Rzeczowników z czterema podrzędnymi formami liczby mnogiej do deklinacji pierwszej należącemi.

Wzór dwóch deklinacji.

I. Deklinacja mocna.

Liczba pojedyncza.

- Przyp. 1. różny.
2. es, s.
3. e, albo iak 1.
4. iak 1.

Liczba mnoga.

	1.	2.	3.	4.
Przyp.	1. en, n	er.	e.	iak 1. poied.
	2. en, n	er.	e.	iak 1. poied.
	3. en, n	ern.	en.	n.
	4. en, n	er.	e.	iak 1. poied.

Tak się odmienia:

Strahl,
Staat, Auge,
Doctor.

Buch,
Glas,
Kalb.

Abt, Tag,
Tisch,
Thron.

Mädchen,
Schlüssel,
Namen.

Mensch, Knabe,
Candidat.

W Rzeczownikach złożonych odmienia się tylko ostatni wyraz; np. der Stammvater, des Stammvaters i t. d.

Wzory szczególne.

1. Deklinacja pierwsza (mocna).

Liczba pojedyncza.

	1.	2.	3.	4.
Przyp.	1. der Tag, dzień,	das Schloß, zamek,	das Auge, oko,	das Mädchen, panienka,
	2. des Tages,	des Schloßes,	des Auges,	des Mädchens,
	3. dem Tage,	dem Schlosse,	dem Auge,	dem Mädchen.
	4. den Tag.	das Schloß.	das Auge.	das Mädchen.

Liczba mnoga.

1. die Tage,	die Schlöffer,	die Augen,	die Mädchen,
2. der Tage,	der Schlöffer,	der —	der —
3. den Tagen,	den Schlöffern,	den —	den —
4. die Tage.	die Schlöffer.	die —	die —

V. O Deklinacyi.

Deklinacya czyli formowanie przypadków odbywa się przez przyczepianie głosek do pierwszego przypadku liczby pojedynczey.

A. Deklinacya imion pospolitych.

Cztery są w ięzyku niemieckim deklinacye na imiona pospolite czyli rzeczowniki.

Deklinacya I.

Do pierwszey deklinacyi należą: 1) rzeczowniki rodzaju męskiego i miiakiego, kończące się na el, en, er, np. der Igel iież, der Orden order, das Fenster okno; 2) zdrobniałe, kończące się zawsze na lein lub chen, np. das Büchlein książeczka, das Stübchen stancyika; 3) zakończone na e, ale tylko rodzaju miiakiego, które się od be lub ge zaczynają, np. das Beschlüge okucie, das Gewebe tkanka.

Rzeczowniki pierwszey deklinacyi przybierają w 2. przypadku l. p. głoskę s, a 3. i 4. przyp. taki iest, iak pierwszy. W liczbie mnogięy nie zmieniają zakończenia, oprócz w przyp. 3., który tak w téy deklinacyi, iako też i w innych zawsze głoskę n przybiera, iezeli się iuż pierwszy przyp. na tę głoskę nie kończy.

Wzór deklinacyi I.

Liczba pojedyncza.

1. der Reiter	ieździec	das Gärtchen	ogródek
2. des — s		des — s	
3. dem —		dem —	
4. den —		das —	

Liczba mnoga.

1. die Reiter	ieźdzczy	die Gärtchen	ogródki
2. der —		der —	
3. den — n		den —	
4. die		die —	

U w a g a.

Niektóre rzeczowniki pierwszey deklinacyi kreskują w l. mn. samogłoski a, o, u t. i. zamieniają ie na ä, ö, ü. Są one wszystkie rodzaju męskiego,

wyjąwszy dasz Klost(er) klasztor, np. Apffel jabłko, Apffel; Hammel, skop; Händel, kłótnia; Mangel, niedostatek (Mängel, wady); Mantel, płaszcz; Nabel, pepek; Nagel, gwóźdź, paznokieć; Sattel, siodło; Schnabel, dziób; Vogel, ptak; — Boden, dno; Vogen, łuk; Faden, nić; Garten, ogród; Graben, rów; Hafen, port; Laden, sklepik; Magen, żołądek; Ofen, piec; Schaden, szkoda; — Acker, rola; Bruder, brat; Hammer, młot; Schwager, szwagier; Vater, oyciec. X

Deklinacya II.

Do drugiey deklinacyi należą tylko rzeczowniki rodzaju męzkiego:

- 1) wszystkie cudzoziemskie, kończące się na ant, ent, et, it, ist, og, np. Adjutant, adiutant; Präsident, prezydent; Prophet, prorok; Jesuit, iezuita; Flötist, flecista; Theolog, teolog;
- 2) wiele urzędowych także cudzoziemskich, np. Woywod, woiewoda; Starost, starosta; Monarch, monarcha; Präseft, prefekt;
- 3) wszystkie męzkie, kończące się na pojedyncze e, np. Bote, posłaniec; Franzose, Francuz; Türke, Turek; oprócz Käse, sér;
- 4) następujące: Ahn, prapradziad; Baier, Bawarczyk; Bär, niedźwiedź; Bauer, chłop; Falk, sokół; Gesell, czeladnik; Graf, hrabia; Held, bohater; Herr, pan; Hirt, pasterz; Mensch, człowiek; Mohr, murzyn; Narr, błazen; Och, wół; Prinz, królewicz; Pommer, Pomorczyk; Schulz, soltys; Soldat, żołnierz; Thor, głupiec; Vorsahr, przodek.

Rzeczowniki drugiey deklinacyi przybierają w 2. przyp. 1. p. i następnych, iako też we wszystkich przyp. 1. mn. en, a jeżeli się na e kończą, lub r z poprzedzającą krótką samogłoską, przybierają samo n, oprócz rzeczowników nieżywotnych kończących się na e, te bowiem w 2 przyp. 1. p. ns dostają np. der Glaube wiara, des Glaubens. 7

Wzór deklinacyi II.

Liczba pojedyncza.

1. der Mensch	człowiek	der Herr	pan
2. des —	en	des —	n
3. dem —	en	dem —	n
4. den —	en	den —	n

Liczba mnoga.

1. die Mensch	= en	die Herr	= n panowie
2. der —	en	der —	n
3. den —	en	den —	n
4. die —	en	die —	n

Deklinacya III.

Do trzeciéj deklinacyi należą wszystkie te rzeczowniki rodzaju męzkiego i niakiego, które ani do pierwszéj, ani do drugiéj deklinacyi nie należały, np. *der Storch*, bocian; *das Kind*, dziecię.

Rzeczowniki trzeciéj deklinacyi przybierają w 2. przyp. l. p. *es*, czasem samo *s*, dla lepszego brzmienia, np. *des Königs*, zamiast *Königes*; w trzecim *t*, a czwarty iak pierwszy.

W liczbie mn. iedne się kończą na *er* i kreskują samogłoski, drugie kończą się na *e*. Do pierwszych należą:

- a) męzkie: *Dorn*, cierni; *Geist*, duch; *Gott*, Bóg; *Leib*, ciało; *Mann*, mąż; *Rand*, brzeg, kray u czego; *Vormund*, opiekun; *Wald*, las; *Wurm*, robak.
- b) niakie: *As*, ściervo, *Äser*; *Amt*, urząd; *Bad*, kąpiel; *Bild*, obraz; *Blatt*, liść, kartka w książce; *Brett*, deska; *Buch*, książka; *Dach*, dach; *Dorf*, wieś; *Ei*, iaje; *Fach*, przegroda; *Faß*, beczka; *Feld*, pole; *Geld*, pieniądze (*Gelder*, kapitały); *Gemach*, pokóy; *Gemüth*, umysł; *Geschlecht*, rodzay; *Gespens*, straszydło; *Glas*, szklanka; *Glief*, członek; *Grab*, grób; *Gras*, trawa; *Gut*, dobro, mądrość; *Haupt*, głowa; *Haus*, dom; *Huhn*, kura; *Kalb*, cielę; *Kind*, dziecię; *Kleid*, suknia; *Korn*, ziarno; *Kraut*, ziele; *Lamm*, iagnię, baranek; *Lied*, pieśń; *Loch*, dziura; *Maal*, znamię na ciele; *Maul*, pysk; *Nest*, gniazdo; *Pfand*, zastaw; *Rad*, koło; *Regiment*, pułk; *Reis*, gałązka zerznęta z drzewa; *Schloß*, zamek; *Schwert*, miecz; *Spital*, szpital; *Thal*, dolina; *Volk*, lud; *Wamms*, kaftan; *Weib*, baba; i wszystkie zakończone na *thum*, np. *Kaiserthum*, cesarstwo, *Kaiserthümer*.

Z drugich, które się w l. mn. na *e* kończą, same tylko męzkie kreskują samogłoski, np. *der Fuß* noga, *Füße*; *Knopf* guzik, *Knöpfe*; *Schwan* łabędź, *Schwäne*; wyjąwszy: *Mal* węgierz, *Male*; *Arm*, ręka cała; *Dachs*, żbik; *Grad*, stopień; *Habit*, iastrzab; *Halm*, źdźbło; *Herzog*, książę panujący; *Hund*, pies; *Kranich*, żóraw; *Kuckuck*, kukulka; *Lachs*, losos; *Port*, port; *Punkt*, kropka; *Schuh*, trzewik; *Stahl*, szpak; *Stoff*, materya; *Versuch*, próba, doświadczenie. np. *Halm*, źdźbła; *Hunde*, psy; *Schuhe*, trzewiki.

Wzór deklinacyi III.

L i c z b a p o i e d y n c z a.

1. der Wurm	robak	der Tisch	stół
2. des	— es	des	— es
3. dem	— e	dem	— e
4. den	—	den	—

L i c z b a m n o g a.

1. die Würm	=er	die Tisch	=e
2. der	— er	der	— e
3. den	— ern	den	— en
4. die	—	die	— e

U w a g i.

- 1) Das Herz, serce odmienia się podług deklinacyi trzeciéj; lecz w znaczeniu przenośném (u wielu także i właściwém) ma drugi i trzeci przyp. l. p. des Herzens, dem Herzen; a w l. mn. Herzen we wszystkich czterech.
- 2) Das Auge, oko; der Hader, szmata; der Nachbar, sąsiad; der Stachel, żądło; der Better, kuzyn; odmieniają się w l. p. podług deklinacyi pierwszéj, ale w l. mn. przybierają n, np. Augen, Nachbarn, Stacheln, Hadern, Bettern.
- 3) Cudzoziemskie zakończone na al, ain lub ün, ür, ier, np. der General, generał; Kapitain lub Kapitän, kapitan; Sekretär, sekretarz; Grenadier, grenadyer, iako też das Kameel, wielbłąd; odmieniają się w l. p. podług deklinacyi pierwszéj, w l. mn. zaś przybierają e, np. Generale; Kapitane; Sekretäre; Grenadiere; Kameele.

Deklinacya IV.

Do czwartéj deklinacyi należą same rzeczowniki rodzaju żeńskiego. W l. p. wszystkie przyp. mają tak, iak pierwszy; w l. mn. zaś iedne przybierają e, i kreskują samogłoski, drugie biorą samo n, inne znowu en.

Wzór deklinacyi IV.

L i c z b a p o i e d y n c z a.

1. die Bank	ławka	die Feder	pióro	die Tugend	cnota
2. der	—	der	—	der	—
3. der	—	der	—	der	—
4. die	—	die	—	die	—

L i c z b a m n o g a.

1. die Bänke	=e ławki	die Feder	=n pióra	die Tugend	=en cnoty
2. der	— e	der	— n	der	— en
3. den	— en	den	— n	den	— en
4. die	— e	die	— n	die	— en

Przybierają w l. mn. e, i kreskują samogłoski wszystkie iednozgłoskowe, np. die Kunst sztuka, Künste; die Stadt miasto, Städte; wyjąwszy: die Fluth, wezbrana woda; Frau, pani, kobieta; Jagd, polowanie; Post, poczta; Saat, zasiew; Schlacht, bitwa; Schuld, dług; Spur, ślad; That, czyn; Tracht, strój; Uhr, zegar; Zahl, liczba, które przybierają en, np. Frauen, Schulden, Uhren, Zahlen.

Dostają w l. mn. samo n wszystkie zakończone na e, el, er, np. die Stube stancya, Stuben; die Kugel kula, Kugeln; die Schwester siostra, Schwestern; oprócz Mutter matka, i Tochter córka, które mają: Mütter, Töchter.

Wszystkie inne biorą w l. mn. en, np. die Wahrheit prawda, Wahrheiten; Gegend okolica, Gegenden.

Uwagi ogólne do deklinacyi.

1) Niektóre rzeczowniki mają według odmiennego znaczenia podwójną liczbę mnogą, te są:

Liczba pojedyncza.	L. mnoga.
der Band tom,	Bände;
das Band wstążka,	Bänder;
das Band związek,	Bände;
die Bank ławka,	Bänke;
die Bank bank pieniężny,	Banken;
das Ding rzecz,	Dinge;
das Ding rzecz, której nazwiska nie wiemy, albo nie chcemy powiedzieć	Dinger;
das Gesicht twarz, mina,	Gesichter;
das Gesicht widmo,	Gesichte;
das Horn róg	Hörner;
Horn gatunek rogu,	Horne;
das Licht świeca,	Lichte;
das Licht światło, świeca zapalona,	Lichter;
das Land kray,	Länder;
das Land prowincya,	Lande;
der Mensch człowiek,	Menschen;
das Mensch dziewczka do ordynarynych posług,	Menscher;
der Ort miejsce pewne, oznaczone,	Orter;
der Ort miejsce niepewne, nieoznaczone,	Orte;
der Schild tarcza,	Schilde;
das Schild szyld, znak rzemieśln. wywieszony,	Schilder;
der Stift styft, gwóźdź bez główki,	Stifte;

Liczba poe dyncza,	L. mnoga.
das Stift instytut duchowny lub woyskowy,	Stifter;
der Strauß strus,	Strauße;
der Strauß bukiet,	Strauße;
das Tuch chustka,	Tücher;
das Tuch sukno,	Tuche;
der Thor głupiec,	Thoren;
das Thor brama,	Thore;
das Wort słowo, wyraz poe- dynczy,	Wörter; zaś Worte znaczy słowa, mowa ciągła;
der Zoll cal (miara),	Zolle;
der Zoll cło (opłata),	Zölle.

2) Rzeczowniki złożone z Mann często mają w l. mn. Leute, za Männer. Leute wtedy, gdy się mówi o ludziach w ogólności, bez względu na płeć, lub też o ludziach niższej klasy, np. Ehemann małżonek, Eheleute małżonkowie, t. i. mąż i żona; Bettelmann żebrak, Bettelleute żebracy; Kaufmann kupiec, Kaufleute; Fuhrmann furman, Fuhrleute. Männer zaś mówiąc o osobach w wysokim znaczeniu będących, lub wyłącznie o płci męskiej, np. Staatsmann dyplomata, Staatsmänner dyplomaci; Ehemänner mężowie. Jednak der Edemann szlachcic, ma Edelleute; der Hauptmann kapitan, Hauptleute.

3) Rzeczowniki cudzoziemskie, które zachowują zupełnie swoją obcą postać, w pojedynczej liczbie, mogą się odmieniać podług niemieckiego wzoru, np. das Gymnasium, Factum, Thema, des Gymnasiums, Factums, Themas; w liczbie mn. najczęściej pierwszy przyp. ich właściwej mowy z Przedimkiem się używa na wszystkie przypadki; np. die Gymnasia, Facta, Thematata, der Musici, der Musici; w trzecim często się bierze ich właściwa forma, np. den Musicien. Często używane w niemczyźnie mogą jednak przybrać niemiecką formę, np. die Gymnasien.

4) Fuß w znaczeniu stopa (t. i. miara) zachowuje swój pierwotny kształt z imionami liczbowymi, np. drei Fuß, hundert Fuß. Podobnie Zoll cal, Pfund funt i t. d.

B. Deklinacya imion własnych.

Imiona własne odmieniać się mogą albo z artykułem albo bez artykułu. (ob. wyżej w Rozdz. V. Uwagę o Przedimku 3. i 4). Kiedy imiona osób dostają artykuł, same zostają nieodmienne; np. der, des, dem, den Cicero, Pompejus, Caesar, Ludwig cet. W liczbie mnogiej niemieckim, tudzież obcym na on i am dodaje się e, a nie tym co się na o kończą: die Ludwige, Cicerone; wszystkie inne (na a, e, i, el, en, er) tylko w 3 przyp. dostają n; np. die, der Seneca, Schlegel, Rammler; den Seneca'n, Schlegeln, Rammlern. Żeńskie imiona, które się na chrzcie daie (Taufnamen) kończą l. mn. na en lub 'n: die Agnesen, Ida'n,

U w a g i.

(Ponieważ imiona żeńskie w liczbie pojed. nie zmieniają zakończenia a więc się nie deklinują wcale; gdzie więc o nich pod względem deklinacji mówić się będzie, rozumieć się to ma tylko o liczbie mnogiej).

1. Do wzoru pierwszego należą imiona różnych rodzajów; męskie np. Arzt lekarz, Wal węgorz, Hahn kogut, Hecht szczupak; żeńskie: Art siekiera, Braut naręczona, Brust piers, Faust pięść, Frucht owoc, Gans gęś, Gruft dół cet. niaki: Weil topór, Thor brama, Gewicht waga, Maß miara cet. Do tego wzoru należą także wszystkie na niś (niaki i żeńskie); i cudzoziemskie, np. der Abt opat, Altar ołtarz, Disirift obwód, General, Patron cet; das Concert, Epigramm cet — Wszystkie żeńskie zmieniają w liczbie mn. a, v, u na ä, ö, ü; z męskich niektóre tylko (Arzt, Hahn), a z niakich tylko Chor chór, Rohr trzcina, Floß tratwa.

2. Do wzoru drugiego, który zawsze a, v, u zamienia na ä, ö, ü, tylko męskie i niaki Rzeczowniki należą, np. der Mann mąż, Geist duch, Gott Bóg, Leib ciało, Rand brzeg, Wald las, Wurm robak, Wortmund opiekun; das Aas ścierwo, Amt urząd, Bad kąpiel, Blatt liść, Buch książka, Dach dach, Dorf wieś, Ei iaje, Fass beczka, Feld pole, Geld pieniądze, Glied członek, Grab grób cet. i wszystkie na thum, np. Reichthum bogactwo, i niektóre obce, iak das Regiment polk, Hospital szpital.

3. Do trzeciego wzoru tej deklinacji, w której a, v, u nigdy nie zmieniają się r a ä, ö, ü, należą po większej części imiona żeńskie, np. Frau żona, Blume kwiat, Gegend okolica, Schlüssel misa, Schwester siostra, Thüre drzwi, cet. a mianowicie wszystkie na e, inn, ei, ung, beit, feit, schaft; nie wiele męskich i niakich, iak der Schmerz ból, See jezioro, Strahl promień, Staat państwo, Mast maszt; das Ohr ucho, Hemd koszula, Ende koniec; cudzoziemskie Insect, Statut, osobliwie kończące się na or, Doctor, Pastor cet. ale nie Castor, Electrophor, Matador, Meteor, które należą do pierwszego wzoru.

4. Wzór czwarty, którego 1. przyp. l. m. nie różni się od 1go l. p., zawiera oprócz dwóch żeńskich imion Mutter, Tochter (plural Mütter, Töchter), tylko męskie i niaki, osobliwie na es, en, er, z zamianą a, v, u, na ä, ö, ü, często jednak bez zamiany; np. der Spiegel zwierciadło, Schlüssel klucz, Garten ogród (plur. Gärten), Graben rów (plur. Gräben), Haufen thum, Frieden pokój, Funken iskra, Samen nazwisko, Samen nasienie, Schaden szkoda; das Feuer ogień, Fenster okno, zakońzone na e zaczynające się od ge, np. das Gewebe tkanka, i zdrobniałe na chen i lein.

5. Das Herz serce idzie podług pierwszego wzoru; lecz w znaczeniu przenośnym (u wielu także i właściwym) ma drugi i trzeci przyp. l. pojed. des Herzens, dem Herzen; a w l. mn. Herzen we wszystkich czterech.

6. Imiona cudzoziemskie, które zachowują zupełnie swoje obca postać, w pojedynczej liczbie mogą się odmieniać podług niemieckiego wzoru, np. das Gymnasium, Factum, Thema, des Gymnasiums, Factums, Themas; w liczbie mnogiej najczęściej pierwszy przyp. ich właściwej mowy z Przedimkiem się używa na wszystkie przypadki; np. die Gymnasia, Facta, Themata, der Gymnasia; die Russci, der Russci: w trzecim często się bierze ich właściwa forma, np. den Ru-

ściś. Często używane w niemczyźnie mogą jednak przybrać niemiecką formę, np. die Gymnasien.

7. Fuß w znaczeniu stopa (t. i. miara) zachowuje swój pierwotkowy kształt z imionami liczbowymi, np. drei Fuß, hundert Fuß. Podobnie Zoll cal, Pfund funt i t. p.

2. Deklinacya druga (słaba).

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1. der Mensch, czło- wiek,	Löwe, lew,	Candidat, kandydat.
2. des Menschen,	Löwen,	Candidaten,
3. dem —	—	—
4. den —	—	—

Liczba mnoga.

1. die Menschen,	Löwen,	Candidaten,
2. der —	—	—
3. den —	—	—
4. die —	—	—

Ta deklinacya zawiera tylko Rzeczowniki męskie; wszystkie przypadki obu liczb zaczawszy od od drugiego pojedynczý konczą się na n, dodając do pierwszego l. p. en albo samo n (jeżeli się pierwszy kończy na e lub r, iak Löwe, Bauer). Samogłoski a, o, u nie zamieniają się tu na ä, ö, ü. — Podług tego wzoru idą także: Gevatter kum, Nachbar sąsiad, Bürge ręczyciel, Bär niedźwiedz, Affe małpa, Buchstabe litera, Bube chłopak, Erbe dziedzic, Fürst Książę, Graf Hrabia, Gesell czeladnik, Geß rura (człowiek durny), Gehülfe pomocnik, Hase zając, Held bohater, Junge chłopiec, Thor głupiec, Narr błazen cet., imiona ludów: Baiar Bawarczyk, Franke Frank, Franzose Francuz, Pole Polak, i wiele cudzoziemskich, iak Adjutant, Advent, Monarch, Präfect, Präsident, Poet, Student, Gymnasiast, Tyrann cet.

B. Deklinacya imion własnych.

Imiona własne odmieniać się mogą albo z artykułem albo bez artykułu. (ob. wyżej w Rozdz. V. Uwagę o Przedimku 3. i 4). Kiedy imiona osób dostają artykuł, same zostają nieodmienne; np. der, des, dem, den Cicero, Pompejus, Cäsar, Ludwig cet. W liczbie mnogiej niemieckim, tudzież obcym na on i am dodaje się e, a nie tym co się na o kończą: die Ludwige, Cicerone; wszystkie inne (na a, e, i, el, en, er) tylko w 3 przyp. dostają n; np. die, der Seneca, Schlegel, Kammler; den Seneca'n, Schlegeln, Kammlern. Żeńskie imiona, które się na chrzcie daie (Taufnamen) kończą l. mn. na en lub 'n: die Agnesen, Ida'n,

Spannchen. -- Bez artykułu odmieniają się imiona osób swoy-
skie i obce tak, iż w drugim przyp. l. p. dostają s (ieżeli
go już nie mają) a żeńskie s lub es; w trzecim i czwartym
dostają zwykle e lub en wyjąwszy zakończone na s; np.
Cäsar's, Pompejus, Klopstock's, Schiller's, Adclung's, Jda's
Henriettens, Voileau's, Cäsar'n, Klopstocken, Schiller'n, Ade-
lungen, Henrietten. O liczbie mnogię ob następ. Uwagę 2.

U w a g i.

1) Łacińskie i greckie mogą się odmieniać albo podług łacińskię de-
klinacyi bez artykułu, albo podług niemieckię bez lub z artykułem:
ostatni sposób częściej bywa używany; np. die Geburt Jesu Christi,
Pauli Briefe, Salomonis Christen, Ciceronis Reden, Phädrus Fabeln;
albo Christus Geburt, Paulus Briefe, Cicero's Reden, Phädrus Fa-
beln, lub Reden des Cicero, Fabeln des Phädrus. Podobnie Cäsar's
Zeldzug gegen den Pompejus albo S. des Cäsar gegen den Pompejus.

2) Najlepię jest deklinować imiona osób tak: męskie: 1 przyp.
bez artykułu, 2 bez lub z artykułem, 3 z artykułem, 4 bez lub z ar-
tykułem. Liczba mnoga z artykułem. Żeńskie całkiem bez artykułu,
kończąc wszystkie przypadki na n lub en. Przy tém pamiętajmy, że a,
o, u w imionach własnych nie zamienia się na ä, ö, ü. Oto są wzory:

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

1. Cicero, Klopstock, Pompejus,		die Cicerone, Klopstocke, Pompejus,
2. Cicero's, Klopstock's, Pompejus,		der — — —
albo		
des Cicero, Klopstock, P.		
3. dem Cicero, Klopstock, P.		den Ciceronen, Klopstocken, Pompejus.
4. den Cicero, Klopstock, P.		die Cicerone, Klopstocke, Pompejus.

1. Adelhaid, Bertha, Sophie,		Adelheiden, Bertha'n, Sophien,
2. Adelhaid's, Bertha's, Sophiens,		— — —
3. Adelhaiden, Bertha'n, Sophien,		— — —
4. — — —		— — —

3) Imionom miast i wsi, kiedy mają stać w przypadku 2, najlepię
dodadź von, albo der Stadt, des Dorfes; np. die Umgebungen von
Paris albo der Stadt Paris.

4) Kiedy przed imieniem osoby stoi inny Rzeczownik bez artykułu,
takowy się nie deklinuje, np. Kaiser Joseph's Leben, Friedrich Schil-
ler's Werke. Christian Fürchtegott Gellert's Fabeln. Ale kiedy
przed imieniem osoby stoi imię godność oznaczające (König, Fürst, Graf
cet. także Herr) z artykułem, to się imię osoby nie deklinuje; np. die
Thaten des Königs Friedrich des Zweiten. Der Tod des Kanzelredners
Reinhard.

5) Błędnie jest żeńskim nazwiskom familijnym dodawać inn, en
albo she, np. die Karsthinn, die Müllerin albo die Müllersche war hier-
za die Karsth, Müller.

VI. O Rzędzie Rzeczowników.

Uwagi poprzednicze.

- 1) Imię stojące na pytanie kto? lub co? w przypadku pierwszym, zowiemy Subiektem zdania (das Subject).
- 2) Rzeczownik połączony z Subiektem przez Słowo Sein być, lub Werden stać się, t. i. wyrażający czém Subiekt iest lub stał się, zowie się jego Predykatem (das Prädicat), a Słowo Sein i Werden do takiego połączenia użyte, Łącznikiem czyli Kopułą (Copula); np. Cäsar war ein großer Feldherr (był wielkim wodzem).
- 3) Predykat przydany Subiektowi bez połączenia z nim Kopułą, czyli Rzeczownik wyrażający przymiot Subiektu, zowiemy Apozycją (die Apposition); np. Cäsar, der große Feldherr, war auch berühmter als Gelehrter (był także sławnym iako uczoney).

Rzeczowniki mogą być z sobą połączone 1) przez wyraźny lub domyślny Spóynik und (i), albo tak, iż drugi iest predykatem lub appozycją pierwszego. Wtenczas stoją w iednym przypadku np. Reichthum, Ehre und Vergnügen sind das Streben der meisten Menschen (bogactwo, zaszczyt i rozkosz są celem usiłowań bardzo wielu ludzi). Cäsar war ein großer Feldherr. Cäsar, der große Feldherr et. — Podobnie przy porównaniu albo przy oder (albo); np. Ich will das Geld lieber der kranken Frau geben, als dem gesunden Bettler, oder jenem müßigen Taugenichts (wolę pieniądze dać téy choréy kobiecie, niż temu zdrowemu żebrakowi, albo tamtemu próżniackiemu nicponiowi). — W takim razie mówimy, iż są z sobą połączone w stósunku równości. 2) mogą być połączone w stósunku nierówności czyli zależności, t. i. tak iż ieden iest rządzony od drugiego; w którym to razie Rzeczownik zależny stoi w przypadku drugim, wyrażając własność, posiadanie, przyczynę i t. p. Ten drugi przypadek stać może albo po rządzającym, np. das Haus des Waters albo meines Waters; albo przed nim, a wtenczas rządzący nie ma artykułu; np. des Waters Haus, meines Waters Haus.

Stoi ieszcze przypadek drugi a) oznaczając część iaką całości, miarę, wagę i t. p., np. ein Maß des besten Weines, süßen Weines, frischer Milch. Ein Glas frischen Wassers. Ein Stück trocknen Brodes. — Przy czém uważać należy na osobliwszy zwyczaj mowy niemieckiey, iż Rzeczowniki podzielne (partitiva) nie mając bliższego oznaczenia (np. co do gatunku, własności, iak tu süß, frisch i t. d.) przybierają formę pierwszego przypadku za drugi; np. Ein Glas Wasser. Eine Flasche Wein. Eine Kanne Bier. Ein Stück

Brod. Eine Summe Geld. Ein Fuder Holz. b) z Wykrzyknikami, np. Ach, daß Unglück! ach, co za nieszczęście! c) przy oznaczeniu czasu, np. des Abends, des Morgens, des Mittwochs, albo bez artykułu Abends et. Podobnie des Nachts (nie der Nacht): także o mieyscu: hiesigen Orts, i w niektórych innych wyrażeniach, np. frohes Muthes wesołéy myśli; meines Wissens, ile ia wiem; unverrichteter Sache, nic nie zrobiwszy i t. p.

Nie należy bez koniecznéy potrzeby zastępować drugiego przypadku Przyimkami, mówiąc np. der Sohn von meinem Freunde, die Mutter von dem Kinde za meines Freundes, des Kindes. Jednak przy imieniu autora stojącym po swoim Rzeczowniku używa się von, np. Schiller's Werke lub die Werke von Schiller.

Rozdział siódmy.

O Zaimku i iego użyciu.

Zaimek iest zastępcą Rzeczownika, a w ogólności każdego wyrazu rzeczownie użytego. Podług znaczenia dzielą się Zaimki na 6 klas:

- 1) osobiste (persönliche Fürwörter, Personwörter), które się kładą za osoby; te są: ich ia; du ty; er, sie, es, on, ona, ono; wir, my; ihr, wy; sie, oni; tudzież nieoznaczone Jemand ktoś, Niemand nikt, man.
- 2) wskazujące (hinweisende F.): der, die, daß, lub dobitniéy dieser, diese, dieseß, ten, ta, to; jener, jene, jenes, tamten, tamta, tamto.
- 3) oznaczające (bestimmende F.): derjenige et. ten; solcher et. taki, derselbe et. ten sam lub tenże; der et.
- 4) względne (beziehende F.): der, die, daß, lub welcher, welche, welches, który, a, e; także wer, was, kto, co.
- 5) pytające (fragende F.): wer? kto? was? co? welcher? który? was für ein? co za? iaki?
- 6) od Zaimków osobistych wyprowadza się inne w kształcie Przymiotników, które co osobie iakiéy przywłaszczają, i ztąd się zowią Zaimkami przywłaszczającami (zueignende F.); takimi są: mein mój, dein twój, sein iego, ihr iéy, unser nasz, euer wasz, ihr ich.

I. O Zaimku osobistym.

Rozróżniamy w mowie trzy osoby 1) tę, która mówi: ich ia, wir my. 2) tę, do której się mówi: du ty, ihr wy. 3) osobę lub rzecz, o której się mówi: er on, sie ona, es ono.

Deklinacya Zaimków osobistych.

Liczba pojedyncza.

1wsza osoba. na trzy rodzaje	2ga osoba.			3cia osoba.		
				męski	żeński	niaki.
1. ich, ia	du, ty,	er, on,	sie, ona,	es ono,		
2. meiner, mnie,	deiner, ciebie,	seiner, ie-	ihrer, iéy,	seiner, ie-		
		go,		go,		
3. mir, mnie, mi,	dir, tobie, ci,	ihm, iemu,	ihr, iéy,	ihm, one-		
	dich, ciebie,	mu,		mu,		
4. mich, mnie, mié	cié,	ihn, iego,	sie, iá,	es, (ono).		
		go,				

Liczba mnoga.

na trzy rodzaje.

1. wir, my	ihr, wy,	sie, oni, one, (Sie)	} w grzeczney mowie za Du. cet. t. i. Wacpan, Wacpani, Wacpanna.
2. unser, nas	euer, was,	ihrer, ich, (Ihrer)	
3. uns, nam	euch, wam,	ihnen, im, (Ihnen)	
4. uns, nas,	euch, was.	sie, ich, ie, (Sie)	

U w a g i

- 1) Za meiner, deiner, seiner, w przyp. 2. l. pojed. używano dawniej mein, dein, sein, iak ieszcze i teraz u poetów natrafiamy. — Kiedy się meiner, deiner, seiner, ihrer łączy z haben, wegen, willen znaczących dla, zamienia się końcowe r na t; np. meinethalben, deinetwegen, ihretwillen; zaś unser i euer przybieraia t: unfertig willen, eurethalben.
- 2) Za ihm, ihr; tudzież za ihn, sie, es w znaczeniu zwrotném (rückzielende Bedeutung, reflexivum) używa się sich, iak u nas sobie, się: np. Er (sie) hat sich ein Haus gekauft, kupił(a) sobie dom; der Vater freut sich, cieszy się. Lecz używał tych Zaimków za mir, mich, uns, i dir, dich, euch iak to w polskim języku zwykliśmy, iest szpetny polonismus, którego wystrzegać się należy: Ja się cieszę; Iys sobie dom kupił, powiemy Ich freue mich: Du hast dir ein Haus gekauft. Podobnie wir freuen uns, cieszymy się, Ihr habt euch ein Haus gekauft, kupiliście sobie dom.
- 3) Zamiast du, ihr i t. d. mówiąc do kogo z uszanowaniem, kładziemy Sie, Ihrer, Ihnen, Sie w liczbie mnogiej (do jedney i więcej osób za nasze Wacpan, Pan, Jegomość, Jeymość i t. d.) np. Haben Sie das gehört? słyszałeś to Wacpan? — Ale używał Er lub Sie w pojed. l., zamiast poufatego Du lub grzecznego

Wie w l. mn., należy do grubey niemczyzny; np. Was macht Er (**Wie**) hier? co tu robisz?

4. Jemand, ktoś, i Niemand, nikt, najlepiej tak się deklinują: Jemandes, Jemandem, Jemanden; Niemandes, Niemandem, Niemanden. Niektórzy trzeci przyp. kończą na en a czwarty jak pierwszy. — Jemand, man i es używają się za trzecią osobę bez oznaczenia; np. Jemand hat es gesagt, ktoś to powiedział; man sagt es albo es wird gesagt, mówią.
5. Man używa się tylko w pierwszym, es także i w czwartym przypadku. np. Es muß wahr sein, denn ich habe es auch gehört, musi to być prawda, bo i ja to słyszałem. Es często zaczyna zdanie w ozdobnym stylu, tam gdzie w polszczyźnie może stać to lub przycisk pada na Słowo, np. Zamiast: die Rede ist von meinem Bruder, mówi się: Es ist die Rede von meinem B. (o moim bracie to mowa, albo jest mowa t. i. mówią w istocie o moim bracie).

II. O Zaimku wskazującym.

Ten Zaimek wskazuje na przedmiot w pewnym miejscu się znajdujący; dieser, diese, dieses skróc. dies, na przedmiot bliższy, jener, jene, jenes, na dalszy. Obadwa odmieniają się jak artykuł der, die, das, który się za nie użyć może, i wtenczas ton na niego pada, np. Der Mann hat es mir gesagt, ten człowiek mi to powiedział.

Jeżeli der, die, das stoi za dieser lub jener samo bez Rzeczownika, ma w drugim przyp. l. poied. dessen, deren, dessen; a w liczbie mnogiej drugi i trzeci przypad. derer, deren.

U w a g i.

- 1) Za dessen używają poeci dess, prozaicy zaś tylko w złożonych: deswegen, deshalb, dla tego.
- 2) Das, dieses, dies używają się na wszystkie rodzaje, jak polskie to; np. das ist der Vater, dies ist meine Mutter, dies sind die Kinder.

III. O Zaimku oznaczającym.

Zaimki oznaczające oznaczają przedmiot, o którym jest mowa i zwracają uwagę na niego. Te są: derjenige, die-, das-,; ten; derselbe, die-, das-, (lub za nie der, die, das), ten, tenże sam); solcher, solche, solches, tenże; (dawniej używano zań selbiger, ge, ges.). Derjenige i derselbe odmieniają się jak der, die, das z przyczepieniem jenige; a der, die, das za nie użyte deklinuje się tak jak kiedy jest Zaimkiem wskazującym (ob. wyżej II.).

U w a g a.

Derjenige i der mają zawsze po sobie zdanie zależne zaczynające się Zaimkiem *welcher* lub *der*, który; zaś *derselbe*, *ebenderselbe* zaczyna zdanie i następnie przedmiot, którego powtórnie wymieniać nie chcemy. np. *derjenige ist reich, welcher mit dem Seinigen zufrieden ist* (ten jest bogaty, który przestaie na swoim). *Cäsar war ein ausgezeichnete Geldherr: derselbe war auch als Staatsmann berühmt.* (C. był znakomitym wodzem: tenże sławnym był także iako polityk).

IV. Zaimki względne.

Zaimki względne mają zawsze względ na poprzedzającą przedmiot, do którego się ściągają; są te: *welcher*, *che*, *ches* lub za nie *der*, *die*, *daß*, który, a, e; *tudzież* *wer* i *was*, *ki*, *co*.

Deklinacya.

<i>Liczba pojedyncza.</i>	<i>Liczb. pojed.</i>	<i>Liczba pojed.</i>
1. <i>welcher, welche, welches,</i>	<i>der, die, daß,</i>	<i>wer</i> (męsk. i żeńsk.) <i>was</i> (niiaki).
2. <i>welches, welcher, welches,</i>	<i>dessen, deren, dessen</i>	<i>wessen,</i>
3. <i>welchem, welcher, welchem,</i>	<i>dem, der, dem,</i>	<i>wem,</i>
4. <i>welchen, welche, welches.</i>	<i>den, die, daß,</i>	<i>wen, was.</i>

<i>Liczba mnoga.</i>	<i>Liczba mn.</i>	
1. <i>welche</i> — —	<i>die,</i>	(liczby mnogiej nie ma).
2. <i>welcher</i> — —	<i>deren,</i>	
3. <i>welchen</i> — —	<i>denen,</i>	
4. <i>welche</i> — —	<i>die.</i>	

U w a g i.

- 1) Za drugi przyp. od *welcher*, *e*, *eß*, używa się zwykle *dessen*, *deren*, *dessen*; np. *der Mann, dessen (die Frau, deren) Sohn du gesehen hast.*
- 2) *Wer* używa się za *derjenige*, *welcher* (ten, który i *diejenige*, *welche* (ta, która), a *daß* za *dasjenige*, *welches* (to, które); np. *Wer das weiß, weiß viel* (ten, który to wie, wie wiele). *Was du weißt, weiß ich auch* (to, co ty wiesz, wiem i ja). Mogą się także odnosić do *der* i *daß*, ale muszą stać przed niemi; np. *Was du sagst, daß ist wahr* (co mówisz, to jest prawda). *Wer es nicht will, der braucht es nicht zu thun* (kto nie chce, ten tego czynić nie potrzebuie), ob. więcęcy w Uwagach ogólnych.
- 3) *Wesß* za *wessen* w prozie używa się tylko w połączeniu z *halb*, *wegen*, *willen*; np. *wesßhalb*, dla czego. — **S o w znaczeniu Zaim-**

ka *welcher* tylko w wyższym (oratorycznym) stylu używać wolno; np. *der Mann, so uns heute begegnete* (człowiek, co nas dziś napotkał).

V. Zaimki pytające.

Zaimki pytające są: *a)* *wer* kto? *was* co? któremi się pytamy o przedmiot *iaki*, *b)* *was für ein, eine, ein?* *iaki*, *a*, *ie?* lub *co za...?* którym się domagamy bliższego czego oznaczenia przedmiotu, *c)* *welcher, e, es*, który, *a*, *e?* wymaga dokładnego oznaczenia onego. np. *Wer ist da?* — *Eine Fremde.* — *Was für eine?* — *Eines Schullehrers Frau.* — *Welches Schullehrers?* — *Des aus S.* (Kto, tam jest? — Jakaś obca kobieta. — Co za kobieta? — Zona Nauczyciela. Jakiego (którego) N.? — Z K...).

Widać to z przykładu, że w jakim przypadku stoi pytający się Zaimek, w takim i odpowiadający nań Rzeczownik stać musi.

U w a g a. Ponieważ artykuł niepewny nie ma mnogiej liczby, stąd za *was für ein* w liczbie mnogiej stać tylko może *was für*; np. *Was für Bücher sind das?* Co to za książki? — Błędnie niektórzy rozdzielają *was für ein*, mówiąc np. *Was hast du für ein Buch gekauft?* zamiast *Was für ein B. hast du g.* (iakaś książkę kupił?).

VI. O Zaimku przywłaszczającym.

Przywłaszczające są: *mein, meine, mein*, mój, moja, moje; *dein, deine, dein*, twój; *sein, seine, sein*, swój lub jego; *ihr, ihre, ihr*, swój lub iey; *unser, unsere, unser*, nasz; *euer, euer, euer*, wasz; *ihr, ihre, ihr*, swój lub ich. — *Mein, dein, sein*, deklinują się iednako; podobnie *unser, euer, ihr*. Oto są wzory

Liczba pojedyncza.

1. <i>mein, meine, mein,</i>		<i>unser, unsere, unser.</i>
2. <i>meines, meiner, meines,</i>		<i>unseres, unserer, unseres.</i>
3. <i>meinem, meiner, meinem,</i>		<i>unserem, unserer, unserem.</i>
4. <i>meinen, meine, mein.</i>		<i>unseren, unsere, unser.</i>

Liczba mnoga na trzy rodzaje.

1. <i>meine,</i>		<i>unsere,</i>
2. <i>meiner,</i>		<i>unserer,</i>
3. <i>meinen,</i>		<i>unseren,</i>
4. <i>meine.</i>		<i>unsere.</i>

U w a g i.

1) Za *unseres, unserem, unseren* mówi się także przez skrócenie *un-*

- fers lub unfers, unferm lub unfrem, unfern lub unfren; podobnie w rodzaju żeńskim unfrer, unfre.
- 2) Zaimki przywłaszczające używają się bez Przedimków; np. Dein Haus ist schön, nie das dein Haus...
 - 3) sein i ihr tłumaczymy iego, iéy, iego, a w liczbie mn. ich, kiedy Subiektem jest osoba 1wsza lub 2ga; a przez swóy, swoia, swoje, kiedy osoba 3cia; np. Ich habe seinen Vater gesehen. Ihr habt ihre Mutter gekannt. Er hat seinen Hut genommen. Sie haben ihre Pflicht erfüllt (iego oycą, iéy lub ich matkę, swóy kapeluszą, swoje powinność).
 - 4) Zaimki te będąc przymiotniami, podlegają w konstrukcyi tym samym, co i Przymiotniki, prawidłom; a mianowicie użyte na predykat zachowują formę 1 liczby pojed. bez względu na rodzaj i liczbę; np. der Hut ist mein. Die Haube (czeppek) ist dein. Die Häuser sind euer. Stoiąc bez połączenia z Rzeczownikami, ale ściągając się do niego, dostają rodzaj męski i niaki zakończenie er, es (np. meiner, meines; unserer, unseres cet.). np. Ist das mein Hut, oder deiner? Ist das unser Haus, oder eueres? Hier ist dein Hut und seiner. — Za takie meiner cet. można użyć pochodnych form der, die, das meinige, deinige, seinige, unfrige, eurige, ihrige, ale zawsze z artykułem pewnym; np. Ist das mein Hut oder der deinige? Mein Bruder ist mit dem seinigen abgegangen. Unser Haus ist verkauft, das ihrige noch nicht. —
 - 5) Te formy w rodzaju niakim używają się także rzeczownie; np. Ich habe das Meinige gethan (zrobiłem moje t. i. moję powinność). Er hat das Seinige gut verwahrt (schował swoje t. i. swoje własność, swoje rzeczy).
 - 6) Mniey dobrze jest za der, die, das meinige cet. używać der, die, das meine, deine, seine, unfre cet. w ten sposób; np. Mein Vater hat den deinen gesehen.
 - 7) Cośmy powiedzieli o Du i Ihr (wyżey pod I. Uw. 3.), to i do Dein i Euer zastosować należy, że się za nie w grzeczney mowie używać ma Ihr na obie liczby, np. Ich habe Ihren Bruder lub Ihre Brüder gesehen (nie Deinen Bruder, eure Brüder cet.), widziałem Wacpana lub Wacpanów br...
 - 8) W listach za Euer Wohlgeboren. Hochwohlgeboren cet. pisze się Ew. Wohlgeboren cet., a sein i ihr przed wyrazami godność znaczącami, iak Majestät (o Monarsze), Durchlaucht (o księciu), Excellenz (o Ministrze, Hrabim) cet. zaczynają się dużemi literami; np. Seine (skrót. Se) Majestät, der König hat lub haben befohlen. Ihre Königl. Hoheit (Krolewna) die Prinzessin E. ist abgereist. Ihre Majestäten, der Kaiser und die Kaiserin, sind von der Reise zurückgekommen. Wenn Ihre Durchlaucht befehlen, wenn es Ihrer Excellenz so scheint cet. (lepiéy niż Eure, Eurer).

Ogólne prawidła i uwagi o używaniu Zaimków.

1. Zaimki w rodzaju i liczbie stosują się do Rzeczownika, za którym stoją, lub z którym są złączone; w przypadku zaś do Słowa lub Przedimka; np. Wähle dir solche

Freunde, denen du dich anvertrauen kannst (obieray sobie takich przyjaciół, którym się możesz powierzyć). — Jeżeli kilka Rzeczowników po sobie następuje w różnym rodzaju i liczbie, to się Zaimki muszą przy nich powtarzać; np. Mein Vater und meine Mutter. Dein Vater und dein Kind. Sein Bruder und seine Schwestern.

2. Zaimki osoby pierwszój i drugiej, gdy się do nich ściąga względny, zwykle się po nim powtarzają, gdy mają stać w tym samym przypadku; np. Ich, der ich dieses nicht habe, albo der dieses nicht hat. Du, der du so wenig arbeitest albo der so w. arbeitest. (toż samo w l. mnogiej).

3. W polskiój mowie Zaimki osobiste ich, du cet. nie kładą się przy Słowie; kiedy na nie przycisk nie pada, w niemieckiej je opuszczają tylko poetom niekiedy wolno. Ztąd nie powie się: Habe das schon gehört (inżem to słyszał), ale ich habe g. Nie mit Vergnügen ergreife die Feder, ale ergreife ich die F. — Nie Hast es gesehen? ale Hast du es g.

4. Gdy w ciągu mowy Zaimek es i sein (iego) odnosi się do zdrobniałych na chen lub lein, które, iak wiemy, są niakiego rodzaju, lepij jest ten Zaimek położyć w naturalnym rodzaju Rzeczownika, niż w niakim; osobliwie gdy Rzeczownik znaczy osoby; np. Wie befindet sich Ihr Söhnchen? ist er (nie es) schon gesund? — Was macht Ihr Töchterchen? wird sie heute zu mir kommen? — Hast du das Fräulein von B. gekannt? Sie ist gestern, gerade an ihrem Geburtstage, gestorben (nie es ist — an seinem G. g. — umarka wczoraj, właśnie w swoje narodziny).

5. Jest to zupełnie prawie dowolną rzeczą, czy Zaimek odnoszący się do poprzedzającego Rzeczownika położyćemy er, sie es, czy der, die, dasselbe: czucie harmonii wprawne ucha rozstrzygać tu powinno. Jednakże jeżeli-ly już ieden z tych Zaimków właśnie był użyty, dla odmiany następnie drugi położyć należy, osobliwie gdyby się miały zejsz z sobą Sie sie; np. Die Mutter hat eine große Stütze an ihrem Sohne; sie hat ihn daher von der Militairpflicht frei gemacht und demselben (dla powyższego ihn) die Leitung der Familiengeschäfte anvertraut — albo sie hat denselben cet. und ihm cet. (Matka wielką ma podpore w synu; dla tego uwolniła go od wojskowości i powierzyła onemu prowadzenie interesów familiynych). Er hat eine Schwester, kennen Sie dieselbe (nie f. Sie sie)?

6) Ponieważ sein i ihr mają znaczyć iego, iey i swój, swoja, swoje, (ob. wyżej do VI. Uw. 3.), gdyby

więc przy ich użyciu wątpliwość powstać miała, czy ie do Subiektu czy też do obiektu odnosić, można w pierwszym razie dodać (do sein, ihr) eigen, a w ostatnim wyrazić się przez derselbe, dieselbe cet. albo dieser cet.; np. der Präsident ist gegen den Mann sehr gnädig; denn er hat seinem Sohne ein gutes Amt verliehen (P. bardzo łaskaw jest na tego człowieka; albowiem jego — lub swemu — synowi dobry dał urząd); powiedzieć się ma; seinem eigenen Sohne (swemu t. i. Prezydenta synowi), lub dem Sohne desselben (iego t. i. tego człowieka synowi). Podobnie z er, sie: Der Vater liebt seinen Sohn; aber dieser lub derselbe (za er) weiß ihm dafür keinen Dank (nie okazuje mu za to wdzięczności). — Z tego prawidła widzimy, iak w podobnym razie tłumaczyć polskie iego, iéy, a iak swój, swoia, swoje.

Przy Rzeczownikach 'nieżywotnych' lepiéy używać w dalszym ciągu zdania derselbe niż sein, np. Das Geld hat großen Werth; aber der Besitz desselben (nie sein Besitz) macht nicht immer glücklich (pieniądzé maią wielką wartość, ale ich posiadanie nie zawsze robi szczęśliwym).

7. Ponieważ na es ton padać nie może, nie można go też używać z Przyimkiem, lecz albo z Przyimkiem połączyć w ieden wyraz zamieniwszy ie na da lub dar (podług tego iak się Przyimek od Samogłoski lub Spółgłoski zaczyna), albo wyrazić przez dasselbe cet.; i tak: darauf, auf dasselbe (za auf es); darunter, unter dasselbe cet.; (za unter es); dafür, für dasselbe (za für es) cet., np. Oft wird das Substantiv selbst nicht gebraucht, aber dafür (lub für dasselbe) das Fürwort gesetzt (często nie używa się sam Rzeczownik, ale się zań kładzie Zaimek).

8. Rozróżnić należy starannie der, die, das iako artykuł, iako Zaimek oznaczający i iako Zaimek względny, aby nie uchybić w ich formie. Zaimek oznaczający stoi tylko bez Rzeczownika i z następującym Zaimkiem względnym; np. das Schicksal Derer (nie der lub deren) ist hart, welche (lub die) sich nicht selbst zu ernähren im Stande sind; sie fallen gewöhnlich denen (nie den) zur Last, die (welche) reich sind. — (Los tych iest przykry, którzy się sami wyżywić nie są w stanie; stają się oni zwykłe ciężarem tych, którzy są bogaci. — Das Schicksal der (nie derer lub deren) Armen ist oft hart; weil sie nicht immer den (nie denen) wohlthätigen Menschen bekannt sind, deren (nie derer) Unterstützung sie bedürfen. — (Los biednych często iest przykry; nie zawsze bowiem znani są tym dobroczynnym ludziom, których wsparcia potrzebują).

9. Dla uniknienia wątpliwości, do którego Rzeczownika odnieść się ma Zaimek względny, należy Rzeczownik, do którego się Zaimek ściąga, naybliżey niego położyć; np. *Er ist der Freund meines Bruders, welcher* (t. i. Bruder) ihm viel Gutes erwiesen hat. Zaś *Er ist meines Bruders Freund, welcher* (t. i. Freund) ihm cet.

10. Der i daś, do których się ściąga wer i waś, mogą się tylko wtenczas opuścić, kiedy w iednakowym mają stać przypadku, osobliwie w pierwszym; np. *Wer nicht hören will, muß fühlen* (kto nie chce słuchać, musi czuć). Ale nie *Wer nicht hören will, kann man nicht rathen* (temu radzić nie można), ale *dem kann man n. r.* — *Waś* stoi tylko kiedy się odnosi do całego zdania, albo do *Alles*, wszystko, *daś* to, *Etwas* coś, *Nichts* nic. np. *Alles, waś* ich habe. Ale nie, *daś* *Haus*, *waś* (lecz *welches* lub *daś*) ich bewohne — (dom w którym mieszkam). Może się zrastać z Przyimkami zamienione na *wo* lub *wor* (ob. wyżey Uw. 7.), ale nie z *ohne* i *um*; np. *wovon, wofür, wodurch, woraus, worauf, worunter, worin* (w czém), *worein* (w co).

11. *Za*: *an diesem Orte, an welchem Orte* i t. d. można położyć *da*, *hier*; *wo*; *daher* (*von diesem Orte*); *woher* (*von welchem Orte*); *wohin* (*nach welchem Orte*). np. *Ich fand ihn da, wo ich ihn suchte* (znalazłem go tam, gdzie szukał). *Ich reise dahin, woher du kommst* (tam iadę zkąd ty przybywasz). — Podobnie wie, *iak*, zamiast *auf* *welche Weise*, *iakim sposobem*. —

12. Także *dieß* i *welches* ściąga się z Przyimkami; na *darin* (w tém) i *darein* (w to); np. *Er hat darin gefehlt* (w tém zblądził). Może się podobnie ściągać i *welches*, częściej iednak zostaje osobno; a odnosząc się do osoby nie ściąga się wcale; np. *daś* *Buch*, *woraus* (*aus welchem*) *du dieß weißt* (książka, z której to wiesz). Ale nie *daś* *Kind*, *wovon* *wir gesprochen haben* (dziecko, o którym mówiliśmy), ale *von welchem*.

Osmy Rozdział.

O Przymiotniku i iego użyciu.

Przymiotnik wyraża zawsze *iaki* przymiot Rzeczownika, i albo iest z nim połączony pośrednio przez kopułę (*sein, werden*) i iest iego predykatem (*Beschaffenheitwort*),

albo bezpośrednio i jest jego epitetem (Eigenschaftswort); np. Der Schüler ist fleißig. Der Mann wird alle Tage klüger. Der fleißige Schüler. Der kluge Mann.

I. O tworzeniu się Przymiotników.

Przymiotniki są 1) pierwotne, np. jung młody, alt stary, groß wielki; 2) pochodne, za pomocą przyrostków, np. gerecht sprawiedliwy, dankbar wdzięczny, arbeitsam pracowity, tugendhaft cnotliwy, leinen lniany, steinern kamienny, redselig gadatliwy, elend biedny, irdisch ziemski, mündlich ustny, geizig skąpy, wollicht welniasty. 3) złożone, a to albo z pierwotnych, np. grasgrün zielony iak trawa, albo z pierwotnych i pochodnych, np. denkwürbig pamiętny, albo nareszcie z samych pochodnych, iak außerordentlich nadzwyczajny.

Uwaga. 1) Ponieważ zakończenia ig i iſt często się u tych samych wyrazów znajdują, aby więc nie uchybić w ich użyciu, wiedzieć należy, że zakończenie ig oznacza istotną rzecz własność, zakończenie iſt tylko podobieństwo do czego; np. steinig kamienny lub pełen kamieni, steinicht do kamienia podobny. 2) Przymiotniki składane w polszczyźnie albo się tłumaczą przez pojedyncze wyrazy, np. grasgrün, trawny (kolor); himmelblau, niebieski; albo przez opis, np. steinhart, twardy iak kamień; eisenfest, mocny iak żelazo; rzadko przez składane wyrazy, iak dunkelroth, ciemnoczerwony; blaßgrün, bladzielony. 3) Od Przysłówek dniają się niekiedy wyprowadzać Przymiotniki, np. heute, heutig, der heutige; hier, hiesig, der hiesige.

II. O stopniowaniu Przymiotników.

Stopniowanie Przymiotników niemieckich odbywa się dodając na drugi stopień er, na trzeci ste; np. reich bogaty, reicher; der (die, das) reichste; klein mały, kleiner, der kleinste; jung młody, jünger, der jüngste.

U w a g i.

- 1) Zamieniają a, o, u na ä, ö, ü, następujące: alt stary, arg zły, arm ubogi, fromm pobożny, grob gruby (grabiański), groß wielki, hart twardy, jung młody, kalt zimny, frank chory, frumm krzywy, futz krótki, lang długi, roth czerwony, scharf ostry, schwach słaby, schwarz czarny, stark mocny, warm ciepły, hoch wysoki, nah bliski; czasem gesund zdrowy. Głównie zamienia w stopniu wyższym ch na h, a nah w stopniu najwyższym h na ch: höher, der nächste. Groß ma w stopniu najwyższym najczęściej der größte za der größte.
- 2) Kończące się na el, zwykle odrzucają w wyższym stopniu e: edel, edler; mogą je odrzucać także zakończone na er, en; bitter, bitterer; vollkommen, vollkommener. — Gdzieby przez dodanie w now. stopniu samego ste powstał zbieg Spółgłosek trudny do

wymówienia, *tan* się dodaje *este*; np. *sanft* łagodny, *wild* dziki, *berühmt* sławny, *süß* słodki, *maia* der *sanfteste*, *wilde*, *berühmteste*, *süßeste*. — Od zakończonych na *isch* rzadko się używa ją stopnie, np. od *barbarisch*; można je wyrazić przez *mehr* *barbarisch*, *am meisten* *h*.

- 3) Nieforemnie stopniują się: *gut* dobry, *besser*, *der beste*; wiele (plur.) wiele, *mehre*, *die meisten*. Der *äußere* zewnętrzny i der *innere* wewnętrzny mają 3 st. der *äußerste*, *innerste*. Od *minder* mniejszy, der *mindeste* zaginał st. pierwszy, zastępuje go *klein*, *gering*; a der *erste* pierwszy i der *letzte* ostatni nie mają 1go i 2go.
- 4) Porównanie w stopniu równym wyraża się przez *so* — *wie* (nie *als*); w stopniu wyższym przez *als*. *Er ist so groß, wie du*. *Er ist größer, als du*. W stopniu najwyższym dostaje Przymiotnik Przedimek pewny; *Er ist der größte von* (lub *unter*) *allen*.
- 5) Kiedy porównanie Przymiotników się dotyczy, nie Rzeczowników; t. i. kiedy wyrażamy nie to, który z Rzeczowników posiada pewien przymiot w wyższym stopniu, lecz który z dwóch Przymiotów w iednej osobie jest wyższy, nie stopniuje się Przymiotnik, ale mu się dodaje *mehr*; np. *Er ist mehr lustig als zerstreut* (bardziej jest wesoły niż roztrągniony). — Wszystkie trzy stopnie mogą się wzmocnić i podwyższyć przez dodanie *sehr*, *wiel*, *aller* i t. p.; np. *Er ist sehr gelehrt, viel gelehrt, der allergerlehrtste*. Podobnie *er ist weit reicher, bei weitem flüger, ungleich besser, um vieles schöner, als Du*. *Er ist bei weitem der fleißigste unter euch*.
- 6) I wyższe stopnie Przymiotników dają się użyć rzeczownie, iak pierwszy; np. *Besseres hast du erfunden: er aber das Beste* (tyś lepsze wynalazł, on najlepsze).
- 7) Że Przymiotniki nie mogące wyrażonego przez siebie przymiotu w wyższym wyrazić stopniu nie stopniują się wcale, rozumie się samo przez się; np. *tot* nieżywy, *ganż* cały, *mündlich* ustny, i t. d.

III. O zrastaniu Przymiotnika z Rzeczownikiem i o rodzajowaniu onego.

Zrastaniem Przymiotnika (*Concretion*, *Einverleibung*, *Berschmelzung* des *Beiwortes*) zowiemy: kiedy się tak ze swoim Rzeczownikiem połączy, iż z nim razem jeden nieiako wyraz stanowi gramatyczny. Co się dwoiakiem sposobem odbywa: a) Kiedy Rzeczownik ma przy sobie artykuł pewny lub inny iaki wyraz odmienny, który przez zakończenie *r*, *e*, *s*, oznacza Rzeczownika rodzaj, natenczas Przymiotnik zakończy się na *e*; np. (*dieser*, *jener* *cet.*) *fleißige Schüler*. *Die* (*dieselbe*, *jede*) *bessere Frau*. *Das* (*solches*, *folgendes*) *interessante Märchen* (ciekawa powieść). *Aller gute Kohl*. *Verschiedenes frische Fleisch*. b) Jeżeli zaś Rzeczownik nie ma artykułu pewnego, ani takiego wyrazu z rodzajem; lecz stoi bez Przedimka, z Przed. niepewnym, lub iakim wyrazem przymiotnym ale bez rodzaju wyrażonego przez

końcowe r, e, s, (jak np. mein, dein, sein, fein), natenczas Przymiotnik musi dostać te zakończenia, er, e, es; i to się zowie rodzaioowaniem Przymiotnika (Motion, Geschlechts-mandlung des Beiwortes; np. Ein großer Mensch. Deine größte Freundin. Kein feines Kind.

Wyrazy oznaczające przez zakończenie rodzaj są: dieser, jener, welcher; aller (wszelki, każdy); einiger, etlicher, mancher (niektóry, kilka); folgender (następujący); erwähneter (wspomniony), anderer (inny); jeder, jeglicher, jedweder (każdy); solcher (taki); verschiedener (różny); i w liczbie mnogiej używane wiele wiele, wenige mało, mehr kilka lub więcej.

Wyrazy nieoznaczające rodzaju są: mein, dein, sein, ihr, unser, euer, ihr i kein (żaden).

U w a g i.

- 1) Kiedy kilka Przymiotników do iednego Rzeczownika należy, wszystkie się stosują do pierwszego, a ten się kończy podług powyższego prawida; np. Ein guter, alter, weiser Mann. Dieser liebe, brave, allgemein geschätzte Wohlthäter. Neues, frisches, wohlgebackenes Brod.
- 2) Gdy kilka wyrazów przymiotnych z Rzeczownikiem stoi, które artykułu przybierać nie mogą (jak dieser, jener, derselbe, derjenige, aller, mancher, jeder, solcher), każdy z nich musi mieć rodzajową cechę; np. Aller dieser Vorrath (ten cały zapas). Jedes solche Kind. Manche solche Frau.
- 3) Z dwóch wyrazów, z których ieden może oznaczyć rodzaj przez r, e, s, drugi nie, tamten kładzie się wprzód, ten po nim, a Przymiotnik stosuje się do ostatniego (podług b.); np. Dieser mein guter Nachbar. Jenes dein neues Haus.
- 4) Przymiotnik mający przed sobą Rzeczownika w 2im przyp. nie przybiera artykułu, ale znak rodzaju; np. Friedrichs jüngster Sohn. Podobnie, gdy w miejscu drugiego przypadku stoi wyraz albo w ogólności nie mogący przybrać znaku rodzajowego, jak etwas cokolwiek, genug dosyć, allerlei rozmaity, dergleichen taki, zemlich dosyć, lauter sam; lub w tym tylko razie przybrać go nie mogący, jak viel, wenig, zwei, drei, vier cet. np. dergleichen gutes Papier. Etwas (cokolwiek) besseres Papier. Lauter gutes Papier. (sam d. p.).
- 5) Są Przymiotniki nie używające się z zakończeniami rodzajowemi te: eingedenk pamiętny, genehm (halten przystać na co, przyjąć co), gewärtig (sein czekać, być gotowym), verlustig (werden stracić), angst (np. es ist mir a. niespokojny iestem), gram (np. Jemandem gr. sein nienawidzić kogo), fund (thun donosić co; fund werden rozchodzić się — iak wieść), unpaß (sein nie dobrze się mieć): takie tylko iako predykaty użyć się mogą, nigdy iako epitety; np. Er ist seines Vaters gewärtig (czeka na oycę). Der Vater ist unpaß (jest niezdrów). Ale nie: Unpaßer Vater. Der des Vaters gewärtige Sohn.

- 6) Kładź Przymiotniki bez zakończenia rodzajowego tylko poetom wolno, i to w rodzaju niakim; np. Ein schön Gesicht. W prozie pospolita mowa niekiedy sobie tego pozwala, np. Ein gut Glas Wein.
- 7) Nie trzeba jednak z Przymiotnikami mieszać Przysłówek, które ani rodzajowych znaków mieć, ani się deklinować nie mogą; np. Du bist ein recht guter Junge (nie ein rechter). Wzięcie jednego za drugi może myśl zupełnie zmienić; np. Mein Vetter hat sich das ganze neue Haus gemietet i das ganze neue H. g.

IV. Deklinacja Przymiotników.

Nauczylismy się w poprzedzającym oddziale, że Przymiotnik w przypadku pierwszym stosownie do towarzyszących mu wyrazów przymiotnych może mieć zakończenie e na trzy rodzaje, albo się kończyć na er, e, eß. Lecz może się Przymiotnik używać także bez tych wyrazów ze swoim Rzeczownikiem, i wtenczas osobną ma deklinacją. Może się więc deklinować trojako: 1) mając w pierwszym przypadku zakończenie e na trzy rodzaje, odmienia się tak, iż przybrawszy w drugim przypadku n zachowuje tę formę przez wszystkie rodzaje i przypadki obu liczb. 2) będąc w pierwszym przyp. zakończony trojako (er, e, eß), w liczbie pojed. drugi i trzeci przypadek kończy w każdym rodzaju na en, a czwarty przyp. ma iak pierwszy; w liczbie mnogiej kończy się wszędzie na en. 3) Stojąc samotnie z Rzeczownikiem przybiera przez całą deklinację zakończenia Przedimka pewnego der, die, das. Oto jest wzór trojaki:

1.

<i>Liczba pojedyncza.</i>	<i>Liczb. mn.</i>
1. der schöne, die schöne, das schöne,	die schönen,
2. des schönen, der schönen, des schönen,	der —
3. dem — der — dem —	den —
4. den schönen, die schöne, das schöne.	die —

2.

<i>Liczba pojedyncza.</i>	<i>Liczba mn.</i>
1. ein schöner, eine schöne, ein schönes,	(meine) schönen,
2. eines schönen, einer schönen, eines schönen	(meiner) —
3. einem schönen, einer schönen, einem schön-	(meinen) —
nen,	
4. einen schönen, eine schöne, ein schönes.	(meine) —

Liczba pojedyncza.			Liczba mn.	
1. schöner,	schöne,	schönes,	schöne,	{ Nb. Uczniom należy zadawać deklinacye Przymiotników razem z Rzeczownikami; der schöne Baum, die schöne Eiche, das schöne Feld.
2. schönes,	schöner,	schönes,	schöner,	
3. schönem,	schöner,	schönem,	schönen,	
4. schönen,	schöne,	schönes,	schöne,	

Dodanie na początku Zaimka osobistego nie zmienia wcale deklinacyi, np. ich armer Mensch, Du treuer Freund, Ihr gute Frau, Du gutes Kind.

U w a g i.

- 1) Zamiast zakończenia drugiego przyp. I. pojed. w rodzaju męskim i niakiem na es, używa się także zakończenie en; np. Frohen Muthes sein, być wesołym myśli; ein Glas guten Weines; ein Stück frischen Brodes. Lecz błędnie jest trzeci przypadek kończyć na n za m; np. mit lahmen (za lahmen) Fuße.
- 2) Piąty przypadek zawsze jest równym pierwszemu; błędnie więc jest w liczbie mnogiej mówić np. lieben Freunde za liebe F.

V. O rządzie Przymiotników.

1. Przymiotniki niemieckie rządzą przypadkiem drugim, trzecim i czwartym.

- a) Drugim przyp. rzeczy rządzą (oprócz bedürftig i benöthigt, potrzebujący, gewisse, pewny, gewohnt, zwyczajny, kundig, świadomy, satt, syt, schuldig, winny, voll, pełny, werth i würdig, godzien, które i w polskim języku drugi mają przypadek, np. syt sławy, zwyczajny tego, świadomy téj rzeczy i t. d.) następujące: beflissen, przykładający się do czego, ubiegający się o co (np. der Gelehrsamkeit, der Wahrheit); bewusst, poznawający się do czego (einer Lüge, seiner Schuld); eingedenk, pamiętny na co (einer Ermahnung); fähig, zdolny do czego (der Tugend, der Regierung); froh, kontent z czego (einer Sache, des Lebens); gewärtig, będący w oczekiwaniu czego (des Vaters, der Strafe); habhaft, mogący dostać (np. Ich kann der Sache nicht b. werden, nie mogę tego d.); mächtig, mający w swojej mocy, posiadający (seiner Sinne, der deutschen Sprache); müde, zmęczony czém (der Arbeit, des Lesens); quitt, wolny, uwolniony od czego (po dopełnieniu, np. der Schuld, der Verpflichtung); theilhaft, mający w czém udział (der Schuld, des Verbrechens); überdrüssig, znudzony czém, który sobie co sprzykrzył (der Arbeit, des Lebens); verdächtig, podejrzany o co (einer bösen Handlung); verlustig (werden, machen einer Sache, stracić co, pozbawić czego).

U w a g a. werth w znaczeniu właściwém (ceny) także überdrüssig kładzie się z 4tym przyp., np. Das Buch ist einen Thaler werth. Ich bin das Geschäft schon überdrüssig. Mówi się także: fähig zu allem, dazu; von seiner Schuld quitt sein; ich bin das Unglück gewohnt i gewohnt an etwas. Ein Glas voll von Wein.

- b) Trzecim przypadkiem po większój części osoby rządzą (oprócz abgeneigt i abhold, niezyczliwy; abtrünnig, niewierny; ähnlich podobny; angeboren wrodzony; behülflich pomocny; dankbar wdzięczny; eigenthümlich właściwy; gehorsam posłuszny; gelegen dogodny; getreu i treu wierny, gewachsen mogący sprostać; geneigt, gewogen i hold przychylny; gleich równy; günstig sprzyjający; hinderlich na przeszkodzie będący; lieb miły; nachtheilig i schädlich szkodliwy; nöthig potrzebny; nothwendig koniecznie potrzebny; schuldig dłużny; verantwortlich odpowiedzialny; verbunden zobowiązany; verdächtig podeyrzany; verhasst znieawidzony; widerwärtig przeciwiący się; widrig przeciwny;) (które to wszystkie i w naszym języku dostaia przyp. 2gi) szczególniej następujące: angehörig należący; angelegen obchodzący, ważny; angemessen stosowny; angenehm przyjemny; anhängig należący; ansässig gorszący, ärgerlich przykry; bedenklich podeyrzany, niepokoiący; begreiflich łatwy do pojęcia; bewußt (np. ich bin mir bewußt, wiem, czuję, iestem przekonany); dienlich służący do czego, użyteczny; eigen własny; entbehrlich zbyteczny, bez którego się obejść można; erinnerlich pamiętny (es ist mir e., pamiętam to; er. machen, przypomnieć); erwünscht pożądany; geläufig łatwy, snadny; gemäß stosowny (np. deinem Wunsch gemäß, stosownie do twego życzenia); gemein wspólny komu z kim, właściwy; gleichgültig obojętny; gnädig łaskawy; heilsam zbawienny; lässig uciążliwy; nahe bliski; recht dobry dla kogo (np. mir ist Alles r., dla mnie iest wszystko dobre, ze wszystkiemu kontent, nie ganie); schätzbar szacowny; schimpflich haniebny; schmeichelhaft pochlebny; schmerzhaft bolesny; tröstlich pocieszający; trübslich młyny; überflüssig zbyteczny; übrig pozostały (np. Es bleibt mir übrig zostaię mi); überlegen wyższy (co do sił lub zdolności), przewyższający; unausstehlich i unerträglich nieznośny; unerwartet i unverhofft niespodziewany; unversesslich wicznie pamiętny, nie mogący być zapomnianymi; unzeitig niewczesny; verderblich zgubny; verdrießlich nieprzyjemny, przykry; vortheilhaft korzystny; werth wielkiéj wagi, szacowny (np. seine Freundschaft ist mir viel w. przyiaźń iego iest dla mnie bardzo szacowna); widerlich przykry, niemiły, odrażający; willkommen pożądany; zugänglich przystępny; zugethan przywiązany do kogo; zuträglich służący (np. zdrowiu), pożyteczny, dobry dla kogo (jak iadło cet.).

U w a g i.

- 1) Znaczna część tych Przymiotników kładzie się w polszczyźnie z przyimkiem do; np. dienlich, verderblich, vortheilhaft, zugänglich, zugethan cet.
- 2) Niektóre z umieszczonych tu mieliśmy już między rządzącymi przypadkiem drugim. Takowe mają rząd podwójny, t-zeci przypadkiem osoby, drugi rzeczy; np. Ich bin mir seiner Schuld bewußt (nie poczuwam się do żadnéj winy). Er ist mir dieser Handlung verdächtig, (mam go w podeyrzeniu o ten czyn); albo też w różném się biorą znaczeniu; np. Er ist großer Verbrecher schuldig (winien iest wielkich zbrodni), Sie sind mir einen Besuch schuldig (winien mi iestę nawiedziny). Er ist der Belohnung werth (godzien iest nagrody). Das Buch ist zwei Thaler werth. (warta iest). Dein Brief war mir viel werth (twój list bardzo był dla mnie szacowny).

- 3) Ten sam rząd maia Przymiotniki złożone z um, które im nadaie przeciwnie znaczenie; np. unlieb, unählich, unangenehm cet.; tudzież wiele zakończonych na bar, np. dienstbar służebny, i pochodzące od Słów rządzących trzecim przypadkiem, iak beliebt miły; ecklich obrzydliwy; schädlich szkodliwy (od belieben, eckeln, schaden).
- c) Czwarty przyp. maia Przymiotniki, przy których miara, waga, wiek, przeciąg czasu, lub wartość iakięy rzeczy wyrażona iest przez imie liczbowe.

Przykłady. Der Graben ist einen Fufs breit, zwei Fufs (ob. ósmy Rozdz. V. Uw. 6.) hoch albo tief, und eine Meile lang (rów iest jednę stopę szeroki, dwie głęboki, a milę długi). Das Haus ist zwanzig Ellen lang, zehn Ellen tief, zwölf Ellen hoch (20 łokci długi, 10 głęboki, 12 wysoki). Der Stall ist aus eine Elle breiten, und drei Zoll dicken Brettern gebaut (stajnia wystawiona iest z desek na łokieć długich a na trzy cale grubych). Das Eisen ist ein Pfund und drei Loth schwer (żelazo ma ciężaru funt ieden i trzy łoty). Mein Vater ist heute funfzig Jahre, einen Monat und drei Tage alt (ma dzisiaj 50 lat cet.). — Zwracamy tu uwagę uczących się, iż niektórzy wyraz alt przy oznaczaniu wieku dosłownie tłumaczą przez stary; iest to szpetny germanizm, którego się należy wystrzegać. Alt stary używa się tylko o wieku podeszłym; np. Mein Vater ist schon ziemlich alt (dosyć iest stary). Zaß Wie alt ist dein Vater? w iakim wieku iest lub ile lat ma oyciec? Er ist vierzig Jahre alt, ma lat 40.

U w a g i.

- 1) Przymiotniki wyrażające łatwość, trudność, możność, niepodobieństwo, powinność, chęć lub gotowość (do uczynienia czego), których w polszczyźnie bezpośredni rząd iest drugi przyp. (Rzeczownika słownego) z Przymikiem do, a odłączony od nich Słowem wyraża się przez Tryb bezokoliczny, maia w niemczyźnie Tryb bezokol. z zu.

Przykłady: Das ist leicht (schwer, möglich, unmöglich) zu bewerkstelligen (zu machen, auszuführen; łatwe i t. d. do wykonania). Ich bin bereitwillig dir zu folgen (gotów iestem iść za tobą). Ich bin bereitwillig (geneigt, nicht abgeneigt) dies zu thun. Podobnie ich bin Willens (mam zamiar, chęć, ochotę) nach Rom zu reisen.

- 2) Przymiotnik będący epitetem zawsze przed swoim Rzeczownikiem stać musi i zgadzać z nim w rodzaju, przypadku i liczbie; a nigdy iak w polszczyźnie, stać po nim nie może. Ein guter Mensch. Mein treuer Freund. Der liebe Vater (kochany oyciec, lub oyciec kochany). Wyjątek stanowią przydomki i ordynalia stoiące po imieniu własnem; np. Karl der Große. Heinrich der Fünfte.
- 3) Gdy Rzeczownik iest z dwóch lub więcéy złożony, Przymiotnik z ostatnim tyłko zgadzać się może; i do niego stosować np. lederner Handschuh. Ein scharfes Federmesser. Der fette Kalbsbraten. Ein geschickter Strumpffabrikant. Nie powie się więc: gebundene Büchersammlung (do gebundene nie stosuje się do Samm-

lung, ale do Bücher), gebundener Buchhändler, lederner Handschuhmacher, seidener Strumpf-Fabricant i t. p., (co, iakby miało śmieszne znaczenie, pokazuje polszczyzna: związany księgarz, rękawicznik ze skóry, iedwabny poręczosznik). — Lecz należy inny dać skład wyrazom; np. Sammlung gebundener Bücher, Lederhandschuh = macher, Seidenstrumpf = Fabricant; Buchhändler, bei dem gebundene Bücher zu bekommen sind i t. p.

- 4) Gdy Przymiotnik odłączony jest od swego Rzeczownika Słowem, wygląda iak Przysłówek; np. dieser Mensch ist einfältig (jest nierostroprony), i handelt einfältig (działa nierostropronie). Kopula ist i werden) pokazuje wprawdzie Przymiotnika; ale przy innych Słowach trzeba zapobiegać wątpliwości; np. Er beschreibt ihn sehr gut (opisnie go bardzo dobrze), gdy ma znaczyć: opisnie go iako bardzo dobrego, powie się; Er b. ihn als sehr gut, albo als einen sehr guten Menschen.
- 5) Gdy Przymiotnik tenże sam do kilku Rzeczowników należy iako epitet, trzeba go powtórzyć przy każdym Rzeczowniku, chociażby te były iednego rodzaju; np. Der gute Vater und der gute Mutter. Der gute Vater und der gute Sohn (inaczej nie należałoby Przym. do Rzeczownika, przy którymby nie stał). Lecz gdy się w dalszym ciągu mowy Przymiotnik odnosi do kilku Rzeczowników różnego rodzaju; natenczas iezeli jest męski z żeńskim lub niakiem, kładzie się Przymiotnik męski; kiedy żeński z niakiem, najlepiej każdy się osobno oznacza; np. Herren und Damen, verschlafe Keiner die Zeit der Abreise nicht; und wenn ja Einer von Ihnen nicht mitreisen könnte, so sage er es lieber gleich (Panowie i Damy, niechaj żadne nie zaśpi pory odjazdu; a gdyby które nie mogło iechać, niech lepijów zaraz powie). Die Mutter ist mit dem Kinde vom Bade zurückgekommen, aber es hat Keinem von beiden geholfen, albo aber es hat weder der Mutter noch dem Kinde Etwas geholfen. Gdy Rzeczowniki są nieżywotne, kładzie się rodzaj niaki bez względu na rodzaj Rzeczowników; np. Ich habe den Acker und das Haus gemiethet; aber Keines hat mir die Miethe eingebracht (zadzierzawiłem rolę i dom, ale żadne mi nie wróciło dzierzawy.)
- 6) Kiedy się Rzeczownik wyjaśnia przez drugi, Przymiotnik zgadza się z wyjaśniającym; np. Der Elefant ist das größte der (albo eines der größten) Landthiere. Der Mensch ist unter allen Geschöpfen das edelste. (nie der edelste).
- 7) Spójnik und mający łączyć Przymiotniki może się opuścić, gdy nie są przeciwnego znaczenia; np. Die große, herrliche Welt. Ale: geistige und sinnliche Freuden, — irrdische und himmlische Glückseligkeit. Rozumie się samo przez się, iż gdy Przymiotnik ze swoim Rzeczownikiem jest tak złączony, iż z nim iedno wyobrażenie stanowi, drugi Przymiotnik nie oddziela się kommatem, a więc i und stać nie może; np. der schöne heilige Abend (wieczera pańska); także przy ganz i halb: der ganze schöne Acker ist vermüthet.
- 8) Przymiotnik we wszystkich rodzajach i stopniach może się użyć rzeczownie z artykułem i bez artykułu, i wtenczas pisze się duża litera, nie różniąc się w deklinacyi od zwyczajnego Przymiotnika. Lecz niaki nie mają liczby mnogiej, a żeńskie bez artykułu kończą 1 i 4 rzyp. l. mn. na en dla różnicy od rodzaju męskiego.

Rozdział dziewiąty.

O wyrazach liczbowych i ich użyciu.

Wyrazy liczbowe albo z pewnością oznaczają liczbą ilość przy wyrażaniu przedmiotu jakiego, albo tylko podają pewną ilość bez wyrażenia liczby np. trzech ludzi, kilka ludzi.

Do pierwszych liczą się szczególniej:

- 1) Liczby kardynalne czyli główne (Haupt- oder Grundzahlen) na pytanie wie viel? ile (ich)? zwei, drei, zehn, elf, funfzehn, hundert, tausend (Menschen) cet.
- 2) Liczby porządkowe (Ordnungszahlen) na pytanie der wie vielste? który (z porządku)? np. der erste, zehnte, zwanzigste; elfter, funfzehnter, dreißigster cet. Odmieniają się jak Przymiotniki: des zehnten Tages, drittes Monats cet.)

Do drugich należą:

Aller, alle, es, wszystek. Jeder, jeder, jedes (jeglicher, jedweder) każdy. Einiger (etlicher), e, es, kilka. Mancher, e, es, nie jeden, niektóry. Keiner, e, es, żaden. Viel wiele; wenig, mało; mehr, więcej; i vieler, weniger, mehrer (e, es). Sämtlich i sämtlicher, e, es (gesamter, e, es) wszystek razem. Etwas, nieco, coś; genug, dosyć; nichts, nic.

I. O użyciu wyrazów pewną liczbę oznaczających.

1. Liczby kardynalne.

Podając samą liczbę, mówi się ein, ieden, iedna, iedno; z Rzeczownikiem zaś ein, eine, ein; np. ein Mann, eine Frau, ein Kind; i deklinuje się jak artykuł niepewny. Łącząc się z innymi liczbami przez und zachowuje ein swoje formę niezmiennie; np. ein und zwanzig Frauen; die ein und zwanzigste Frau. — Schodząc się z innym przymiotnym wyrazem do tego samego Rzeczownika należącym, ulega ein tym samym prawidłom, któreśmy podali dla Przymiotnika w Rozdz. osmym o zrastaniu się i rodzaowaniu pod liczbą III.; ztąd: der eine Löwe war zahm (łaskawy), der andere wild. Mein einer Sohn; meine eine Tochter; mein eines Kind. Meines einen Sohnes (Kindes); meiner einen Tochter cet. O ein, które samotnie stojąc do poprzedzającego Rzeczownika się odnosi, mówiliśmy w Rozdz. piątym w Uwadze 9.

Zwei i drei są dla wszystkich rodzajów te same; np. zwei Männer, Frauen, Kinder. Stojąc rzeczownie lub same z Rzeczownikiem, mają drugi i trzeci przypadek zweier, dreier; zweien, dreien; np. die Aussage Dreier (lub dreier Zeugen) hat dies bestätigt; (zeznanie trzech — świadków — to potwierdziło). Er dient zweien Herren (dwom panom służy). Jeżeli jednak przypadek trzeci jest niewątpliwy i bez tych zakończeń, używa się zwei, drei; np. drei Schlössern, zwei Flüßen. Zład też dobrze się powie: Zwei (drei) Herren dienen (bo dienen rządząc przypadkiem 3. pokazuje, że zwei Herren jest przyp. 3). — Ze się nie odmieniają wcale stojąc z innym wyrazem okazującym rodzaj i przypadek, wypada z ogólnego prawidła o Przymiotnikach; np. deiner (dziejser, jener cet.) zwei Töchter.

Inne kardynalne liczby tylko w trzecim przypadku deklinują się stojąc bez Rzeczownika; np. Auf Vierem kriechen (na czterech się czołgać, t. i. na rękach i nogach). Zaß Auf vier Füßen gehen.

U w a g i.

- 1) Liczby kardynalne mogą być także Rzeczownikami, i w l. mn. dostają n lub en; np. die Eins iednostka, die Sechß szóstka i t. d. die Einsen, Sechßen.
- 2) Od liczb kardynalnych wyprowadzają się a) Rzeczowniki z zakończeniem er i ling; np. Dreier, troiak; Sechßer, szóstak; Zehner, dziesiątak; Zwilling, bliźniak; Drilling, ieden z troyga bliźniat b) Przymiotniki na fach, fältig i lei np. einfach pojedynczy; zweifach, dreifach, dwoiaki, troiaki cet.; — dreifältig, vierfältig, potrójny, poczworny cet.; zweierlei, dreierlei, dwoiaki, troiaki t. i. dwóch, trzech gatunków i t. p. c) Przystówki na mal; einmal, zweimal, zehnmal, raz, dwa razy, trzy razy cet. — Przymiotniki tu umieszczone dają się deklinować, wyiawszy zakończone na lei; np. auf dreierlei Art, von zweierlei Gattung.

2. Liczby porządkowe.

Deklinują się iak Przymiotniki i mogą się więc użyć rzeczownie; np. der (die, daß) erste, zehnte, dreißigste Tag (Woche, Jahr). Der Erste, daß Zweite. Erster, Zehnter Abschnitt. Wyprowadzają się od nich Rzeczowniki na tel; np. Drittel, Viertel, Zehntel, część trzecia, czwarta, dziesiąta czego; Przymiotniki nieodmienne na halb; np. drittehalb półtrzecia; zehntehalb półdziesiąta; np. vor fünftthalb Jahren; nareszcie Przystówki: erstens, zweitens, drittens i t. d., po pierwsze, drugie, trzecie cet.

II. *Imiona liczbowe nieoznaczone.*

Allek deklinuie się iak Przymiotnik bez artykułu; Przedimka nie przybiera nigdy, ale może mieć Zaimek *der*, *die*, *das*, i wtenczas kończy trzeci przyp. r. niakiego w licz. pojed. na *n*; np. *bei dem Allen*. Z Rzeczownikiem złączony zabiera między przymiotnemi wyrazami pierwsze miejsce; np. *alles dießes deine Geld*.

Jeder, jeglicher, jedweder nie mają liczby mnogiej; w pojedynczej używają się same lub z *ein* i deklinują się iak Przymiotniki: np. *Jedes Menschen, eines jeden Menschen*.

Einiger i etlicher nie przybierają artykułu i deklinują się iak Przymiotniki bez Przedimka; np. *Einige Vögel können nicht fliegen. Die Flügel einiger Vögel. Er hat ihm etliche Bücher geschickt*.

Mancher deklinuie się iak Einiger, a stojąc bez Rzeczownika używa się iak Jeder.

Kein i keiner deklinują się iak *ein* i *einer* i tak się używają.

Wiel, wenig i mehr mogą mieć zupełną deklinacją bez lub z artykułem, np. *das viele Geld, das er hat. Sein vieles Geld. Das wenigste Geld, welches er hat*. Lecz się wtenczas tylko używają z odmianą zakończenia, kiedy przedmioty zebrane przez nie w ogół uważają się szczegółowo (t. i. kiedy w polskim wiele, mało i więcej można opisać przez wiele jest takich, którzy i t. d.); a zostają nieodmienne, kiedy bierzemy cały ogół razem, np. *Viele Menschen können keine Milch essen* (tu ludzi nie uważamy razem, ale pojedynczo każdego, t. i. ten nie może, i ten nie może, i ten nie może); zaś *wiel Menschen essen mehr, als wenig Menschen* (tu się ludzie uważają razem, nie pojedynczo; t. i. kupa, massa, mnóstwo ludzi). *Lerne nicht Vieles, aber viel* (nie ucz się wielu rzeczy rozmaitych, ale niech tego, co się nauczysz, będzie wiele co do treści). *Viele (wenige, mehre) Menschen haben geschrieben* (wielu krzycało pojedynczo, każdy z osobna); zaś *wiel (mehr, wenig) M. haben g.* (wiele ludzi razem). — *Wiel* i *wenig* mogą stać czasem po Rzeczowniku, natenczas mają drugi przypadek; np. *es giebt der Wege viel; unser sind viel. Mówi się także viel Volks; viel Wesens, viel Redens von einer Sache machen* (wiele o czem rozprawiać, mówić (iakby o iakiem ważnym rzeczy).

sämmtlich i gesamt wyrażają to w ogóle (razem), co Aller szczegółowo (porównay poprzedz. wiel i wiele), mają też samą deklinacją, lecz mogą się kłaść z Przedimkiem der; np. sämtliche Beamte, der sämtliche Nachlaß (spadek); dieser sämtliche Nachlaß; die gesammte Familie.

etwas, genug i nichts nieodmieniają się; np. Ich habe dir Etwas zu sagen. Ich bitte um etwas Geld. Er hat genug Geld. Ich kann dir nichts Gutes sagen. Er spricht von nichts Gutem. — Jak Nichts, tak się używają i ganz, halb, lauter (sam); np. In ganz Deutschland; aus halb Italien; er sieht den Wald vor lauter Bäumen nicht (przed samymi drzewami); t. i. dla tego że same drzewa tam są).

U w a g i.

- 1) Ze wszystkich Przymiotników liczbowych tylko wenig i viel się stopniują.
- 2) Od nieoznaczonych imion liczbowych wyprowadzają się także Przymiotniki i Przymiotki; np. allerlei wszelkiego gatunku; allerlei, vielerlei, rozmaity; feinerlei, żadnego np. gatunku. Vielfach, wielokrotny; dreifach, trojaki; vielfältig, rozmaity, wielo-liczny; vielmal, wielokrotnie; feinmal, ani razu. Przymiotniki na lei nie odmieniają się; np. dies kann auf dreierlei Art verstanden werden (trojakiem sposobem); zaś auf dreifache Art.

Ogólne Uwagi o użyciu Imion liczbowych.

1. Przy imieniu liczbowym kardynalnym może być Rzeczownik tylko domyslny, jeżeli się go łatwo dorozumieć; np. Es ist jetzt Eintausend achthundert drei und dreißig nach Christi Geburt. Es schlägt drei, vier, fünf (bądź druga, trzecia, czwarta). Nie mówi się jednak Es schlägt ein, ale ein. Imiona l. porządkowe muszą mieć Rzeczownik wyraźny; np. Wir leben jetzt im Eintausend achthundert und drei und dreißigsten Jahre nach Chr. G.

2. Kiedy imiona liczbowe łączą się z takimi Rzeczownikami, które są użyte do oznaczenia po prostu gatunku liczby, miary i wagi następującego Rzeczownika, takowe nie przybierają zakończenia liczby mnogiej; np. Er nahm zehn Mann Soldaten, zehn Stück Kanonen, sechs Paar Pistolen, drei Buch Papier, drei Maß Wein, fünfhundert Pfund Pulver, vier Glas Wein cet. Podobnie z wielu nieoznaczonymi imionami liczbowymi; iak wiele (wenige) Mann Soldaten; mehre Paar Strümpfe; einige (etliche) Buch Papier; hundred Stück Vieh.

Wyimają się jednak imiona żeńskie na e; np. Sechs Ellen Band; drei Meilen, fünf Minuten; tudzież wyrazy Tag, Jahrhundert, Monat, i nazwiska monet: zwölf Pfennige, Denare.

3. Wszystkie liczbowe; oprócz aller i sämtlicher, mogą się użyć rzeczownie z przyp. drugim; np. drei meiner Brüder; viele (manche, mehre, einige cet.) meiner Freunde; der erste und dritte meiner Brüder; zaś (przymiotnie) meine drei Brüder; seine vielen Freunde cet. Taki drugi przyp. jest to Genitivus partitivus, t. i. wyraża część całości. Drei

meiner Brüder znaczy: trzech z moich braci (których mam więcej); zaś meine drei Brüder: trzech moich braci (t. i. wszyscy, których mam).

4. Zaimki osobiste rządzone od imienia liczbowego, zawsze przed niemi stoją: Es waren unser zwölf. Es sind ihrer neun (było nas 12; jest ich 9; nie: wir waren zwölf; sie waren neun).

5. Dla wyrażenia niepewności w podaniu iakięj oznaczonej liczby używamy wyrazów: bis do; oder albo; etwa, ungefähr albo gegen, około i t. p. np. neun bis zehn Jahre; vier oder fünf Tage alt; etwa (ungefähr, gegen) zehn Stück Vieh; über vierzig (albo vierzig und einige) Pfund schwer. Lecz błędnie mówią czasem: einige (etliche) vierzig Pfund i t. p.

Rozdział dziesiąty.

O Słowie i jego użyciu.

Słowo wyraża bytność, stan lub działanie w pewnym czasie. Jego główną cechą jest w niemczyźnie zakończenie en (czasem ściągnięte na n), np. lesen, fränkeln; którą formę nazywamy trybem bezokolicznym (unbestimmte Weise, Infinitiv).

I. Pochodzenie Słów.

Słowa są albo 1) pierwotne, np. gehen, isdz: albo 2) pochodne, iak hammers od Hammer (młot); albo 3) złożone z Rzeczowników, Przymiotników lub Przyimków; np. hohlnächeln, (szydersko się śmiać), hochachten (szanować), mitbringen (przynieść z sobą).

Słowa wyprowadzają się od drugich:

- a) przez zmianę Samogłosek lub Spółgłosek: np. fällen (pokładać, ścinać np. drzewo w lesie) od fallen (padać); hängen (wieszać) od hangen (wisieć); stellen (stawiać) od stehen (stać); wecken (budzić) od wachen (czuwać).
- b) przez Przyrostki, z których nayważniejsze są początkowe: ge, be, er, ver, ent, emp; zer; i końcowe: chen, eln, ern, igen, fen, schen, ten, zen, iren; np. gebrauchen używać, beschreiben opisać, erbitten uprosić, verkaufen sprzedawać, entblättern obracać z liści, empfangen przyjąć, zerschlagen rozbić, horden (od horden) podsłuchiwać, fränkeln być chorowitym, räuchern kadzić, reinigen czyścić, henken wieszać (zbrodniarza),

herrschen panować, schlachten rzezać (bydlę), schluchzen łkać, buchstabieren sylabizować.

II. O gatunkach Słów.

Same tylko sein być i werden stać się oznaczają bytność i zowią się rzeczownikami (verba substantiva). Niemcy je nazywają czystymi (reine Verba), dla rozróżnienia od innych, które są zmieszane z sein lub werden i imiesłowu czynność iaką wyrażającego, iak ich schreibe piszę, t. i. iestem piszącym; ich erzhürne zaczynam się gniewać, t. i. staję się gniewającym. Te zowią mieszanymi (gemischte Verba).

Ze względu na przedmiot są Słowa a) przechodne Transitive, objective albo zielende Meldewörter), gdy wyrażają czynność subiektu przechodzącą na obiekt; np. ich kaufe Bücher; ich liebe meinen Bruder; ich schreibe einen Brief. Taką formę Słów nazywamy czynną (die Thatform, activum): a gdy te same Słowa wyrażają, że Subiekt iaką czynność odbiera lub iéy doznaie od kogo lub czego, zowie się ta forma bierną (Leidform, passivum); np. ich werde von meinem Vater gelobt, chwalony iestem od oycy. b) nieprzechodne albo niakie (Intransitive, subjective albo ziellose M.), kiedy tylko wystawiają czynność subiektu w nim się odbywającą bez przechodzenia na obiekt, np. ich laufe, biegnę, albo tylko stan obiektu, np. ich schlafe, śpię; ich schweige, milczę. Takie Słowa nie mogą się użyć biernie, bo nie mają czynnego znaczenia.

U w a g i.

- 1) Czynność Subiektu może czasem przechodzić na samżę Subiekt t. i. do niego wracać tak, iż on iest razem obiektem czynności swoiéy; np. ich schneide mich, kraję (rznę) się. Tak użyte Słowo przechodne nazywamy zwrotném (rückzielendes, rückwirkendes M., Verbum reflexivum). Lecz nie każde Słowo mające przy sobie czwarty przyp. Zaimka iest zwrotném, ale tylko to, które wystawia Subiekt i działającym i działanie odbierającym: kiedy zaś przez taką formę wyrażona iest czynność nieprzechodna lub stan Subiektu, zowiemy Słowo zaimkowém (Pronominalverbum); np. ich freue mich, cieszę się; — bo to nie znaczy: ja siebie pocieszam, ale doznaję uciechy; iest to więc znaczenie nieprzechodne czyli wyrażające stan Subiektu.
- 2) Słowa przechodne niektóre mogą się użyć nieprzechodnie t. i. bez czwartego przypadku; np. ich linge, śpiewam; ich lese, czytam; ich schreibe, piszę i t. d.; inne są z natury swoiéy czynne i niakie, iak ich fahre, iadę i wiożę kogo; ich stürze, upadam nagle i strącam (powalam) kogo i t. p.; inne znowu będąc nieprzechod-

chodnemi tylko, mogą się w niemczyźnie użyć zwrotnie z Przymiotnikiem (w znaczeniu: ściągać na siebie co przez jakie działanie); np. Ich arbeite mich todt, zamęczyć się pracą; du spielst dich arm, zgrać się zupełnie (przyjść do ubóstwa przez grę); ihr schlaft euch krank, zachorować od spania; sich müde stehen, zmordować się staniem.

- 3) Polacy nie tak często wyrażają się biernie, jak Niemcy; za zdanie biernie z wyrażeniem osoby, od której czynność wychodzi, wolą kładź zdanie czynne; np. ich werde von meinem Vater gelobt, oyciec mnie chwali; a kiedy nie ma wyrażony osoby, od której czynność wychodzi, wyrażają się nieosobiście; np. Sein Fleiß wird (wurde) gelobt, chwałą (pochwalono) jego pilność. Mieć na to należy baczną przy tłumaczeniu niemczyzny i polszczyzny na niemieckie; albowiem takie wyrażenie nieosobiste z przyp. 4. jest oznaką w niemczyźnie zdania biernego.

Jako w polszczyźnie używamy Słów być i mieć na posilek do czasowania innych Słów (np. byłem chwalony, mam pisać), tak i Niemcy używają Słów sein, werden i haben (np. ich wurde gelobt, ich bin gelobt worden, ich habe gelobt), które od tego posilkowania osobnym nazwiskiem zowią posilkowemi (Hilfswörter), i liczą do nich jeszcze i te, które się używają do opisania Trybów: dürfen i können, mödz; lassen, kazać; wollen i mögen, chcieć; müssen, musieć; sollen, mieć (posilkowe), które się w polszczyźnie nie zawsze tłumaczą; np. er soll kommen, ma przyjść; ich hat ihn, daß er kommen möchte, prosiłem go, aby przyszedł (aby chciał przyjść); ich glaube nicht, daß dieß geschehen dürfte, aby się to stać mogło (stać miało, aby się stało).

Słowa, o których mówiliśmy dotąd, zowią się osobiste (persönliche W.), ponieważ zawsze osobę jakąś wyrażają jako będącą lub działającą; np. ich gehe, du gehst, er, sie, es, (der Vater, das Pferd, die Uhr) geht; wir gehen, ihr geht, sie (die Töchter, die Kinder, die Mühlen) gehen. Ale są także Słowa, które wyrażają czynność, która się sama odbywa, nie wychodząc od żadnego Subiektu; np. es blizt, błyska się; es donnert, grzmi; es hagelt, es regnet, pada grad, deszcz (które to ostatnie, jak widzimy, w polszczyźnie nieosobistemi nie są). Te Słowa zawsze mają zakończenie osoby trzeciej l. poied. z Zaimkiem es. — Niektóre osobiste mogą się czasem użyć nieosobiście, np. es schlägt vier, biie czwarta; es heißt, w znaczeniu mówią, powiadają. Nie liczą się do nieosobistych wyrażen zakończenia osoby 3. z Man (np. Man sagt, mówią; Man berichtet, donoszą; Man muß es zufrieden sein, trzeba i na tém przestać), ale do osobistych bez oznaczenia osoby.

III. Koniugacya Słów.

Pozналиśmy już wyżéy iedną przemianę Słowa z czynnego na bierne. Ale i czynne i bierne Słowo odmienia się ieszcze.

A. przez Tryby, które iak w polszczyźnie, tak i w niemieckim mowie są: *a*) oznajmujący (Anzeigeweise); *b*) łączący (Verbindeweise); *c*) warunkowy (Bedingeweise); *d*) rozkazujący (Befehlsweise) i *e*) bezokoliczny (unbestimmte Weise, Infinitiv), który właściwie nie jest Trybem. Tryb łączący i warunkowy wspólną ma formę, i dla tego zwykle się iednym nazwiskiem die Bedingeweise oznacza.

B. przez czasy, których w ogólności iest trzy *a*) terażniejszy (Gegenwart); *b*) przeszły (Vergangenheit); *c*) przyszły (Zukunft); np. die Nachtigall singt, słowik śpiewa, (w ogólności, t. i. zawsze, nie koniecznie teraz); ich esse im Garten, iadam w ogrodzie; — in Berlin ging ich oft spazieren, w B. często się przechadzał (bez oznaczenia kiedy); — ich werde dich im Deutschen unterrichten, będę cię uczył po niemiecku (nie oznaczając kiedy).

Każdy z tych czasów może się ze względu na czynność, brać trojako; czynność bowiem może się uważać albo iako mająca się dopiero odbywać (w obecności, przeszłości lub przyszłości), albo iako już się odbywająca, albo iako już odbyta czyli skończona. Ztąd się rodzi dziewięć form czasowych w koniugacyi, z których iednak 6 tylko należy do zwyczajnej koniugacyi Słowa, a te które wyrażają czynność mającą się odbywać, stanowią osobną koniugacyą omowną (umschreibende oder periphrastische Conjugation).

	W obecności	w przeszłości	w przyszłości.
Czynność mająca się zacząć.	ich bin im Begriff zu lesen, mam czytać.	ich war im Begriff zu lesen, miałem czytać.	ich werde im Begriff sein zu lesen, będę miał czytać.
Czynność odbywająca się czyli trwająca.	ich lese, czytam.	ich las, czytałem, łąm, łąm.	ich werde lesen. będę czytał, łą, łą.
Czynność skończona.	ich habe gelesen, (prze)czytałem, łąm, łąm.	ich hatte gelesen, (prze)czytałem był, i t. d.	ich werde gelesen haben, przeczytam.

Do koniugacyi zwyczajnyé należą następujące sześć form:

- 1) trwająca obecność (während Gegenwart), czyli Czas terażniejszy, Praesens: ich lese.
- 2) skończona obecność (vollendete Gegenwart), czyli Przeszły dokonany, Perfectum: ich habe gelesen.
- 3) trwająca przeszłość (während Vergangenheit), czyli Przeszły niedokonany, Imperfectum: ich las.
- 4) skończona przeszłość (vollendete Verg.) czyli Zaprzyszły, Plusquamperfectum: ich hatte gelesen.
- 5) trwająca przyszłość (während Zukunft) czyli Przyszły (po prostu), Futurum simplex albo absolutum: ich werde lesen.
- 6) skończona przyszłość (vollendete Zuf.) Futurum exactum: ich werde gelesen haben.

C. przez liczby, t. i. pojedynczą (Einheit), gdy Subiektem jest jedna osoba, np. der Vater lies't, i mnogą (Mehrheit), gdy dwie lub więcej osób, np. die Brüder lesen.

D. przez osoby, których jest trzy w każdej liczbie: pierwsza ich i wir, druga du i ihr, trzecia er, sie, es, a w mnogiej sie, albo iakibądź wyraz rzeczowny.

O Imiesłowach.

Słowo może przybrać także kształt imienia przymiotnego t. i. być razem Imieniem i Słowem, czyli czémś środkującym między jedném a drugim. W téj formie zowiemy je Imiesłowem, po niem. Mittelwort. Imiesłów iako Słowo ma znaczenie (czynne, bierné) i rząd, iako Imię, rodzaj i deklinacyą. Dwa są Imiesłowy w niemieckim ięzyku; ieden czynny czynności trwającej (Participium praesentis), np. lesend czytając; der, die, das lesende, czytający, a, e. drugi bierny czynności skończonej (Part. praeteriti), gelesen, albo der, die, das gelesene, czytany, a, e.

Uwaga. Przez dodanie zu nabiera Imiesłów praesentis znaczenia biernego, t. i. znaczy iż się co z iakim przedmiotem stać ma lub powinno; np. das zu lesende Buch, książka, którą się ma lub powinno czytać. — Drugi Imiesłów od Słów zwrotnych, nieosobistych, także nieprzechodnych używających się do posiłkowania Słowa haben nie da się użyć przymiotnie; np. die geschenene Sonne, das sich gebadete Kind.

Dalsze prawidła o koniugacyi.

1. Koniugacya odbywa się albo tylko przez zmianę zakończenia Trybu bezokolicznego z zachowaniem iego Sa-

mogłoski (cechy, Character), i zakończy Imperfectum na *te*, a drugi Imiesłów na *et* lub *t*, — wtenczas zowie się foremna (regelmäßig) albo słabą (schwach) lub koniec zmieniającą (umendend); — albo też przez zmianę Samogłoski Trybu bezokolicznego, i zowie się nieforemna (unregelmäßig), albo mocną (stark), także całkiem zmienną (ablautend).

2. Drugi Imiesłów zwykle dostaje przyrostek *ge* (Augment); np. geändert, gestürzt, geregnet. Nie dostają go tylko *a*) zakończone na *iren*; np. halbiren; *b*) Słowa z przyrostkami; np. bereben, verabreden, vergessen, zersehen, entsehen et.; *c*) złożone z Przyimków durch, hinter, über, um, unter, voll, kiedy na nie ton nie pada; np. hintergehen, übersehen (przeprowadzić), umgehen (ob. Rozdz. II. 3. na końcu), untersehen (się, ośmielić się na co), vollbringen; *d*) niektóre złożone z *miß* nie mającego przycisku, np. mißlingen, mißfallen, mißglücken; *e*) Słowo werden iako posilkowe.

3. Słowa dürfen i können móż, wollen i mögen chcieć, lassen i heißen kazać, müssen musieć, sollen powinieniem, helfen pomagać, hören słyszeć, sehen widzieć, lehren uczyć, lernen uczyć się, kiedy stoją przy Trybie bezokolicznym, mają drugi Imiesłów zupełnie iak Tryb bezokoliczny; np. Ich habe ihn kommen sehen (nie gesehen, widziałem iak tu szedł. Ich habe ihn loben wollen (nie gewollt) chciałem go pochwalić. Er hat mich kommen heißen lub lassen, kazał mi przyjść.

4. Przyrostki w Słowach przechodnych, Rzeczowniki i Przymiotniki do składu Słów (złożonych) wchodzące tudzież Przyimki na które ton Słowa nie pada, nie mogą się oddzielić od Słowa; pochodne i z Przyimków nieakcentowanych złożone nie dostają ieszcze w drugim Imiesłowie *ge* (wyjąwszy antworten — geantwortet), a *zu* należące do Trybu bezokolicznego stoi przed niemi; np. Belehren, ich belehren, belehrt, zu belehren. Lieblosen, ich lieblose, gelieblosset, zu lieblosen. Muthmaßen, ich muthmaße, gennuthmaßt, zu muthmaßen. Unterbringen (pomieścić), ich unterbringe, unterbracht, zu unterbringen. Takie zrośnienie nazywamy dokładnem (echte Zusammensetzung). Słowa zaś złożone z Przyimków, Przysłóweków i t. d., kiedy ton czyli akcent nie na Słowo ale na te wyrazy pada, oddzielają się od siebie w tył w czasie terażniejszym, przeszłym niedokonanym i Trybie rozkazującym, (lecz tylko w zdaniach głównych, t. i. tych, w których Subjekt iest pierwszym wyrazem), a *ge* drugiego Imiesłowu i *zu* Trybu bezokol. wsadza się między nie a Słowo. Takie zrośnienie zowie się niedokładnem (un-

echt). np. *Aufschreiben, ich schreibe auf, ich schrieb auf, schreibe auf. Durchreisen, ich reise durch, ich reis' te durch, reise durch. Ausrinken, ich trinke aus, ich trank aus, trinke aus.* (Zaś: *Als Cäsar Italien durchreis' te, bo tu Subjekt nie stoi na początku. Podobnie Cäsar, welcher Italien durchreis' te, bo Subjekt nie stoi w tém zdaniu.*)

U waga. Widzimy z tego prawidła, iak akcent wyrazu ważną rzeczą iest do dokładnéj koniugacyi i dokładnego używania form Słowa; a to tém bardziéj, ile że iest wiele Słów złożonych, które według różnego znaczenia rozmaicie się akcentuia, więc i rozdzielne i nierozdzielne; np.

Durchfahren, przejechać, przeprowić się; ich fahre 'durch.

Durchfahren, przelecieć (np. o piorunie). Der Blitz durchfährt die Luft.

Hinterbringen, w tył zanieść; er brachte es hinter.

Hinterbringen, donieść (wiadomość); er hinterbrachte mir die Nachricht.

Übersetzen, przeprowiać się (przez rzekę); als ich übergesetzt hatte, cet.

Übersetzen, tłumaczyć; als ich das Buch übersetzt hatte, cet.

Umgehen, kołować, iść na około; umzugehen.

Umgehen, unikać, wykręcać się z czego, zu umgehen.

Vollziehen, ciągnąć do pełnego, naciągnąć pełno, zjechać voll.

Vollziehen, wykonać, uskutecznić, vollziehen (den Befehl).

Podobnie złożone z *miß* są częścią nierozdzielne, iak *mißfallen*, niepodość się; *mißlingen*, nieudać się; *mißbilligen*, poganić co; *mißhandeln*, w znaczeniu: źle się obejść z kim (es *mißfiel mir, es hat mißfallen*); inne rozdzielne, iak *mißhandeln*, kiedy znaczy: źle działać, grzeszyć; *mißrechnen*, źle porachować; *mißbieten*, za mało podadź (na licytacyi); *mißgücken* i *mißlingen*, nie powieść się; *mißgreifen*, źle się wziąć do czego, pomylić się; *mißtönen*, źle (fałszywie) brzmieć (o głosie, tonach); np. *Du bietest miß, du hast mißgebotten, mißzubieten.* — O których iednak wiedzieć należy, że formy czasowe, w których się *miß* ma odłączać, rzadko się używają; lecz się zastępują innemi Słowami, np. *er handelt schlecht, es gelingt (gückt) nicht, er vergriff sich, es tönt falsch, du bietest zu wenig.* Imiestów iest podług prawidła: *mißgebandelt, mißgegriffen, mißgebothen, mißgetönt; u niektórych iednak bez ge, iak mißlungen; u innych ge idzie na początek, iak u mißbrauch, nadużyć, gemißbraucht; u innych znowu dwoiako, iak u mißgönnen, nie życzyć komu (nieżyczliwym być), mißgönnt i gemißgönnt.*

V. Czasowanie Słów.

A. Czasowanie Słów posiłkowych.

1. Haben, mieć.

Czas terażniejszy.

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

ich habe,	mam,	ich habe, *)
du hast,	masz,	du habest,
er, sie, es hat;	ma;	er, sie, es habe;
wir haben,	mamy,	wir haben,
ihr habet (habt),	macie,	ihr habet,
sie haben.	maią.	sie haben.

Cz. przeszły niedokonany.

hatte, **) miałem, łam, łom,	hätte, *)
hattest, i t. d.	hättest,
hatte;	hätte;
hatten, mieliśmy, miałyśmy,	hätten,
hattet, i t. d.	hättet,
hatten.	hätten.

Czas przeszły dokonany.

habe	} gehabt.	miałem, miałam,	} *)
hast		łom.	
hat		i t. d.	
haben		habe,	
habet		habest,	
haben		haben,	
		haben,	

*) Trybowi łączącemu nie dodałem polskich tłumaczeń; bo wszystkich umieścić było niepodobna, a jedno umieszczone mogłoby wprowadzić w to błędne mniemanie, że się zawsze ta forma Trybu łączącego w ten sposób ma tłumaczyć. Zwróci Nauczyciel uwagę ucznia na to, że Polacy nie mają osobnej formy łączącego Trybu; lecz ze Spójnikami, w które wchodzi by (aby, żeby, gdyby, oby i t. d.) kładą zań czas przeszły bez względu na to, jakiego czasu jest Tryb łączący w obcym języku; a z innymi Spójnikami kładą Tryb oznajmujący; np. ich gebe dir, damit du habest, daie Ci, abys miał. Ich gab dir, damit du hättest, daie Ci, abys miał. Er werde dir geben, damit du habest, dam Ci, abys miał. Er sagt, dass er habe, powiada, że ma. Wenn er hätte, er gebe mir gerne, gdyby miał, dałby mi chętnie i t. d. Dobrzeby było, gdyby Nauczyciele do używania tych rozmaitych form zaraz przy uczeniu się koniugacyi Uczniów wprawiali.

**) Opuściłem tu i w następnych koniugacyach Zaimki osobiste, dla tego że się wszędzie te same powtarzać mają. Lecz Nauczyciel dopil-

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

Czas zaprzeszły.

hatte, hattest, hatte; hatten, hattet, hatten,	} 490hab }	miałem (był), miałam (była), miałom (było). i t. d.	hätte hättest hätte hätten hätten hätten	} gehabt. }
---	------------------	--	---	-------------------

Czas przyszły.

werde wirst wird werden werdet werden	} haben. }	werde werdest werde werden werdet werden	} haben. }
--	------------------	---	------------------

Czas zaprzyszły.

werde wirst wird werden werdet werden	} gehabt haben. }	werde werdest werde werden werdet werden	} gehabt haben. }
--	-------------------------	---	-------------------------

Tryb rozkazujący.

habe (du) miéy.
 habe (er, sie, es) niech ma.
 (haben wir, miemy).
 (habet albo habt (ihr), miemy-
 cie,
 haben (sie, Sie), niech mają
 (niech Pan, Pani, Wacpan
 ma).

Tryb bezokoliczny.

Czas teraz. haben, miéc.
 Czas przeszł. gehabt haben,
 miéc, zem (żeś, że on)
 miał, że (ona) miała, że
 (ono) miało, że mieliśmy
 cet.

nie tego, aby ie Uczeń wszędzie dodawał w niemczyźnie, chociaż
 w polszczyźnie potrzebne nie są. Uczniowie powinni się zawcza-
 su wprawiać w poznawanie różnicy mowy niemieckiej i polskiej;
 inaczej zawsze ie mieszają będą z sobą i mówić po niemiecku z pol-
 ska, a po polsku z niemiecka.

Imiesłowcy.

1. Czasu teraźn. habend, mając. (Der, die, das habende, mający, mająca, mające. Der zu habende, mający być mianym).
2. Czasu przeszł. gehabt (der, die, das gehabte) miany, a, e.

2. Sein, być.

Tryb oznaymuiący.

Tryb łączący.

Czas teraźn.

bin, iestem,	sei,
bist, iestes,	seist, sieist
ist, iest;	sei,
sind, iesteśmy,	seien, sein,
seid, iestecie,	seiet,
sind, są.	seien, sein.

Czas przeszły nied.

war, byłem, byłam, byłom,	wäre,
warest, warst i t. d.	wärest, wärst,
war,	wäre,
wären,	wären,
wäret, wart,	wäret,
wären.	wären.

Czas przeszły dokonany.

bin gewesen, byłem i t. d.	sei gewesen,
bist gew.	seist gew...
ist gew. i t. d.	sei g. i t. d.

Czas zaprzeszły.

war gewesen, byłem (był) i t. d.	wäre gewesen i t. d.
-------------------------------------	----------------------

Czas przyszły.

werde } wirst } wird } i t. d. }	sein.	będe, będziesz, i t. d.	werde } werdest } werde } i t. d. }	sein.
---	-------	-------------------------------	--	-------

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

Czas zaprzyszły.

werbe gewesen sein, będę,
wirst gew. sein
i t. d.

werbe gewesen sein,
werdest gew. sein,
i t. d.

Tryb rozkazujący.

Tryb bezokoliczny.

(sei ich, niech będę),
sei (du), bądź,
sei (er, sie, es), niech (on cet.)
będzie.
sein wir, bądźmy.
seid (ihr), bądźcie.
sein sie (Sie), niech będą
(bądź Wacpan, Wacpani
cet.

Czas teraźn. sein, być.

Czas przeszły, gewesen sein,
być, żem był, (żem była,
żem było, żeśmy byli
i t. d.)

Imiesłow y.

1. Czasu teraźn. seind, będąc. 2. Czasu przeszł. gewesen (der
die, daß gewesene), który
był cet.)

3. Werden, stać się.

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

Czas teraźniejszy.

werbe, staję się,
wirst,
wird,
werden,
werdest,
werden.

werbe,
werdest,
werde,
werden,
werdest,
werden.

Czas przeszły niedokonany.

wurde albo ward *)
wurdest, albo wardst,
wurde, albo ward.
wurden,
wurdest,
wurden.

würde,
würdest,
würde,
würden,
würdest,
würden.

*) ward, wardst, ward, używają się tylko w znaczeniu stać się; ia-
ko posiłkowe zaś zawsze wurde i t. d.

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

Czas przeszły dokonany.

bin geworden, **)	stałem się,	sei geworden,
bist geworden,		seist geworden,
ist geworden i t. d.		sei gew. i t. d.

Czas zaprzeszły.

war geworden, stałem się (był),	wäre geworden,
wärest gew. i t. d.	wärest gew. i t. d.

Czas przyszły.

werde werden, stanę się.	werde werden,
wirst werden,	werdest werden,
wird werden cet,	werde werden i t. d.

Czas zaprzyszły.

werde geworden sein.	werde geworden sein.
wirst i t. d.	werdest i t. d.

Tryb rozkazujący.

Tryb bezokoliczny.

werde (du) stañ się,
 werde (er, sie, es) niech się
 stanie.
 werdet (ihr), stañcie się.
 werden (sie, Sie), niech się
 staną; (stañ się Wacpan,
 Wacpani cet.).

werden, stać się,
 geworden sein, stać się; wenn
 się stał, i t. d.

Imiesłowy.

1. werdend (ber, die, baß) werdende, stający się.
2. geworden, stawszy się (ten, który się stał).

**) jako posilkowe odrzuca ge; np. ich bin gelobt worden; wenn
 ich werde gelobt worden sein.

B. Koniugacya słaba Słowa czynnego.

1. Forma czynna.

Tryb oznaym.

Tryb łączący.

Czas terażniejszy.

hóre, slysze, słucham,
 hóreft (hörft),
 horet (hört);
 hören,
 horet (hört).
 hören.

hóre,
 hóreft,
 hóre;
 hören,
 horet (hört),
 hören.

Czas przeszły niedokonany.

hörte, słuchałem, slyszałem.
 hörteft,
 hörte;
 hörten,
 hörtet,
 hörten.

hörte,
 hörteft,
 hörte;
 hören,
 hörtet,
 hören.

Czas przeszły dokonany.

habe } slyszałem.
 hast }
 hat } gehört.
 haben }
 habet }
 haben }

habe }
 habest }
 habe } gehört.
 haben }
 habet }
 haben }

Czas zaprzieszły.

hatte gehört, slyszałem był,
 i t. d.

hätte gehört.
 i t. d.

Czas przyszły.

werbe }
 wirst }
 wird } hören.
 werden }
 werdet }
 werden }

werbe }
 werdest }
 werde } hören.
 werden }
 werdet }
 werden }

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

Czas zaprzyszły.

werde	} gehört ha= ben	uslyszę.
wirst		
wird		
i t. d.		

werde	} gehört ha= ben.
werdest	
werde	
it. d.	

Tryb rozkazujący.

Tryb bezokoliczny.

(höre ich, niech słucham).
höre (du), słuchaj.
höre er, (sie, es) niech słucha;
hören wir, słuchajmy,
höret (ihr), słuchajcie.
hören sie (Sie), niech słuchają,
(niech Pan, Pani słucha).

Cz. terażn. hören, słuchać,
slyszéc.Cz. przeszły. gehört haben,
żem słuchał, a, o; żem
slyszal i t. d.

I m i e s ł o w y.

hörend, (der, die, daß) hörende, słuchając; słuchający (slyszą-
cy), a, e.

2. Forma bierna.

Tryb oznajmujący.

Tryb łączący.

Czas terażniejszy.

ich werde gehört,	mnie słucha-
du wirst gehört,	ią, slyszą.
er wird gehört;	i t. d.

ich werde gehört,
du werdest gehört,
er werde gehört i t. d.

Czas przeszły niedokonany.

wurde gehört,	mnie słuchano,
wurdest geh.	slyszano.
i t. d.	

würde gehört,
würdest gehört,
i t. d.

Czas przeszły dokonany.

bin	} gehört worden.	mnie slyszano; byłem slyszany.
bist		
ist		
i t. d.		

sei	} gehört worden.
seist	
sei	
i t. d.	

Tryb oznaym.

Tryb łączący.

Czas zaprzeszły.

war } warst } war }	gehört worden.	mnie słyszano; byłem słyszany.	wäre } wäreſt } wäre }	gehört worden.
	i t. d.			i. t. d.

Czas przyszły.

werde } wirſt } wird }	gehört werden, będą mnie słuchać.	werde } werdeſt } werde }	gehört werden.
	i t. d.		i t. d.

Czas zaprzyszły.

werde } wirſt } wird }	gehört worden ſein. mnie wysłuchaia.	werde } werdeſt } werde }	gehört worden ſein.
	i t. d.		i t. d.

Tryb rozkazuiący.

(werde ich gehört, niech będę słuchany),

werde (du) gehört, bądź słuchany,

werde er (ſie, eſ) gehört, niechay go (ia, ie) słuchaia; niech będzie słuchany, a, e.

(werden wir gehört, bądźmy słuchani, ne),

werdet (ihr) gehört, niech was słuchaia,

werden ſie (Sie) gehört, niech będą słuchani, ne (niech Pana, Pania słuchaia).

Tryb bezokoliczny.

Cz. terażn. gehört werden, być słuchanym.

Cz. przeszły. gehört worden ſein, być wysłuchanym; że byłem słuchany, że byłam słuchana, i t. d.

I m i e s ł ó w.

gehört, der (die, daſ) gehörte, słuchany (słyszany), a, e.

Uwaga. Gdzie się ma użyć forma skrócona hörſt, hört, gehört, a gdzie całkowita höreſt, höret, gehöret, to ucho wprawne rozstrzygać powinno, a u poetów miara wiersza. Częścię się jednak używają skrócone, od Słów zaś na eln i ern (np. ſammeln, ändern) zawsze. Ziad ſammelt, ändert, nie ſammelet, änderet.

3. O koniugacyi Słów zwrotnych i zaimkowych.

Słowa zwrotne i zaimkowe odmieniają się w ten sam sposób; przybierają po sobie Zaimki, na pierwszą osobę *mich*, na drugą *dich*, na trzecią *sich*; a w liczbie mnogiej *uns*, *euch*, *sich*, w następujący sposób: *ich freue mich*, cieszę się; *du freuest dich*, cieszysz się; *er (sie, es) freuet sich*, cieszy się i t. d. Podobnie *ich freuete mich*, *du freuetest dich*, *cet.* W czasach przeszłych dokon. przybierają *haben*, a Zaimek stoi przed Imiesłowem: *ich habe mich gefreuet*, *ich hatte mich gefreuet*. Podobnie w czasach przyszłych: *ich werde mich freuen*, *ich werde mich gefreut haben*. Formy bierney te Słowa mieć nie mogą.

4. O koniugacyi Słów niakich.

Słowa niakie odmieniają się tak, iak czynne, ale tylko podług formy czynney. W przyszłych czasach dokonanych używają niektóre posiłkowego *haben*, inne *sein*, iak np. *landen*, przybić do lądu. Ztąd *Ich bin gelandet*, *ich war gelandet*. — *Haben* używa się przy tych, które wyrażają iaką czynność, którą Subiekt sam zamierza i przez się działa; *sein* zaś przy tych, które wyrażają czynność bez zamiaru lub za wpływem obcym wykonaną. Ztąd: *ich habe gefehlt*, *gearbeitet*, zblądziłem, pracowałem; zaś: *ich bin gefallen*, *verarmt*, upadłem, zubożałem. Stosownie do tego może się wydarzyć że to samo Słowo raz bierze *haben*, drugi raz *sein*; np. *ich habe gefahren* i *ich bin gefahren*, iechałem; pierwsze znaczy sam się wiozłem, drugie wieziono mnie. Uważmy ieszcze co następuje:

Haben dostają 1) te Intransitiva, których drugi Imiesłów nie da się użyć iako epitet (*Eigenschaftswort*, obacz wyżey Rozdział ósmy, z początku); np. *der gelebte Mensch*; albo *der gelebt habende Mensch*; albo *der Mensch der gelebt hat*. (a zatém te, które w polszczyźnie Imiesłowu przeszłego nie mają, iak spać, panować i t. d.) 2) te, które się dają użyć zwrotnie i nieosobiście; np. *ich habe mich müde gegangen*, zmordowałem się chodzeniem (ob. wyżey II. Uwagę 3.); *es hat mir geahnet*, przeczuwałem to; 3) te, które z natury swojej wyrażają czynność dokonaną, albo już upłyniony stan subiektu; np. *er hat ausgedient*, odstąpił (wysłużył) swoje.

Sein dostają 1) te nieprzechodne Słowa, których drugi Imiesłów daie się użyć za epitet (a zatém te, które w polszczyźnie mają Imiesłów przeszły), np. *ein verfallenes Haus*, zapadły dom; *ein ausgeartetes Kind*, wyrodzone dziecko; *der verarmte Mensch*, podupadły (zubożały) człowiek. 2) te, co wyrażają przeyscie do innego stanu lub miysca; np. *das Glas ist geborsten*, szkło pękło; *er ist in die Stadt geritten* (*gegangen*, *gefahren*), pojechał (poszedł) do miasta.

5. O koniugacyi Słów nieosobistych.

Słowa nieosobiste mają zupełną koniugacją formy czynnej biorąc zakończenia osoby trzeciej i do posilkowania używając haben; np. es blizt, błyska się; es blizte, es hat geblizt i t. d.

Uwaga. Słowa, które nie są właściwie nieosobistemi, ale się tylko w trzeciej osobie używają, dostają sein; np. es ist geschehen, (to) stało się. — Osobiste zaś, kiedy się nieosobiście używają, mogą być zwrotnemi, iak: es giebt sich, es wird sich geben, to idzie, da się zrobić. —

Niektóre nieosobiste kładą się z trzecim, inne z czwartym przypadkiem Zaimka osobistego lub Rzeczownika; np. es ahnet mir, przeczuwam to, ochapia mi się; es reuete den Vater, żal było tego oycu (np. że zrobił); mich durstet, hungert, chce mi się pić, ięszć.

Rzadko prawdziwie nieosobiste biorą za es Rzeczownik ie zastępujący; np. die Sache, die That hat mich gereuet, żal mi było tego, żem to zrobił.

C. Koniugacya mocna (nieforemna).

Ta koniugacya w ogólności jest ta sama, co i foremna; lecz zmienia Samogłoskę Trybu bezokolicznego (w czasie przeszłym niedokonanym, w Imiesłowie drugim; często i w czasie teraźniejszym i w osobie drugiej Trybu rozkazującego); czasu przeszłego niedokon. nie kończy na te, (wyiąwszy brennen w znaczeniu palić się, króre ma brannte); a Imiesłów drugi ma zakończony na en. Ale nie każde Słowo tych wszystkich odmian doznaie. Z tego względu można ie podzielić na 3 klasy:

- 1) Słowa, które tylko w czasie przeszłym niedokon. zmieniają Samogłoskę Trybu bezokol., a w Imiesłowie drugim do niy wracają; np. fallen padać, ich fiel, ich bin gefallen; — fahren iechać, ich fuhr, ich bin gefahren; — geben dać, ich gab, ich habe gegeben; — heißen, nazywać się, ich hieß, ich habe geheissen.
- 2) Słowa, które w czasie przeszłym niedokon. i w Imiesłowie iednakowo zmieniają Samogłoskę Trybu bezokol.; np. bleiben pozostać, ich blieb, bin geblieben; — heben podnieść, ich hob, habe gehoben; — saugen sać, ich sog, habe gesogen; — biegen giąć, ich bog, habe gebogen.
- 3) Słowa, które Samogłoskę Trybu bezokol. w przeszłym niedokon. i w Imiesłowie w sposób nieiednakowy zmieniają; np. befehlen rozkazać, ich befahl, habe befohlen; — rinnen cieć, ich rann, bin geronnen; — binden wiazać, ich band, habe gebunden; — liegen leżać, ich lag, habe gelegen.

Niektóre Słowa mające ten sam Tryb bezokoliczny odmieniają się i foremnie i nieforemnie; w pierwszym razie mają znaczenie czynne, w drugim niakie; np. brennen palić, ich brennte, habe gebrennt, a palić się brannte, habe gebrannt; erschrecken przestraszyć erschreckte, habe erschreckt, a przeląć się erschraack, bin erschraacken; schmelzen topić, ich schmelzte, habe geschmelzt, a topić się schmolz, bin geschmolzen; verderben zepsuć, verderbte, habe verderbt, a zepsuć się verderb, bin verderben; sieden warzyć, siedete, habe gesiedet, a warzyć się sott, bin gesotten.

Oto jest spis Słów nieforemnych z wskazaniem ich nieforemności w czasie teraźniejszym, przeszłym niedokonanym, Trybie rozkazującym i Imiesłowie.

Uwaga. 1) W czasie teraźn. liczba mnoga jest zawsze foremna, w pojedynczy nieforemne są zwykle osoba druga i trzecia, rzadko pierwsza. Gdzie więc w niniejszym spisie nie ma osoby pierwszój podanej, tam jest foremna, a gdzie nie ma drugiej i trzeciej, tam i one foremnie się wyprowadzają. 2) Czasu przeszłego niedokonanego podaliśmy Tryb oznajmujący i łączący w osobie pierwszój, od której i inne wszystkie się formują. 3) w Trybie rozkazującym tylko druga osoba l. pojed. doznać może nieforemności zmieniając Samogłoskę Trybu bezokolicznego, a do niej stosuje się druga liczby mnogiej; inne osoby idą foremnie; np. od lesen jest lies (du), lese er, lesen wir, lieset (liesst), lesen sie (Sie). Ponieważ mała tylko liczba Słów ma ten Tryb nieforemnie, dla tego zamiast przeznaczenia mu osobnej rubryki w następującym Spisie, umieściliśmy wszystkie nieforemne Tryby rozkazujące porządkiem na końcu. Prz. Imiesłowia zaś tych Słów położyliśmy krzyżyk † na znak nieforemnego Trybu rozkazującego. 4) Formy wydrukowane polskimi literami są u poetów w używaniu; np. fleugst, fleugt, za fliegst, fliegt; fleug za fliege. 5) Gwiazdka położona przy jakiej formie oznacza, iż Słowo używa się także w czynnym czyli przechodnym znaczeniu, i ma tenże czas foremnie podług koniugacji słabój; np. braten piec się, brätst, brät *; brietst, briete * oznacza, iż w czynnym znaczeniu (piec co) ma brätetst, brätet; brätete).

Tryb bezokoliczny.	Czas teraźniejszy.	Czas przeszły niedok. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiesłów.
backen, piec się (piec co)	bäckst, bäckt,	back, bäcke *	gebacken.
befehlen, 1) rozkazać.	befiehlst, befiehlst,	befahl, befähle	befohlen. †

1) Pierwotne fehlen, brakować jest foremne: fehlst, fehlt; fehlte, gefehlt.

Tryb bezokoliczyny.	Czas teraźniejszy.	Czas przeszły niedokon. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiesłów.
besleißen, pilnie się do czego przykładać ²⁾	— —	besleiß, besleiße,	besleißen.
beginnen, zaczynać,	— —	begann, begönne	begonnen.
beißen, kąsać, bergen, kryć,	birgst, birgt,	biß, biße barg, barge	gebissen. geborgen. †
bersten, pękać, besinnen (sich), przyśdź do siebie.	— —	barst (borst) bürste besann, besänne	geborsten. † besonnen.
bewegen, poruszyć	— —	bewog, bewöge	bewogen.
biegen, giąć	— —	bog, böge	gebogen.
bieten, podawać (kupując),	— —	bot, böte	geboten.
binden, wiązać	— —	band, bände	gebunden.
bitten, prosić	— —	bat, bäte	gebeten.
blasen, dać, trącić,	blâsest, blâset	blies, bliese	geblasen.
bleiben, zostać,	— —	blieb, bliebe	geblieben
bleichen, blednąć, (bielić),	— —	blich, bliche *	geblichen *
braten, piec się, (piec co),	brâtest, brât *	briet, briete *	gebraten.
brechen, łamać, womitować ³⁾	brichst, bricht	brach, bräche	gebrochen †
brennen, palić się, (lub co) ⁴⁾	— —	brannte, brânnte *	gebrannt *
bringen, przynieść	— —	brachte, brächte	gebracht.
denken, myśleć,	— —	dachte, dächte	gedacht.
dingen, najmować	— —	dung, dunge	gedungen.
dreschen, młócić	drischest, drischt	drosch, (drasch), drösche (dräsche),	gedroschen. †
dringen, nacierać na kogo,	— —	drang, dränge	gedrungen.

²⁾ Ale besleißigen toż samo znaczące iest foremne.

³⁾ Brechen o łnie i t. d. (łamać, trzeć łen), odmienia się foremnie.

⁴⁾ Brennen w znaczeniu czynném palić odmienia się i foremnie i nieforemnie; brannte i braunte, gebrennt i gebrannt. Podobnie złożone.

Tryb bezokoli- czny.	Czas terażniew- szy.	Czas przeszły niedokon. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiestów.
dürfen módz, (wolno iest)	darfst, darf	durfte, dürfte	gedurft.
empfehlen polecac;	empfehlst, em= pfehlt	empfehl, empfähle	empfohlen. †
erküren wybierac;	— —	erfor, erköre	erforen.
erlöschén gasnac, (gasić) ⁵⁾	erlöschst, er= löschst *	erlosch, erlösché	erloschen. †
erschallen dzwiék wydac	— —	erscholl, erschölle	erschollen.
erschrecken, prze- lac sie, (pre- straszyć).	erschrickst, er= schrickt *	erschrack, erschrä- cke *	erschrocken. †
erwägen, rozwa- zyć,	— —	ermog, erwöge	erwogen.
essen, iesdz	isest, isst	aß, aße	gegessen. †
fahren, iechac, wiesdz ⁶⁾	fährst, fährt	fuhr, führe	gefahren.
fallen padać,	fällst, fällt	fiel, fielle	gefallen.
fangen łapac,	fängst, fängt	fing, finge	gefangen.
fechten, walczyć. (bitwę staczac).	fichst, ficht *	focht, föchte	gefochten. †
finden, znaleudz	idzie podług	binden.	
flechten, splatać,	idzie podług	fechten.	
fliegen, latać,	idzie podług	biegen.	
fliehen, uciekac,	— —	floh, flöhe	geflohen.
fließen, płynac,	— —	floss, flösse	geflossen.
fressen, żrzec,	fressst, frisst	fraß, fräße	gefressen. †
frieren, ziębnac,	— —	fror, fröre	gefroren.
gähren, robić, fermentowac,	— —	gohr, göhre	gegohren.
gebären, rodzić,	gebierst, gebiert *	gebar, gebäre	geboren.

⁵⁾ Löschen gasić i Auslöschén zgasić, iako czynne odmieniają się fo-remnie.

⁶⁾ Podobnie się odmieniaia złożone; verfahren, postąpić sobie; durchfahren, przeiechac; zerfahren, roziechac i t. d. Ale will-fahren, dogadzac, robić podług woli czyić, iest foremne: willfahrete, gewillfahret.

Tryb bezokoliczny.	Czas teraźniejszy.	Czas przeszły niedokon. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiesłów.
geben, dawać	giebst, giebt	gab, gäbe,	gegeben. †
gedeihen, udadź się (dobrze)	— —	gedieh, gediehe	gediehen.
gehen, iść	— —	ging, inge	gegangen.
gelingen, udadź, powiedź się.	odmienia się jak	bringen.	
gelten, znaczyć, mieć znaczenie.	giltst, gilt	galt, gälte, gölte	gegolten. †
genesen, wyzdrowieć	— —	genaß, genäße	genesen.
genießen, używać	odmienia się jak	fließen.	
geschehen, stać się	geschiehst, geschieht	geschah, geschähe	geschehen. †
gewinnen, wygrać	odmienia się jak	beginnen.	
gießen, lać	odmienia się jak	fließen.	
gleichen, być podobnym	odmienia się jak	bleichen.	
gleiten, pośliznąć się	— —	glitt, glitte *	geglitten. *
glimmen, tlić się	— —	glomm, glömmte *	geglimmen *
graben, kopać	gräbst, gräbt	grub, grube	gegraben.
greifen, ująć co	— —	griff, griffe	gegriffen.
haben, mieć, ob- utrzymać, mieć w mocy.	iego koniugacya mieć w mocy.	wyżéy V. A. 1. idzie foremnie.	handhaben,
halten, trzymać	hältst, hält	hielt, hielte	gehalten.
hängen, wisieć ⁷⁾	— —	hing, hänge	gehängen.
hauen, rąbać	— —	hieb, hiebe *	gehauen.
heben, podnosić	— —	hob, höbe (hübe)	gehoben.
heißen, nazywać się	— —	hieß, hieße	geheißen.
helfen, pomagać	hilfst, hilft	half, hälfe (hülfe)	geholfen. †
heisen, klucić się, (łaiac)	— —	hiff, hiffe *	gehiffen. *
kennen, znać	— —	kante, kante	gekant.
klimmen, wdrapać się	— —	klomm, klömmte	geklommen.

⁷⁾ Ale hängen wiszać idzie foremnie. Podobnie rozróżnić należy złożone czynne od niakich; np. verhängen (eine Strafe, wymierzyć karę), ich verhängte, ich habe verhängt: zaś abhängen zależeć, ich hing ab, ich habe abgehangen.

Tryb bezokoliczny.	Czas teraźniejszy.	Czas przeszły niedokon. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiesłów.
pfleifen, gwizdać	odmienia się iak	greifen.	
pflegen, chodować ¹⁰⁾	— —	pflog, pfloge	gepflogen.
preifen, wielbić	— —	pries, priesse	gepriesen.
quellen, wytryskać	quillst, quillt	quoll, quollte	gequollen.
ratthen, radzić	räthst, räth	rieth, riethen	gerathen.
reissen, trzeć	odmienia się iak	bleiben.	
reissen, rwać	odmienia się iak	beißen.	
reiten, iechać konno	— —	ritt, ritte	geritten.
rennen, biec szybko	odmienia się iak	brennen.	
riechen, wąchać, pachnąć	— —	roch, roche	gerochen.
ringen, mocoować się	reuchst, reucht	odmienia się iak	bringen.
rinnen, cieć	odmienia się iak	beginnen.	
rufen, wołać	— —	rief, riefen	gerufen.
salzen, solić	— —	— —	gesalzen.
saufen, pić, chlać	sauffst, sauft	soff, soffen	gesoffen.
saugen, sać, wciągać	— —	sog, söge	gesogen.
schaffen, tworzyć ¹¹⁾	— —	schuf, schufte	geschaffen.
scheiden, rozłączać się ¹²⁾	— —	schied, schiede	geschieden.
scheinen, zdawać się, świecić, (o słońcu i t. p.)	— —	schien, schiene	geschienen.
scheißen, potrzebę robić	— —	— —	geschießen.

¹⁰⁾ Ale pflegen znaczące zwyknąć odmienia się foremnie.

¹¹⁾ Ale schaffen dostarczyć, i złożone, iak megschaffen sprzątnąć są foremne.

¹²⁾ W czynném znaczeniu odłączać się od czego iest foremne np. er scheidete das Gold, odłączył złoto.

Tryb bezokoliczny.	Czas teraźniejszy.	Czas przeszły niedokon. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiesłów.
schelten, łaiąć,	odmienia się iak	gelten.	
scheren, strzydz,	schierst, schiert *	schor, schöre,	geschoren.
schieben, sunąć,	— —	schob, schöbe,	geschoben.
posuwać,			
schießen, strzelać,	odmienia się iak	fließen.	
schinden, skórę	— —	schund, schünde,	geschunden.
zdzierać,			
schlafen, spać,	schläfst, schläft,	schief, schiefe,	geschlafen.
schlagen, bić,	schlägst, schlägt,	schlug, schlug,	geschlagen.
schleichen, sunąć	— —	schlich, schliche,	geschlichen.
się,			
schleifen, szlufować,	— —	schliff, schliffe,	geschliffen.
schleifen, drzec	odmienia się iak	befleifen.	
(pierz),			
schließen, wnioskować,	odmienia się iak	fließen.	
schlingen, okrążyć,	odmienia się iak	bringen.	
schmeißen, ciskać	odmienia się iak	befleifen.	
schmelzen, topić	schmilzest,	schmolz, schmolze *	geschmolzen * †
się,	schmilzt *		
schneiden, kraiać,	— —	schnitt, schnitte,	geschnitten.
schrauben, śrubować,	— —	schrob, schrobe *	geschroben. *
schreiben, pisać,	— —	schrieb, schriebe,	geschrieben.
schreien, krzy	— —	schrie, schrie,	geschrieen.
cząć,			
schreiten, postępować,	odmienia się iak	reiten.	
schwären, ropić	— —	schwor, schwöre,	geschworen.
się,			
schweigen, milcząć, ¹³⁾	— —	schwieg, schwiege,	geschwiegen.
schwellen, nabrzmiwać,	odmienia się iak	quellen. †	

¹³⁾ Poeci używają schweigen także w czynnym znaczeniu: uspokoić kogo, przymusić do milczenia; a wtenczas jest foremne.

Tryb bezokoliczny.	Czas terażniejszy.	Czas przeszły niedokon. Trybu oznajmującego i łączącego.	Imiesłów.
schwimmen, pływać,	— —	schwamm, schwämme,	geschwommen.
schwinden, zniknąć,	odmienia się iak	binden.	
schwingen, wznieść, podnieść,	odmienia się iak	bringen.	
schwören, przysięgać.	— —	schwor, schwöre,	geschworen.
sehen, widzieć,	siehst, sieht,	sah, sähe,	gesehen.
senden, posłać,	— —	sandte *, sendete	gesandt. *
sein, być, ob. iego	koniugacją wy	żéy V. A. 2.	
kochen, gotować się, wrzeć,	— —	kocht, kochte *	gekocht.
singen, śpiewać,	odmienia się iak	bringen.	
sinken, upaść,	— —	sank, sankte,	gesunken.
sinnen, myśleć,	odmienia się iak	beginnen.	
sitzen, siedzieć,	— —	saß, saße,	gesessen.
spalten, łupać (się)	— —	— —	gespalten.
speien, pić, womitować,	odmienia się iak	schreiben.	
spinnen, prząść,	odmienia się iak	besinnen.	
sprechen, mówić,	odmienia się iak	brechen.	
sprießen, wychodzić, powstawać,	odmienia się iak	fließen.	
springen, skakać,	odmienia się iak	bringen.	
stechen, kłóć,	odmienia się iak	brechen.	
stehen, stać,	— —	stand, stände.	gestanden.
stehlen, kraść,	odmienia się iak	befehlen.	
steigen, wstępować, na górę iść,	odmienia się iak	schweigen.	
sterben, umierać,	stirbst, stirbt,	starb, stürbe,	gestorben.
stinken, śmierdzieć,	odmienia się iak	sinken.	
stoßen, pchać,	stößest, stößt,	stieß, stieße,	gestoßen.
streichen, głaskać, wymazać,	— —	strich, striche,	gestrichen.
streiten, sprzeczać się,	odmienia się iak	reiten.	

Tryb bezokoli- czny.	Czas terażniey- szy.	Czas przeszły niedok. Trybu oznaymującego i łączącego.	Imiesłów.
thun, czynić, tragen, nosić, treffen, trafić, treiben, pędzić, treten, stąpać, triefen, cić,	thue, thust, thut, odmienia się iak triffst, trifft, odmienia się iak trittst, tritt, — — treufst, treuft.	that, thâte, schlagen. traf, trâte, bleiben. trat, trâte, troff, tröffe,	gethan. getroffen. † getreten. † getrossen. *
trinſen, pić, trügen, mylić, verderben, psuć się: ¹⁴⁾	odmienia się iak — — odmienia się iak	ſinken. trog, tröge, ſterben. †	getrogen.
verdrießen, smu- cić, vergeſſen, zapo- mnieć.	odmienia się iak odmienia się iak	fließen. eſſen. †	
verlieren, zgubić, wachsen, rość, waschen, myć,	— — wächſt, wächſt, wäſchſt, wäſcht,	verlor, verlöre, wuchſ, wüchſe, wuſch, wüſche,	verloren. gewachſen. gewaſchen.
prać, wägen, ważyć co,	— —	wog, wöge, *	gewogen. *
wiegen, ważyć (tyle),	— —	wog, wöge,	gewogen.
weichen, uchodzić	— —	wich, wiche,	gewichen.
weiſen, pokazać, wenden, obracać,	odmienia się iak odmienia się iak	preiſen. ſenden.	
werben, zarabiać, werden, stać się,	odmienia się iak obacz iego kon	ſterben. † iugacyą wyżéy	V. A. 3.
werfen, rzucać, winden, kręcić,	wirſt, wirſt, odmienia się iak	warf, wūrfe, binden.	geworfen. †
wiſſen, wiedzieć, wollen, chcieć,	weiß, weißt, weiß, will, willſt, will,	wußte, wüßte, wollte, wollte,	gewußt. gewollt.
zeihen, obwiniać, ziehen, ciągnąć,	— — — —	zieh, ziehe, zog, zöge,	geziehen. gezogen.
zwingen, przy- muszać,	— —	zwang, zwänge,	gezwungen.

¹⁴⁾ W znaczeniu czynaném, psuć iest foremne.

Nieforemne Tryby rozkazujące są: *besiehl* od *befehlen*, *birg* od *bergsen*, *birst* od *bersten*, *brich* od *brechen*, *drisch* od *dreschen*, *empfiehl* od *empfehlen*, *erlich* od *erbschen*, *erschrick* od *erschrecken*, *isß* od *essen*, *sicht* od *sechten*, *frisß* od *fressen*, *gieb* od *geben*, *gilt* od *gelten*, *geschieh* od *geschehen*, *hilf* od *helfen*, *lies* od *lesen*, *nimm* od *nehmen*, *quill* od *quellen*, *schmilz* od *schmelzen*, *schwill* od *schwellen*, *stirb* od *sterben*, *triff* od *treffen*, *tritt* od *treten*, *verdirb* od *verderben*, *vergiss* od *vergessen*, *wirb* od *werben*, *wirf* od *werfen*. — Niektóre kończące Tryby rozkazujące na *e* mogą je odrzucić; te są: *beiß*, *geb*, *greif*, *halt*, *friech*, *lauf*, *reiß*, *sauf*, *sang*, *schlaf*, *schrei*, *schreib*, *schweig*, *sieh*, *sieh*, *stoß*, *thu*. — Od innych używa się tylko forma bez *e*, iak: *fomm*, *lass*, *riech*. — Inne mają obok zwyczajnej formy także poetycką; te są: *heut* (*biete*), *fleug* (*fliege*), *fleuch* (*fliehe*), *fleuß* (*fließe*), *leug* (*lüge*), *reuch* (*riech*), *treuf* (*triefe*). Nie mają wcale Trybu rozkazującego *dürfen* i *müssen*; a od *wollen* i *mögen* nie jest używana osoba druga liczby pojedynczej, osoba zaś trzecia l. p. od *mögen* jest *mag er* (*ie, es*).

Uwaga. Słowa pochodne i złożone w Spisie niemieszczono odmieniając się iak ich pierwotne i pojedyncze; np. *betrügen*, oszukać podług *trügen*; *gebieten* nakazać i *verbieten* zakazać podług *bieten*; *vergleichen* porównywać podług *gleichen*; *ausschreiben* wypisać podług *schreiben*.

Wielceby to pożyteczną było rzeczą dla wprawy w koniugacyą, gdyby Nauczyciele wszystkie Słowa nieforemne uczniom całkowie koniugować kazali.

VI. O użyciu i rządzie Słów.

A. O ich użyciu pod względem szczególnych części.

1. Użycie osób i liczb.

W niemieckiej mowie Słowo zawsze ma swój Zaimek osobisty, chyba że miejsce jego zastępuje iaki inny Subiekt, np. *er naht*, zbliża się; *der Frühling naht*, wiosna się zbliża. Zaimek drugiej osoby opuszcza się tylko w Trybie rozkazującym: *lies dieses Buch*; *handle vorfichtig*. *Prüfet Alles*, *und behaltet das Gute*. — Wszakże i tu przycisk na osobę padający lub potrzeba rozróżnienia kilku osób może wymagać wyraźnego położenia Zaimka; np. *Jetzt lies du* (teraz ty czytaj); *lies du und er höre zu* (ty czytaj a on niech słucha). *Thut ihr eure Schulpflicht*, *wir werden*, *was uns obliegt*, *gemiß erfüllen* (róbcie wy waszę pow., my pewno dopełnimy, cośmy powinni).

Kiedy do iednego zaimkowego Subiektu kilka Słów należy połączonych wyraźnem lub domyslnem *und* lub *oder*, Zaimek ieden służy dla wszystkich: *Du lachst*, *lärmst und plauderst beständig*, *und lernst daher wenig*. *Er*

plaudert oder schläft während des Vortrages (podczas lekcji), und kann daher wenig lernen. Ale gdy Słowa należą do odmiennych zdań połączonych przez aber, sondern, denn i t. p. musi się Zaimek powtórzyć: Er plaudert zwar nicht, aber er giebt doch wenig Acht. Ihr plaudert nicht, sondern ihr schreiet.

Że Słowo z Subiektem zgadzać się powinno co do liczby, wiemy to już z ogólnego prawidła wszystkiin językom wspólnego. Ale niemiecki język ma tę osobliwość, że gdy mówiąc do jednéy osoby używamy przez grzeczność Sie (Pan, Waepan, Waepani i t. d.) za Du, Słowo się kładzie w trzeciéy osobie liczby mnogiéy; Hören Sie, lieber Freund, Sie haben mich mißverstanden (złeś mnie zrozumiał), wenn Sie glauben, daß ich Sie habe beleidigen wollen.

Niektórzy posuwają tę grzeczność aż do śmieszności, łącząc z Subiektem osoby trzeciéy liczby pojedynczéy Słowo liczby mnogiéy i używając Sie o téżże trzeciéy osobie pojedynczéy; np. Der Herr Graf (Rath, Präsident cet.) sind nicht zu Hause; Sie sind schon längst ausgegangen; ma się mówić ist nicht zu Hause; er ist — ausgegangen.

Gdy Słowo należy do dwóch różnych Subiektów liczby pojed., albo i do tych samych, ale w różnym znaczeniu stojących, kładzie się w liczbie mnogiéy: Freundschaft und Tugend wohnen in diesem Hause. Der Freund im Glücke und der Freund im Unglücke sind oft einander gar nicht mehr ähnlich.

Kiedy się Słowo ściąga do kilku Subiektów różnych osób ma pierwsza osoba pierwszeństwo przed drugą, a druga przed trzecią: ich und du haben (nie habet) es gesehen. Du und dein Bruder müßet (nie müssen) es thun. Lepiéy iest wszakże w takim razie położyć ieszcze raz Zaimek w liczbie mnogiéy: ich und du, wir haben cet. Du und dein Bruder, ihr müßet cet. Ale w przeciwstawieniach zgadza się Słowo tylko z naybliższym Subiektem: Nicht ich, sondern du gehst (nie gehe) dahin. Nicht du, sondern ich gehe dahin. Nicht ich, sondern er wird es thun.

2. O użyciu czasów.

Z sześciu form czasowych te trzy: terażniejszy, przeszły dokonany i przyszły (pierwszy) zowią się bezwzględne, przeto iż obecność, przeszłość i przyszłość wyrażają bez względu na inne Słowa; drugie zaś trzy: przeszły niedokonany, zaprzyszły i zaprzyszły zowiemy względne-

mi, bo ich używamy względnie, to jest: Imperfectum wyraża czynność, która się odbywała obok drugiey przeszłej, Plusquamperfectum taką, co się odbyła wprzód niż druga, a Futurum exactum czynność dawniejszą od przyszłej. Kładąc kilka form po sobie, tak ich używać należy, ażeby się bezwzględne pomiędzy sobą, a względne z względnymi łączyły; np. Ich danke dir, daß du dies gethan hast. Ich weiß, daß du dies thun wirst. Hast du dies gethan, oder wirst du es erst thun? — i znowu: Als er zu mir kam, war ich schon ausgegangen. Wenn ich das Buch werde erhalten haben, werde ich es dir zuschicken.

Uwaga. Jestto własność wspólna niemieckiey mowie z polską, że w żywych opowiadaniach, kiedy zdarzenie przeszle lub przyszle chcemy iakoby przed oczy obecnie stawic, używa się czas terażniejszy za przeszły i przyszły: Morgen reise ich ab. Ich gehe gestern vor das Thor, begegne deinem Vater und lasse mich mit ihm in ein Gespräch ein: auf einmal fängt es an zu regnen; wir begeben uns in seine Wohnung i t. d. — W opowiadaniach i opisach historycznych używają Niemcy (osobliwie dzieiopisowie) czasu przeszłego niedokonanego, nawet mówiąc o czynności iednotliwéy i zupełnie skończoney; dla tego zowie się ten czas historycznym (historisches Tempus); np. „Gleich darauf wurden die Römer auch von den Sabinern erschreckt; denn es war mehr ein Lärmen, als ein Krieg. Nachts kam Botschaft in die Stadt, ein Sabinisches Heer sei plündernd bis zum Flusse Anien vorgedrungen. Als bald wurde Aulus Postumius mit der ganzen Reiterei dahin geschickt. Ihm folgte der Consul Servilius mit einer auserlesenen Schaar zu Fuß (z wybornym oddziałem piechoty). Sehr viele Streifer umzingelte (bardzo wielu włóczków otoczyła) die Reiterei, und auch dem nachrückenden Fußvolke (ciagnący za nią piechocie) hielt die Sabiner-Schaar nicht Stand (nie dotrzymał placu orszak Sabinski). — W pospolitey iednak mowie używa się zwykłe Perfectum, kiedy opowiadamy nie historycznie, t. i. nie to, czegośmy byli świadkami.

3. O użyciu Trybów.

Prawidła na użycie Trybów w mowie niemieckiey są w ogólnosci te same co i dla łaciny i polszczyzny. A mianowicie:

Tryb oznaymuiący kładzie się, kiedy wyrażamy z zupełną pewnością; łączący zaś, kiedy co z niepewnością lub wątpliwie mówimy; np. ich weiß, daß er das gesagt hat. Ich weiß nicht, ob er das gesagt habe. Ich glaube (nie wątpię, wierzę temu z pewnością), daß er in der Schlacht geblieben ist. Ich glaube (mniemam, zdaie mi się — a więc niepewno), er sei in der Schlacht geblieben. Man sagt, daß er in der S. geblieben sei.

Tryb łączący używa się nietylko w zwyczajnych formach, ale także opisuje się często przez *mögen*, kładąc np. *ich möchte gehen* za *ich ginge*, *ich möchte geben* za *ich gäbe*, *er möge kommen* za *er komme*.

W szczególności stoi Tryb łączący:

- 1) Po Słowach znaczących prosić, kazać, doradzać, chcieć, spodziewać się, mniemać, powątpiewać i t. p., dla tego, że przy nich myślimy zawsze o niepewnym skutku.

Er bat mich, daß ich zu ihm käme lub kommen möchte. Ich rathe dir, daß du fleißiger werdest. Ich zweifle, daß der Kranke genesen werde.

- 2) Po Słowach *sagen*, *erzählen* i t. p., kiedy cudze lub nasze własne wyrazy przytaczamy nie wprost, iak były powiedziane, ale ubocznie (*sermo obliquus*); czyli to ze Spóynikiem czyli bez niego.

Ich sagte ihm, daß er sich verschrieben hätte (że się omylił w pisaniu); er meinte aber, daß wäre nicht möglich, weil er das Geschriebene dreimal durchgesehen hätte.

- 3) Używa się Trybu łączącego do wyrażenia warunku w ten sposób, iż Imperfectum Coniunctivi iest warunkowym teraźniejszym, a Plusquamperfect. Coni. warunkowym przeszłym. Obydwa opisują się także przez *werden*, a pierwszy także przez *mögen* (w znaczeniu chcieć, życzyć sobie).

Ich ginge gern auf Reisen (albo ich möchte gern auf R. gehen), wenn mir das Geld dazu nicht fehlte (fehlen möchte). Der Mann würde glücklicher leben, wenn er das Spiel nicht zu sehr liebte. Ich wäre zu ihm gegangen (albo würde zu ihm g. sein), wenn er mich eingeladen hätte.

- 4) Nareszcie Tryb łączący iest ieszcze zastępcą Trybu życzącego, a to w sposób ten sam co i warunkowego ale się nie opisuje przez *werden*. Używa się zaś tego Trybu do wyrażenia życzenia.

Wärest du doch so fleißig, wie du fähig bist zum Lernen. Möchte es dir belieben uns heute zu besuchen. Także z daß i wenn: daß der Himmel uns günstig sei! O wenn ich diesen Tag nicht erlebt hätte.

Tryb rozkazujący używa się nietylko do rozkazywania i zakazywania; lecz także do proszenia, radzenia, przestrzegania, zachęcania i t. p. *Lies das Buch. Leset dieses Buch.*

Pierwsza osoba liczby mnogiej zwykle się opisuje przez *lassen* lub *wollen*; np. *Läßt albo laßt uns nicht mehr davon re-*

den, albo *Wir wollen nicht m. d. r.*, zamiast *Reden wir nicht mehr davon. Laßt uns* (albo *wir wollen*) *gehen*, idźmy. — Gdy za *Du* kładziemy *Sie*, Słowo stoi w trzeciej osobie l. mn. zamiast 2. l. pojedynczej: *Sagen Sie mir doch! Hören Sie, mein Freund! Geben Sie mir das.*

Jako w polskim języku często Tryb bezokoliczny zastępuje miejsce rozkazującego, tak w niemieckim drugi Imiesłów zań się używa; np. *Achtung gegeben!* (uwagać! za gieb lub *gebet Achtung!* uwagaż! uwagażycie!) *nicht geplaudert! vorwärts gegangen!* (naprzód iść). Niekiedy nawet sam Rzeczownik lub Przysłówek wystarczającym jest do zastąpienia Trybu rozk.; np. *Achtung: baczność! — vorwärts: naprzód! Grisch auf! dalej! żwawo!*

B. O użyciu Słów ze względu na inne Słowa.

1. Ze względu na Słowa posilkowe.

Kiedy Słowo posilkowe należy do kilku Słów razem, kładzie się albo tylko przed pierwszym (w zdaniu głównym), albo po ostatnim (w zdaniu pobocznym). — *Wir haben gelesen, geschrieben, gerechnet und gezeichnet. Dies sind Dinge, die nicht zu beschreiben oder mit Worten auszudrücken, sondern nur zu fühlen sind.*

Haben może się tylko opuścić po Imiesłowie, kiedy ta sama jego forma bezpośrednio zaczyna nowe zdanie: *Als ich dies vernommen (hatte), hatte ich nichts weiter zu thun etc.* — ale nie: *Als ich dies vernommen, ging ich weg.* Takie elipsy tylko poetom są dozwolone.

2. O użyciu Słów z względu na Tryb bezokoliczny innych Słów.

Gdy z dwóch Słów (nie *sein* ani *haben*) jedno służy do bliższego oznaczenia drugiego, natenczas oznaczające kładzie się w Trybie bezokolicznym. Ten Tryb bezokoliczny stoi:

a) albo sam (t. i. bez *zu*) ze Słowami *dürfen, können, lassen, mögen, müssen, sollen, werden, wollen, heißen* (w znaczeniu *kazać*), *helfen, hören, lehren, lernen, sehen, fühlen*; np. *Ich darf (kann, will, muß) hoffen. Du kannst schreiben. Er mag spielen. Sie lernt tanzen. Ihr solltet mir helfen.*

Także Słowa *bleiben, fahren, gehen, haben, legen, machen, nennen, reiten* łączą się z samym Trybem bezokolicznym, ale tylko w niektórych znaczeniach; np. *Er blieb sitzen. Lege ihn schlafen. Du machst mich lachen* (pobudzasz do śmiechu). *Das nenne ich gut spielen* (otoż to dobra gra, to się nazywa grać dobrze). Podobnie używa się i *thun* lecz

tylko w połączeniu z Nichts als: Er thut Nichts, als spielen, essen, trinken und schlafen. Ale gminny jest sposób wyrażania się: Er thut spielen; Er thut essen, za er spielt, ißt.

Unikać wszakże trzeba dwóznaczných wyrażeń, przez zamianę na jaśniejsze; np. Za ich ließ ihn rufen (kazałem go zawołać, i kazałem mu zawołać kogo), powiemy w razie wątpliwym: ich ließ ihn kommen, albo ich befaß ihn zu rufen, i ich trug ihm auf, ihn zu rufen. Podobnie za ich sah ihn schlagen (widziałem iak bił, i iak go bito) powie się: ich sah, wie er schlug i wie er geschlagen wurde albo wie man ihn schlug. *)

b) albo z zu; który to Tryb bezokol. powstający z opuszczenia daß i ściągnięcia dwóch zdań na iedno, wyraża przedmiot, którego się czynność dotyczy albo zamiar, w którym się co czyni, i używa się pospolicie po Rzeczownikach Lust chęć, Muth odwaga, Eifer zapal, Entschluß, Vorsatz zamiar, przedsięwzięcie; po niektórych Przymiotnikach, iak leicht, schwer, hart, willig, müde, bereit, möglich i t. p. tudzież mających znaczenie im przeciwne; nareszcie po ohne.

Ich wünschte lieber zu gehen als zu fahren (zamiast daß ich ginge, als daß ich führe). Ich freue mich, Sie wieder zu sehen. Ich bitte Sie, Sich zu sehen. Jedermann bestrebt sich, zu gefallen. Ich habe Lust dies zu bekommen, habe aber den Muth nicht, datum zu bitten. Er gab auf (odstąpił od) den Vorsatz, die Stadt zu belagern; weil es ihm nicht möglich (unmöglich, schwer, nicht leicht) schien, sie zu erobern; obgleich die Soldaten willig (bereit) waren albo Muth genug hatten, alle Beschwerden zu ertragen. Fange nie ein Werk an, ohne überdacht zu haben (nie rozważywszy), ob du auch im Stande seist, es zu vollbringen (wykonać).

Jako w polskiem dla tém mocniejszego wyrażenia celu lub przeznaczenia do czego i t. p. dodaje się dla tego, do tego i t. d. Spóynikowi aby, tak i niemiecka mowa wzmacnia często swoje zu dodaniem um; np. Der Mensch lebt nicht, um zu essen, sondern er ißt um zu leben. Am glücklich zu sein, bedarf man nur Zufriedenheit. Er stand früh auf, um zu lernen.

Uwaga. Kiedy całe zdanie mające w sobie Tryb bezokol. zastępuje miejsce Subiekta, zu się opuszcza. Fleißig sein (pilność)

*) Będzie tu miał Nauczyciel sposobność przestrzedz Uczniów, aby się wystrzegali germanizmu w polszczyźnie powstającego z użycia Trybu bezokolicznego przy Słowach słyszeć i widzieć, móż wiać np. Widziałem go iść, słyszałem ją śpiewać; zamiast Widziałem idącego, Słyszałem śpiewającą.

geizt dem Manne. Seine Fehler bekennen und bereuen (przyznanie się — i żalowanie) ist schon halbe Besserung, zamiast Es geizt dem Manne fleißig zu sein. Es ist schon halbe B, seine F. zu bekennen und zu ber. — Takim Subiektem może być i sam Tryb bezokol. rzeczownie użyty z artykułem lub bez niego: das Lügen schadet dem Lügner am meisten. Lügen und Betrügen sind sehr nahe verwandt.

3. O użyciu Słów z Imiesłowem.

Opuszczając Zaimek względny lub iaki Spóynik łączą się zdania w jedno przez Imiesłów, który w pierwszym razie jest epitetem, w ostatnim predykatem; np. der weinende Mensch. Weinend kam er zu mir.

Przy opuszczaniu Spóynika może w niemieczyźnie powstać tylko Imiesłów, kiedy w obydwóch zdaniach Subiekt jest wspólny; np. Von tausend Wünschen bestirmt (tysiącem życzeń miotany) lebt er nie zufrieden. Ale błędnie byłoby: Von tausend W. bestirmt, ist ihm die Welt zu enge (to bestirmt należećby musiało do Welt, któreby było także Subiektem poprzedniego zdania).

Ponieważ Predykat w niemieckiej mowie nie zmienia zakończenia swego, ale je w czwartym przypadku obu liczb zachowuje takie, jak jest pierwszy l. pojedynczy; łatwo więc mogła powstać wątpliwość po opuszczeniu Spóynika, czy Imiesłów do Subiektu czy do obiektu ma należeć; np. Ich fand ihn weinend, może być: zastałem go płacząc i płaczącego: podobnie Ich sah sie tief gebeugt in Fesseln liegen, może znaczyć: mocno strapiony i strapionych. Takich konstrukcyi wystrzegać się należy.

C. O łączeniu Słów z Rzeczownikami.

Rzeczowniki, z którymi Słowo jest złączone, w różnych stać mogą przypadkach. A mianowicie:

1) Osoba lub rzecz, o której jest mowa, czyli Subiekt stoi zawsze w przypadku pierwszym na pytanie wer? was? kto? co? Der Vater liest. Das Buch ist schön. 2) Rzeczownik, który wyraża przymiot lub własność Subiektu i połączony z nim przez iakie Słowo mające znaczenie być, t. i. Predykat — stoi także w przypadku pierwszym. Dieser Mann ist sein Vater. Dein Bruder ist Präfident geworden. 3) Przy Słowie czynnym stoi obiekt, którego się czynność dotyczy, w przypadku czwartym na pytanie wer? was? kogo? co? Der Vater kaufte das Buch. Der Sohn liebt seinen Vater. 4) Oprócz 4. przyp. (obiekta) może jeszcze przy Słowie czynnym stać przyp. 3ci wyrażający osobę lub rzecz, dla której czyn-

ność jest przedsiębraną: Der Vater kaufte das Buch dem Sohne. Nareszcie 5) może jeszcze być Rzeczownik iaki wyrażający albo cel, w jakim czynność odbywa się, albo miejsce, czas, lub inną jaką okoliczność; takowy stoi zwykle z Przyimkiem; Der Vater kaufte das Buch seinem Sohne zum Lesen. Er macht Freude seinen Eltern auf der Schule. Der Knabe gab sein Geld den Armen mit Vergnügen.

Szczególne prawidła.

I. Słowo z przypadkiem pierwszym na pytanie wer? was?

- 1) w bierném zdaniu stoi w przyp. 1. iako Subiekt to, co w zdaniu czynném iako obiekt kładzie się w przyp. 4tym. Der Vater wird von seinem Sohne geliebt.
- 2) Predykat stoi w 1 przyp. nie tylko ze Słowami sein i werden, ale ze wszystkimi, które ich znaczenie w sobie mieszczą, t. i. oznaczają bytność lub stanie się czém; takimi są heißen zwać się, bleiben pozostać czém, scheinen zdawać się i t. p. Er war und blieb stets mein Freund, obgleich er mein Gegner schien. Sein ältester Bruder heißt Karl.
- 3) Apozycya stoi w pierwszym przypadku, gdy po Słowie następuje porównywiająca lub wyjaśniająca partykula als (iako), wie (iak): Er starb als ein Held. Sie blühte wie eine Rose.

Przy Słowie z Zaimkiem uważać należy, czy takowe jest tylko zaimkowe, czyli też zwrotne, a zatem, czy apozycya do Subiektu należy, czy też do Zaimka; według tego bowiem stoi w 1szym lub czwartym przypadku. (Polszczyzna w wątpliwych przypadkach może posłużyć do wyjaśnienia): Er benimmt sich als ein braver Mann. Du stellst dich als einen Narren dar. Er kündigte sich als einen Kenner von Kunstwerken. — Podobnie baczyc na to należy, aby apozycyi obiektu nie brać za apozycyą Subiektu: Ich fenne diesen Mann als schönen Geist (piękny geniusz).

- 4) U Słów nieosobistych za Subiekt uważamy eß, które się iednak opuścić może u tych, co od osobistych pochodzą i z Zaimkiem się kładą: eß donnert, eß friert mich lub mich friert, eß träumte mir lub mir träumte.

II. Słowa z przypadkiem drugim na pytanie wessen? (czyi? czego?)

Przypadek drugi, stoi nietylko iako possessivus na pytanie czyi? i partitivus na pytanie czego? ale nadto kładą

się z nim następujące Słowa (z których jednak niektóre rządzą i czwartym przyp. z Przyimkiem lub bez niego):

1) achten uważać na co, bedürfen, brauchen potrzebować, denken myśleć, gedenken pamiętać na co, entbehren o-beyśdź się, ermangeln mieć niedostatek czego, erwähnen wspomnieć, genießen używać, harren, warten czekać, lachen wysmiewać, spotten szydzić, schonen ochraniać, pflegen zajmować się czém, vergessen zapomnieć; czasem także leben, sterben i sein.

Genieße des Guten (das Gute), was du hast, und lerne dessen (das) entbehren, dessen (das) du nicht brauchst albo bedarfst. Harre besserer (auf bessere) Zeiten. Der Ruhe pflegen (używać spok.) Wer des (den) Unglücklichen nicht schon, sondern desselben (über denselben) spotten kann, der verdient, dass man auch seiner (ihn) im Unglück vergesse. Er erwähnte Ihrer (Sie). Denkt albo Gednkt meiner (an mich). Ich achte dessen (das) nicht. — Der Hoffnung, des Trostes leben. Er ist eines natürlichen Todes (den Tod für das Vaterland) gestorben. Ich bin des Todes (zginąłem). Er will des Todes sein (niech zginę). Er ist Willens (ma chęć, ochotę). Ich bin der Meinung.

2) Drugi przyp. rzeczy (a czwarty osoby) mają:

Jemanden eines Verbrechens anklagen (oskarżyć o zbr.), überführen albo überzeugen (przekonać), beschuldigen albo bezichtigen obwiniać, eines Besseren belehren (oświecić), des ganzen Geldes berauben (obrać z p.), des Dienstes entlassen (oddalić ze służby), des Amtes entsetzen (złożyć z urzędu), des Schlafens entwöhnen (odzwyczaić od sp.), seiner Freundschaft würdigen, versichern (mieć za godnego swojej przyjaźni, zapewniać o p.). — Mówi się także często: von Etwas überzeugen, i niekiedy Jemanden seine Hochachtung, seinen Beistand versichern.

3) Tutay należy wiele Słów zaimkowych używających się z drugim przyp. osoby lub rzeczy:

sich bedienen użyć; sich annehmen zmiłować się nad, uiąć się za, zaiąć się czém; sich befeisigen, starać się pilnie o co; sich begeben (np. seines Rechts), odstąpić od czego; sich bemächtigen, bemeistern, opanować, dostać w moc swoją; sich besinnen (np. eines Besseren), pomiarkować się, zreflektować się; sich entäußern, zrzec się; sich enthalten, wstrzymać się od; sich entladen (np. der Furcht), pozbyć się, uwolnić się; sich entledigen (des Auftrages, seiner Pflicht) dopełnić p.; s. entschinnen, erinnern, przypominać sobie: s. einschlagen (der Sorgen, des Kummers), pozbyć się; s. erbarmen, zmiłować się; s. erwähnen, opędzić się; (np. Ich kann mich des Schlafes, des Hungers nicht e.);

ś. freuen, cieszyć się z czego; ś. rühmen, chęłpic się; sich schämen, wstydzić się; ś. versehen, spodziewać się; (np. ich hätte mich eines Bessern von Dir v. — Du darfst Dich keiner guten Aufnahme bei ihm v. — Eher hätte ich mich des Todes v., als seines Besuches; sich weigern, nie chęcić czego zrobić, nie chęcić przystać na co.

Niektóre z tych Słów mogą mieć i inny rząd; np. Sich an Jemanden (an Etwas) erinnern. Sich über eine Sache (z czego) i auf einne Sache (nadzieją czego) freuen *). Das hätte ich mir nicht von ihm versehen. Ehe ich es mir versah, (nimem się spostrzegł) war er fort. Er weigert mir meine Bitte.

III. Słowo z przypadkiem trzecim na pytanie wem? (komu? czemu?).

Trzeci przypadek przy Słowie wyraża osobę lub rzecz, dla której czynność iest przedsiębrana, t. i. na iey pożytek, szkodę i t. d. A mianowicie:

1) Stoi przy Słowie czynném (w czynném znaczeniu) oprócz obiektu w przyp. 4tym, często osoba w 3cim przypadku. Ich gebe dir das Buch. Ich erzeigte ihm eine Gefälligkeit (wyświadczyłem grzeczność). Er pflückte mir das Weilchen. Der Vater schrieb meinem Bruder (do brata) einen Brief.

2) Przy wielu niiakich Słowach; np. Ich danke dir. Er schmeichelt ihm. Das nützt (schadet) der Sache Nichts. Ich versichere Ihnen. Er trotzt der Gefahr (gardzi niebezpieczeństwem) i t. d.

Tutay należą wszystkie złożone z ab, an, auf, aus, bei, ein, entgegen, nach, unter, vor, wider, zu; np. abhelfen, zaradzić; aufwarten, służyć (komu czém); aushelfen, wygodzić komu czém (Jemandem mit Gelde); beistehen, być ku pomocy; einstehe, ręczyć za co (ich stehe dir für seine Siedlichkeit ein); nachahmen naśladować (er ahmt dem Homer nach); vorstehen, być przełożonym (einem Geschäfte); widersprechen, przeciwieć się; zuhören, słucać kogo; zusehen, przypatrywać się; zutrinken, pić do kogo i t. p.

Uwaga. Że takie Słowa (niakie) nie mogą być użyte biernie, np. ich wurde gedankt, rozumie się samo przez się. Niektóre ie-

*) Cieszyć się na co, iest germanizm.

dnakże mieć mogą konstrukcyja bierna nieosobistą (jak w polskiem); np. *Mir wurde gedankt, versichert, zugehört* (dziękowano, zaręczano mi; przysłuchiwano mi się); inne nie mogą, jak *gleichem*, równać się; *gefallen*, podobać się; *fehlen*, brakować i t. p. — Słowa niezłożone, które tu należą, jeżeli mogą przybrać *be*, zamieniają się przez nie na czynne; np. *Ich lobne Dir i ich belohne dich* *Ich folge deinem Rathe i ich befolge deinen Rath. Er dient mir i er bedient mich.* Tylko *befehlen*, rozkazać, *begegnen*, spotkać, *i berichten*, donieść (uwiadomić) zachowują zawsze trzeci przypadek.

3) Przy Słowach nieprzechodnego znaczenia nieosobicie użytych stoi trzeci przypadek osoby; np. *es begegnet mir*, wydarza się (spotyka mnie co); *es beliebt*, chce mi się; *es gereicht* (Jemandem zur Ehre) przynosi (zaszczyt), *es efelt*, obrzydzenie czuję, *es zient*, geżiemt mir, przystoi na mnie i t. p.

IV. Słowa z przypadkiem czwartym na pytanie *wen? was? (kogo? co?)*.

1) Słowa czynne rządzą przypadkiem czwartym obiektu; t. i. w czwartym przyp. stoi osoba lub rzecz, na którą Subiekt czynność wywiera; np. *Ich lehre dich. Ich lehre die deutsche Sprache.*

Jeżeli Słowo może się równie kładź w niemczyźnie z 4tym przypadkiem osoby lub rzeczy (jak np. *lehren*), gdy się obydwie schodzą przy Słowie razem, staje osoba w 3cim przypadku; np. *Ich lehre dir die deutsche Sprache. Er trat mir den Fuß wund. Die Wespe stach mir den Finger ganz wund. Ich wusch mir das Gesicht.* — Ztąd biernie: *Mir wurde der Fuß von ihm wund getreten, der Finger von der Wespe wund gestochen.* — Wiele jednakże Słów zachowując czwarty przypadek osoby, rzecz mają w przyp. drugim lub innym z Przyimkiem, kiedy idzie o oznaczenie miejsca; np. *Er würdigte mich seiner Freundschaft. Er trat mich auf den Fuß* (udeptał mnie w nogę). *Die Wespe stach mich in den Finger* (ukłuła mnie w palec). — Podobnie zaimkowe (podług wyżej II. 3): *Ich freue mich deines Glücks albo über dein Glück. Du solltest dich deiner Fehler schämen.*

2) Wiele Słów czynnych użytych nieosobicie zachowują 4ty przyp. osoby; np. *Es betrifft mich. Was mich betrifft, angeht, anlangt. Podobnie: es dauert mich, żal mi; es durstet, hungert mich, chce mi się pić, ięszd; es friert mich, zimno mi iest; es verdriest mich, niemiło mi iest; es wundert mich, dziwno mi to iest i t. d.* Ten czwarty przyp. zostaje i przy innym Rzeczowniku służącym do oznaczenia miejsca (który się kładzie z Przyimkiem); np. *es friert mich am ganzen Leibe; es schmerzt mich in der Hand.* Jeżeli jednak Słowa chcemy użyć osobicie, kładzie się cier-

piąca część ciała w pierwszym przypadku, a osoba w 3m; np. *Wir frieren die Hände.*

3) Niektóre Słowa niakię wyrażające czynność, mogą dostać na sposób łaciński *) przypadek 4ty rzeczy, której się ich czynność dotyczy; np. *Er geht einen starken Schritt.* *Wir gehen diesen Weg.* *Er schläft den letzten Schlaf.*

4) Rzeczowniki oznaczające porę (czasu), wiek, wielkość, wysokość, długość, ilość, cenę i t. p. stoją także w przypadku czwartym (co często i w polszczyźnie się zdarza).

Er arbeitete den ganzen Tag. *Er kommt den Donnerstag wieder.* *Das Kind ist drei Jahre alt, zwei Ellen groß, in diesem Jahre einen Zoll gewachsen.* *Das Buch kostet einen Thaler.* *Viele Thiere leben nur einen Tag.*
— Podobnie w podpisach oznacza się data (dzień): *den 5ten August des Jahres 1833.*

5) Z podwójnym przypadkiem czwartym (osoby i rzeczy) kładą się: *nennen*, *heißen*, *schelten*, *schimpfen* i *tausen* (wszystkie w znaczeniu nazywać).

Er hieß (schalt, schimpfte, nannte) Dich einen Narren.

U w a g i.

- 1) *Heißen* w znaczeniu kazać ma przyp. 4. osoby, kiedy czynność wyrażona jest przez Tryb bezokoliczny: *Er hieß mich kommen.* Ale przy *das* (dies) lub *dass* ma przyp. 3ci: *Wer hat dir das (dies) geheißt?* *Wer hat dir geheißt, dass du kommen solltest?*
- 2) Przy *Lassen* kazać stoi także przyp. 4. osoby z Trybem bezokol. *Er ließ mich gehen.* *Er ließ mich das Buch kaufen,* kazał mi kupić książkę, t. i. abym ją kupił. — Trzeci przyp. zamiast czwartego wyrażałby nie osobę, której się rozkazuje, ale tę, dla której ma co być zrobione. *Er ließ mir das Buch kaufen,* kazał mi (t. i. dla mnie) kupić k. — Zgad widzieć, jak się różnią np. *Er ließ mich i mir sagen.* *Lass mir i mich einen Brief schreiben.* *Er hat mich i mir die Zeitung lesen lassen.* — Zresztą do *lassen* zastosować należy to, co się wyżej o *heißen* powiedziało (B. 2. a. na końcu); np. *Er ließ mich (mnie i mi) strafen.* *Er ließ mich (mnie i mi kogo) rufen.* *Er ließ seine Soldaten (żołnierzom i żołnierzom) morden, plündern, brennen.*

Nachahmen ma 3. przyp. osoby, a 4ty rzeczy: *Sie ahmt der Mutter nach.* *Sie ahmt ihren Gang nach.* Przypadki

*) *ire viam. somniare somnium. pugnare pugnam cet.* — obacz jednak to prawidło w Gram. łac.

te razem stać tylko wtenczas mogą, gdy rzecz wyrażona jest przez nieoznaczone *daß*, *dieß*, *Etwas*, *Einiges*, *Vieles* i t. p. — *Er ahmt seinem Vater Vieles nach*. Ale gdy rzeczą jest iaki oznaczony przedmiot, kładzie się osoba w przypadku drugim: *Er ahmt den Gang des Bruders nach*.

Rozdział iedenasty.

O Przysłówku i iego użyciu.

I. Znaczenie i gatunki Przysłówek.

Przysłówek służy Słowu do wyrażenia okoliczności iakiéy i jest dla niego tém, czém Przymiotnik dla Rzeczownika; np. *schn schreiben* (*schnone Schrift*; *schnell gehen* (*schneller Gang*); *wiel essen* (*wieles Essen*). Używa się on wszakże i z Przymiotnikiem i z Przysłówkiem; np. *Er ist außerordentlich schön*. *Du verfallst sehr oft* (*leicht*) *in dieselben Fehler*. — Błędem jest używanie Przysłówek bez potrzeby; np. *Es kann vielleicht möglich sein, daß er nur bloß allein da war* (gdzie *vielleicht* już jest zawarte w *möglich*, a *nur i bloß* to samo znaczą).

Pod względem znaczenia dzielimy Przysłówki na:

- 1) czasowe (na pytanie *wann?* kiedy?): *heute*, *gestern*, *jezt*, *sonst* (dawniéy), *künftig*, (późniéy, w przyszłości) *cet*.
- 2) wyrażające trwanie (na pytanie *iak długo?* przez *iak długi czas?*) *wie lange?* *immer*, *allezeit* (zawsze, w każdym czasie), *stets* (ciągle), *nach*, *niemals* (nigdy) *cet*.
- 3) miejscowe (na pyt. *wo?* gdzie? — *wohin?* dokąd? — *woher?* z kąd?): *hier*, *da*, *dort*, *diesseits*, *jenseits* (z téy, z tamtéy strony), *rechts* (na prawo), *links*, *vornwärts*, (naprzód), *darüber* (u góry), *darunter* *cet*.
- 4) wyrażające obecność, liczbę i porządek (na pytanie *wie wiel?* ile? — *wie oft?* ile razy? — *in welcher Ordnung?* jakim porządkiem?): *theils* (częścią), *überhaupt* (w ogólności), *wieľfach* (wielokrotnie), *einmal*, *dreimal*, *mehrmals* (kilka razy), *zuerst*, *dann*, *nachher* *cet*.
- 5) porównawcze i używane przy wyrażaniu wielkości, wartości lub ceny (na pyt. *wie?* *iak?*): *gleichsam* (iako-by), *so wie*, *höchstens* (nawięcéy), *weit* *cet*. np. *höchstens zehn Thaler werth*. *Er ist weit größer, theurer*.

b) używane do podwyższenia lub oznaczenia stopnia (na pyt. wie? iak?): sehr, sogar (nawet), kaum (ledwo), nur, vorzüglich (osobliwie), fast (prawie), zusehens (widocznie, w oczach) cet.

7) twierdzące, przeczące, wyrażające niepewność, domysł, pytanie i t. p. — np. ja, nein, freilich (zapewne) nicht, vielleicht, etwa (około, przypadkiem), wie, wo, wohin, woher, wann, warum cet.

Niektóre Przysłówki wyszły ze zwyczaju, albo tylko w grubéj mowie się utrzymują, iak alleweile, (teraz właśnie), hinführo (potém), furbass (dalej), absonderlich (szczególnie), knapp (ledwo), justement (właśnie) i wiele innych.

II. O użyciu Przysłówek.

1. Przysłówki nie deklinują się, ale wiele z nich się stopniuje; np. Der Bote kam früher, als ich ihn erwartete. Er kommt jetzt öfter zu mir, als sonst. — Niektóre nieformalnie się stopniują; iak: bald zaraz (niedługo, wczesnie), eher, am ehesten czasem baldigst; gern chętnie, lieber, am liebsten (ale ungern jest foremne). Oft, często, ma foremnie öfter, am öftesten; ale oftmalß i öfters (używane za oft) nie stopniują się.

Rozróżnić należy Spójnik ehe nim od Przysłówka eher wczesniey. Ehe er kam, war ich da: indessen kam er eher, als ich ihn erwartete. — Podobnie rozróżniamy stopień najwyższy am ehesten od pierwszego ehestens (bardzo prędko, niedługo).

Nie mające stopni, a jednak mogące się z natury swojej stopniować, opisać mogą stopnie przez mehr, am meisten np. oben, unten.

2. Ani Przysłówka przymiotnie, ani Przymiotnika adwerbialnie kładz nie należy, mówiąc np. Es ist eine außerordentliche schöne Gegend. Du hast dir einen solchen theuren Hut gekauft, und hast entzweie Schuhe. Co innego jest viele geltende Menschen i viel geltende M.

3. Dla uniknienia niezrozumiałości kładzie się Przysłówek bezpośrednio przed wyrazem, do którego należy. Ich habe nicht die Ehre, Jhn zu kennen — i ich habe die Ehre, Jhn nicht zu kennen. Rozróżniać ieszcze należy w użyciu następujące Przysłówki:

a) auf i offen. Mache die Thür auf. Die Thür steht schon offen.

- b) ungefähr niemals, około i beiläufig przypadkiem. Es waren ihrer ungefähr hundert. Er erzählte dies beiläufig (przypadkiem, przy okoliczności, ubocznie, iako rzecz uboczną).
- c) dann, denn; wann, wenn: Man ist nie vor Unglück gesichert; selbst dann (wtenczas) nicht, wenn (kiedy) man sich recht sicher glaubt. — Erst muß man denken, dann (potém) sprechen: denn (albowiem) oft gereuet es uns, wenn wir unbedachtsam Etwas gesagt haben. Wirst du denn nie zu mir kommen? (czyż nigdy, nigdyż to nie przyjdiesz?).
- d) darein i darin: Ist dein Bruder in der Stube? — Nein, er ist nicht darin (in derselben). — Geib mir dein Stammbuch, ich will mich darein (in dasselbe) schreiben. Podobnie worein i worin. Dies ist die Grube, worin (in welche) er gefallen ist. Dies ist das Buch, worin (in welchem) er diese vortrefflichen Gedanken gefunden hat.
- e) her i hin w złożonych tak się różnią, iż pierwsze wyraża kierunek ku przedmiotowi, który mówi, ostatnie ku obcemu. Kommen Sie doch herein (zu mir). — Ich kann nicht hinein (zu Ihnen); aber Sie können zu mir heraus kommen. — Warten Sie, ich komme gleich hinaus. — Podobnie kommen Sie herauf (zu mir). Gehen Sie hinaus (zu ihm). — Mówi się iednak: sich zu Jemandem herab (nie hinab) lassen, zniżyć się do kogo; ztąd Herablassung. — eine Sache zu tief herab setzen. — ein Buch an Jemanden herausgeben (nie hinausg.).
- f) herum, umher, hinum, umhin. Herumgehen, chodzić, isdz na około (bez oznaczenia kresu); hinumgehen, obchodzić dla doyscia do pewnego kresu np. na drugą stronę; umhergehen, włóczyć się, chodzić w różnym kierunku; umhin gehen, obeyśdz co, aby minąć. Ztąd ich kann nicht umhin, einen Boten zu schicken, nie mogę pominąć tego, abym nie miał posłańca wysłać; t. i. muszę wysłać.
- g) vorwärts, naprzód, bez względu na to, czy kto idzie z tyłu lub nie; voran naprzód, ze względu na idących z tyłu. Gehe vorwärts. Gehe du voran, ich folge dir.
- h) warum nie należy używać za woran, mówiąc np. Warum ist er gestorben? za woran (na co, t. i. na jaką chorobe)?

i) alſ i wie, iak, t m się r znią, że pierwsze okazuje
zupeln  r wno  i zgodno  porównanych przedmio-
t w, drugie tylko podobie stwo r znych rzeczy pod
iakiem wzgledem. Er starb alſ ein Held. Er starb wie
Epaminondaſ. Sie bl ht wie eine Roſe.

4. Nie nale y u ywa  Przysl wka tam; gdzie ju  ie-
go znaczenie wyra one iest przez Przyimek lub S owo;
np. Aus dem Fenster (heraus) werfen, (hinaus) sehen. Er
kletterte auf den Baum (hinauf). Er pflegt (gewöhnlich)
zu sagen.

5. Dwie negacye robi  twierdzenie; np. Etwas nicht
ungern sehen. Nie nale y wi c u ywa  nicht tam, gdzie
ju  inny wyraz przeczenie wyra a; np. Es war Niemand
(nicht) da. Es ist ihm verboten (nicht) zu sprechen. — Po-
fürchten u yte nicht oznacza, i  sobie  yczymy, aby si 
co stało, ale si  obawiamy,  e si  mo e nie stanie. Ich
fürchte, daß er nicht kommt (timeo, ut veniat); przeciwnie
Ich fürchte, daß er kommt (timeo, ne veniat).

6. W pytaniach u ywa si  nicht tylko wtenczas, kie-
dy si  spodziewamy odpowiedzi przeczac y, np. Wollen
Sie nicht essen?

7. W zdaniach z wykrzyknieniem wprowadzi  zwy-
czaj u ycie nicht wcale bez potrzeby; np. Wie unglücklich
ist (nicht) der Mensch, wenn er unzufrieden lebt! Wie schön
ist (nicht) die Eintracht unter Brüdern und Schwestern! (iak
u nas: B g wie nie co mi nagadał).

Rozdział dwunasty.

O Przyimkach i ich u yciu.

Przyimki s u a do tego, aby st sunek przedmiot w do
siebie dokladni y oznaczy , ni  si  to da uczyni  przez sa-
me przypadki; np. der Hund ist außer dem Hause (za do-
mem), in dem Hause (w domu), vor dem H. (przed d.),
hinter dem H. (w tyle d). Er läuft gegen das Haus (ku
domowi), durch das H. (przez dom), vom Hause weg
(ucieka z domu). S  one albo 1) pierwotne, iak auf, au ,
bei, in, um; albo 2) pochodne, iak au er, l ngs, mittels,
w hrend, verm ge; albo 3) zlo zone iak anstatt, zuwider,
zufolge, au erhalb, die seit.

I. O rządzie Przyimków.

Przyimki niemieckie rządzą 1) przypadkiem drugim, 2) trzecim, 3) czwartym, 4) trzecim lub czwartym.

1. Drugim przypadkiem rządzą następujące: unweit niedaleko czego; mittels (mittelfst, vermittelst), wernidze za pomocą; kraft na mocy; laut stósownie do; zufolge w skutek czego; während podczas; ungeachtet (nie unerachtet, ohnerachtet) pomimo; oberhalb w górze; unterhalb na dole (w dolnéy części, stronie); außerhalb zewnątrz czego; innerhalb wewnątrz; diesseit z téy strony czego; jenseit z tamtéy strony; halben, wegen i willen dla; statt (anstatt) zamiast; längs (entlang) wdłuż czego; trotz pomimo, bez względu na co (na przekorę czemu); binnen w przeciagu.

U w a g i.

- 1) Längs (którego nie należy mieszać z Przysłówkiem längst dawno), binnen, zufolge i trotz kładą się także z 3. przypadkiem, a entlang (za längs) z czwartym: zufolge kładzie się po swoim trzecim, a entlang po 4m przyp. — längs (entlang) des Weges, längs dem Ufer, den Weg entlang, zufolge meines Auftrages, meinem Auftrage zufolge, trotz aller Beweise, trotz allen Schwierigkeiten, binnen acht Tagen.
- 2) anstatt może się także rozdzielić na an Statt; n. p. an des Fürsten Statt (na miejscu Xiążęcia).
- 3) diesseit i jenseit różnić należy od Przysłówek diesseits i jenseits to samo znaczących, ale bez rządu.

2. Z trzecim przypadkiem kładą się:

mit z (czém, kim); nach po; nächst (zunächst) po (zaraz po kim, czém); nebst wraz z; sammt razem z (czém kim); bei przy; seit od (czasu); von od; zu do; gegenüber i entgegen naprzeciw (co do kierunku); zuwider (także entgegen) naprzeciw (w nieprzyjawném znaczeniu); außer oprócz, wyjąwszy; auß z, ze (np. z kogo, z czego).

U w a g i.

- 1) außer ma czasem przypadek czwarty, n. p. Etwas außer allen Zweifel setzen, niewatpliwym uczynić, dowieśdź (wykazać) z zupełną pewnością; a drugi tylko w wyrażeniu: außer Landes sein, być za granicą (gdzie stoi za außerhalb). Często się używa za Przysłówek, a wtenczas się kładzie przypadek, iakiego słowo wymaga; n. p. Er erinnerte sich keines Menschen mehr, außer deines Vaters; nannte Niemanden, außer ihn; dachte an Niemanden, außer an ihn.

- 2) Bei używa się tylko, kiedy się wyraża stan w jakim co zostaje, nie zaś kierunek, w którym się porusza; Er sitzt, wohnt bei mir: ale nie er setzte sich bei mir (lecz neben mich), zieht (wprowadza się) bei mir (ale zu mir) i t. d.
- 3) entgegen, zuwider i gegenüber stoją w tyle. Der Westen liegt dem Osten entgegen, (liegt dem O. gegenüber). Er handelt mir zuwider (entgegen).
- 4) nächst stoi przed Rzeczownikiem, zunächst po nim. Er saß nächst ihr albo ihr zunächst.

3) Czwarty przypadek mają te:

durch przez; für dla, za (kogo co); ohne bez; um koło, naokoło, o, dla, za; gegen ku; wider przeciw.

U w a g i.

- 1) Um rozmaite ma znaczenia; np. Um die Stadt gehen, na około miasta; es steht schlecht um die Sache, źle się ma ta rzecz; einer um den andern, ieden po drugim (na przemian); es ist schade um ihn, szkoda go; es ist um ihn geschehen, już po nim; sich um Etwas bekümmern, o co się troskać; um Etwas bitten, prosić o co; um einen hohen Preis kaufen, za wysoką cenę kupić; um die Hälfte größer, o połowę w.; um Lohn arbeiten, za zapłatę robić i t. d.
- 2) Für, którego nie należy mieszać z vor, ma te główne znaczenia: a) za, zamiast: für ein Goldstück gab er mir eine Kupfermünze. b) za, tyle co (biorąc c o za c o): ich nahm es für Scherz. c) dla (na użytek): ich habe dies Buch für dich gekauft. Wir sollen nicht bloß für uns leben, sondern auch für andere. d) o (kogo, co): der Vater sorgt für die Kinder. e) po (w liczeniu): fürs erste, po pierwsze, naprzód. f) po (o kolejnym porządkowaniu): Mann für Mann. Stück für Stück.
- 3) Za gegen i ohne używają poeci gen i sonder.

4. Z trzecim i czwartym przypadkiem kładą się:

an, auf, na; hinter, za, po, w tyle (w tył) czego; neben, przy, obok: in, w; über, nad; unter, pod; vor, przed; zwischen, pomiędzy.

Trzeci przypadek kładzie się, gdy się wyraża znajdowanie się rzeczy iakiędy w pewnym miejscu, a zatem na pytania: na czym? pod czym? przy czym? za czym? pomiędzy czym? przed czym? w czym? — czwarty zaś przypadek, kiedy się wyraża kierunek czyli dążenie do iakiego miejsca, na pytania: na co? pod co? nad co? i t. d.

Das liegt an der Mauer, auf dem Tische, hinter dem Garten, in dem Hause, neben dir, über dem Spiegel, unter dem Fenster, vor dem Thore, zwischen der Wand und dem Stuhle.

Ich lege das an die Mauer, auf den Tisch, hinter den Garten, in das Haus, neben dich, über den Spiegel, unter das Fenster, vor das Thor, zwischen die Wand und den Stuhl.

U w a g i.

1. Gdzie te pytania dadzą się zastosować i w przenośnym słów użyciu, natenczas przypadki podług nich różnić należy. np. Die Reibe ist an mir (kolęj jest na mnie). Die Reibe kommt an mich. Es liegt bloß an dir (na tobie zależy). Hier ist der Brief an Dich (Sie). Ich habe eine Bitte an Sie (sc, zu richten). Ich habe es auf dem Herzen. Jemanden auf die Probe stellen. Er hat es hinter meinem Rücken gethan (po za oczami), und wollte mich hinter das Licht führen (w pole wywieść). Er that es in der Wuth (w zaiadłości). Er verfiel in tiefe Gedanken. Das Buch ist unter aller Kritik (niegodna krytyki). Ich zähle ihn unter meine Freunde. cet.

2. Jednakże na pytania te nie zawsze można się z pewnością spuścić, zwłaszcza że się w nich Polacy z Niemcami niekiedy nie zgadzają, (n. p. położyć co na stole, za piecem, przed krzesłem, drukować na papierze, zakochać się w kim, gdzie Niemiec mówi: auf den Tisch legen, hinter den Ofen, vor den Stuhl; auf seines Papier drucken; sich in ein Mädchen verlieben: podobnie: sich auf eine Sache verstehen, znać się na czém; sich Etwas hinter die Ohren schreiben, zapisać za uszami — na czole —; man will den Sohn neben seinen Vater begraben, przy oycu i t. d.) —. Najlepszym więc przewodnikiem będzie uwaga, czy w zdaniu wyrażone jest znajdowanie się czego na jakim miejscu, czy też dążenie czyli zmierzanie dokąd; a gdzie to nie wystarcza lub się zastosować nie da, tam kładź auf i über z czwartym, a an, in, unter, vor, zwischen z trzecim przypadkiem. Dla przekonania się zaś w każdym szczególnym razie, jakiego Przyimka i z którym przypadkiem wymaga słowo w pewnym sposobie mówienia, zasiagać należy rady Heinsiusa, którego wyborną książeczkę wymieniliśmy w przedmowie.*)

3. Przyimek vor (którego nie mieszaymy nigdy z für) ma te główne znaczenia: a) przed o miejscu i czasie, b) przed, nad, o przodkowaniu w czém; n. p. Er genießt Achtung vor allen Andern. c) od, z — przy wyrażaniu uczucia (smutku, obawy, radości i t. p.), które jest przyczyną, iż co czynić musimy, lub czego nie możemy czynić; np. Vor Freude (Furcht) konnte er sich nicht rühren.

II. Uwagi ogólne o Przyimkach.

1. Niektóre Przyimki mogą się zrastać z innymi wyrazami. A mianowicie:

1) Z przypadkiem trzecim i czwartym Przedimka pewnego; np. zur Rettung beitragen, durchs Feuer laufen i t. d. (obacz Rozdz. V. Uw. 6.). 2) z Zaimkami der, die, das, derselbe i t. d. (zamieniając ie na da, a przed Samogłoską na dar) i welcher,

*) Wielce użytecznym będzie w téj mierze poznawanie iak najwięcej przykładów rozmaitych z Przyimkami. Dla tego postanowiliśmy zrobić w osobny książeczce Zbiór przykładów na prawidła Grammatyki niemieckiej, i takowy następnie wydać do użycia obok téj Grammatyki.

welche, welches i was (zamieniając ie na wo, a przed Samogłoską na wot); ztąd dabei, dadurch, dafür, dagegen, damit, danach, daneben, daran, darauf, darin (in demselben), darein (in dasselbe) i t. d. wobei, wodurch, wofür, wogegen, womit, wonach, woran, worauf, woraus, worin (in welchem), worein (in welches) i t. d. 3) z Przysłówkami hier, her i hin: hieraus, hierbei, hiervon; herein, herunter; hinein, hinaus. Podobnie fortan, nebenbei, nebenher i t. d.

2. Przyimek do kilku Rzeczowników należący nie powtarza się, gdy te będąc iednego rodzaju są połączone przez und lub oder (wyjąwszy gdy każdy Rzeczownik z osobna t. i. odrębnie się uważa); ale powtarza się, gdy są połączone przez aber, sondern, entweder — oder, weder — noch; np. Er beschloß durch List und (oder) Gewalt (razem przez oboje) dies zu erreichen (zaś entweder durch List oder durch Gewalt); aber weder durch List noch durch Gewalt erreichte er es. Durch List und durch Gewalt (t. i. przez każde z osobna) i t. d.

3. Nie powinny dwa Przyimki bezpośrednio stać po sobie; np. za: Für von ihm erhaltene Waaren; powie się: Für die von ihm erhaltenen W. — albo für Waaren, die ich von ihm erhalten habe.

4. Niektórym Przyimkom dodają się Przysłówki dla uzupełnienia lub bliższego oznaczenia tego, co przez nie wyrażać chcemy, takie Przysłówki stoją zwykle po Rzeczowniku zaraz; np. Er ging auf mich zu (auf mich los), szedł prosto ku mnie. Er reis' te nach der Stadt zu, iechał ku miastu. Er ging hinter mir her, szedł zaraz za mną. Vom Anfange her, od samego początku. Er ritt über die Brücke weg, przejechał przez (cały) most. Um des Nächsten willen (dla bliźniego) i t. d. — Nie trzeba jednak z temi Przysłówkami łączyć takich, co nie są uzupełnieniem znaczenia Przyimka, ale osobną myśl stanowią, i stoją przed Przyimkami; np. Das Haus liegt dicht am See (tuż nad jeziorem). Ich komme unmittelbar von Rom hieher (prosto z Rzymu). Er reis' te gleich nach zehn Uhr ab. i t. p.

5. Ani używać nie należy Przyimka, gdzie przez przypadek Rzeczownika może się stosunek dokładnie wyrazić, ani opuszczać tam, gdzie iest potrzebny; np. Ich habe den Brief ihm selbst (nie an ihn selbst) übergeben. Brandenburg grenzt an Sachsen (nie B. grenzt Sachsen).

6. Przyimek może być od swego Rzeczownika odłączony przez drugi przypadek od tegoż Rzeczownika zależący; np. Durch meiner Schwester Fürbitte erhielt ich es

(za wstawieniem się siostry). Ich bin mit Jhres Sohnes Fleiße zufrieden. Aus deines Vaters Hause i t. d. (ob. Rozdz. V. Uw. S. e).

7. Przyimki należąc do Słów nie rzeczownie użytych stoią bez rządzenia przypadkami, osobliwie zu, um zu i ohne zu z Trybem bezokolicznym.

Ich komme, dich zu sehen. Er ging weg, ohne mich gesprochen zu haben, wahrscheinlich um mir den Dank zu ersparen. Er kam selbst, anstatt dich zu schicken. Er verließ das Concert, während noch gespielt wurde also ungeachtet dasselbe kaum angefangen war.

8. Jak w polszczyźnie tak i w niemieckiej mowie mogą Przyimki należec do Przysłówek zastępujących Rzeczowniki; np. Ich bin auf heute (morgen, übermorgen) eingeladen. Er warf es von oben hinab. Er wohnt weit von hier, sah mich von fern, ging nach unten. Für jetzt mag dies genug sein.

Rozdział trzynasty.

O Spóynikach i ich użyciu.

Spóyniki spaiają wyrazy i zdania, wyrażając razem stosunek, w jakim takowe zostają. Dzielimy je na dwa główne szeregi, na współrzędne (beordnende Conjunctionen), t. i. takie: co spaiają zdania od siebie niezależne, i podrzędne (unterordnende C.) t. i. spaiające zdania, z których jedno zawisłóm jest od drugiego. np. Ich habe ihn nicht nur belobt, sondern auch belohnt. — Als ich ihn sah, trat ich zu ihm näher (gdzie pierwsze zdanie od drugiego zależy). Podobnie: Ich gebe dir Brod, damit du nicht verhungerst (gdzie drugie zdanie zawisłóm jest od pierwszego).

1. Współrzędne są:

- 1) łączne (anreihend, copulativ): und, auch, sowohl — als auch, nicht nur — sondern auch cet.
- 2) porządkowe (fortsetzend, continuativ): erst, dann, ferner, nachher, zuletzt, endlich, erstens, zweitens, drittens cet.
- 3) dzielące (eintheilend, partitiv): theils — theils, einerseits — andererseits cet.

- 4) wyłączaiące (ausschließend), a to dwoiako: a) wyłączaiące się wzajemnie (disjunctiv): entweder — oder; b) całkiem wyłączaiące (exclusiv): weder — noch.
- 5) przeciwienie się wyrażaiące (entgegensetzend, adversativ): sondern, aber, doch, jedoch, hingegen, dennoch, vielmehr et.
- 6) wnioskuiaące (folgernd, illativ): also, folglich, daher, deshalb, deswegen, darum.
- 7) porównawcze (vergleichend, comparativ): so, also, eben so et.
- 8) przyczynowe (begründend, causal): denn, nämlich (bowiem).
- 9) warunkowo przeczące (verneinend bedingend, conditional): denn sonst (inaczéy bowiem).
- 10) zezwalaiaące (einräumend, concessiv): zwar (wprawdzie).

2. Podrzędne są:

- 1) znaczące oświadczenie lub wątpliwość (meldend, zweifelnd): daß, ob.
- 2) wyjaśniaiące (erläuternd, explanativ): als, wie, nämlich, namentlich.
- 3) wyłączaiące (beschränkend, exceptiv): als, außer (z poprzedzaiącą negacyą).
- 4) miejscowe (ortbestimmende): wo, woher.
- 5) czasowe (zeitbestimmende): als, da, indem, nachdem (wszystkie w znaczeniu gdy), seitdem, ehe, bevor.
- 6) porównawcze (vergleichend, comparativ): wie, gleichwie, sowie.
- 7) wnioskuiaące (folgernd, illativ): so daß, i względne wesehalb et.
- 8) przyczynowe (begründend, causal): weil, da, nun.
- 9) celowe (zwecklich, final): auf daß, damit, um zu.
- 10) warunkowe (bedingend, conditional): wenn, wofern (jeżeli) falls (w razie gdyby), wo nicht, wenn anders, außer wenn (chyba że).
- 11) ograniczaiące (einschränkend, restrictiv): sofern, wiefern, inwiefern, insofern als (wszystkie w znac. w miarę iak; o tyle, o ile).

- 12) przypuszczające (einräumend, concessiv): ob, obgleich, miewohl, obschon, wenn gleich (chociaż, chociażby, iakolwiek, gdyby nawet), ungeachtet (pomimo że)
- 13) stósunkowe (verhältnlich), proportional): je — je; je — desto (im tém).

U w a g i.

- 1) Aber (lecz, ale) i allein (iednak) mogą stać iedno za drugie, kiedy mają w swoim zdaniu osobne Słowo odmienne od Słowa w drugim zdaniu; np. Er ist ein guter Mann; allein was hilfst ihm das (cóż mu to iednak pomoże)? albo was hilfst ihm aber das? — Lecz nie: Ich weiß es, allein du nicht albo allein du weißt es nicht, lecz du aber (weißt es) nicht. — Allein musi zawsze zaczynać zdanie, aber stoi zwykle w tyle. Kładź je obydwu razem należy do gminnych wad ięzykowych (allein aber was hilfst das?).
- 2) Sondern (lecz) i aber (ale) różnią się w użyciu: sondern zbiia poprzedzające zdanie mające negacją i poprawia je; aber tylko myśl inną i odmienną do poprzedzającej dodaie: Er befiehlt es nicht, sondern er wünscht es nur. Er erlaubt es, aber er wünscht es doch nicht.
- 3) Als, da, indem (gdy) używają się do wyrażenia czynności równoczesnej z główną, osobliwie przeszłej; lecz als wyraża zwykle sam stósunek czasowy, da i indem łączy ieszcze wyobrażenie przyczyny (ponieważ); np. Als ich zu ihm ging, fand ich ihn nicht zu Hause: da ich ihn aber nothwendig sprechen mußte, so ließ ich ihn rufen. Indem er dies sah, sank er vor Schreck nieder. Ich kann nicht zu dir kommen, indem ich anderswohin gebeten bin. — Do wyrażenia czynności dawniejszey niż główna, używa się da, gdy w zdaniu głównym iest czas teraźniejszy, a nachdem, als, da, indem, gdy przeszły (pierwsze dwa wyrażają stósunek czasowy, ostatnie przyczynowy): Da du schon gegessen hast, kannst du ausgehen. Als (nachdem, indem, da) er dies gesehen hatte, kehrte er ruhig nach Hause zurück. — Prócz tego używa się ieszcze als a) przytaczając co za przykład, b) porównyując przez stopień wyższy, c) wyliczając, po przeczeniach, gdzie znaczy: iak tylko; np. Zu jener Zeit lebten viele große Männer, als: Epaminondas i t. d. — Er ist gelehrter, als dein Bruder. — Man darf Keinen, als den Tugendhaften, für glücklich halten. — Przy posównaniach przez zu (za nadto), kładzie się auf das lub um zu; n. p. Er ist zu klug, auf das er an Gespenster glauben sollte, albo um — zu glauben.
- 4) Daher, deshalb, deswegen (dla tego i dla tego) wyrażają skutek iakię przyczyny. Der Schnee ist geschmolzen (stopniał), daher sind die Flüsse angeschwollen (wezbrały). Darum, deshalb i deswegen używają się, gdy czynność wyraża zamierzony skutek, do którego okoliczność przytoczona w zdaniu główném iest powodem; np. Es ist schönes Wetter, darum gehe ich spazieren. Also, folglich, mithin (a tak, a więc) służą do wyprowadzania wniosku: die Bäume frieren, also muß es kalt sein.
- 5) Dasß wyraża nasze że i używa się wszędzie, gdzie Słowo iest zastępcą Rzeczownika w iakim bądź przypadku. Ich weiß, dasß du

krank bist (o twojéy chorobie). Daß du krank bist (choroba), ist die Folge der allzugroßen Anstrengung. Die Nachricht, daß du krank seist (o chorobie), hat mich sehr betrübt. Der Grund liegt darin, daß du krank bist (w chorobie) i t. d. Daß dodaie się często Spóynikom znaczącym podczas i jest zbyteczne po während i indem, po innych potrzebne; np. während (indem, indess, unterdessen) daß wir spielten, trat er herein (podczas gry, podczas gdyśmy grali). — Daß (czasem auf daß) stoi często za damit, ażeby; np. Ehre deine Aeltern, auf daß du lange lebest auf Erden. — Ale błędniem jest użycie tego Spóynika z weil, damit, wofern, falls i t. p

- 6) Je — je kładzie się, gdy zdania mają wspólne Słowo; je — desto, gdy różne Słowa; np. Dein Unterricht wird mir je länger, je lieber. Je größer unsere Freuden sind, desto mehr empfinden wir ihre Vergänglichkeith.
- 7) Und stoi tylko przed ostatnim z kilku Rzeczowników do iednego wyobrażenia należących: Die Lappländer gebrauchen von dem Renntiere das Fell, das Fleisch, die Knochen, das Geweih (rogi), die Gedärme, die Blase und die Sehnen (żyły). Ale gdy Rzeczowniki wyrażają przedmioty przeciwne sobie, powtarza się tyle razy, ile razy to przeciwieństwo ma być wyrażone: Er vereinigte in seiner Person viele ganz entgegengesetzte Eigenschaften, edlen Stolz und Kriecherei (podle poehlebstwo), Freigebigkeit und Habsucht, Hochmuth und Herablassung cet.
- 8) Weil używa się tylko jako odpowiedź na mąm? (dla czego?); nie należy go więc mieć za iedno z als lub indem (zob. wyżéy 3.): Du kannst Nichts lernen, weil du nicht recht fleißig bist.
- 9) Wie odpowiada w porównaniach wyrazowi so: Das Sprichwort sagt: wie der Anfang, so das Ende; so hat auch er so geendigt, wie er angefangen hatte. — Prócz tego używa się w wykrzyknieniach: Wie groß ist des Allmächtigen Güte! (iakże wielką jest i t. d.), i zamiast als, sobald als, w zaczeniu skoro (tylko), gdy używamy praesens historicum: Wie er mich sieht, stürzt er auf mich zu. Z przeszłym czasem częściej się kładzie so wie: So wie er mich erblickte, stürzte er cet.
- 10) Wohl używa się czasem za zwar znaczące przypuszczenie: np. Er hat wohl (wprawdzie) Geld, aber keinen Verstand. Wohl habe ich das gemußt, aber ich habe es nicht sagen wollen.

Rozdział czternasty.

O Wykrzyknikach i ich użyciu.

Wykrzykniki wyrażają 1) albo mocniejsze poruszenie umysłu, iak np. radości (ah, ha, o, ei, he, heisa, juch, juchhe — ostatnie znaczą tyle co brawo, wiwat), boleści (o weh, ach, oh, -au), obawy lub nieukontentowania (hu, hu, hu; br; fi, pfui), podziwienia (ah, ho, ho, ei, hm, poß — day go Bogu, a niechże go), wyjaśnionéy i zrozumianéy rzeczy (haha, hm), śmiechu (ha, ha, he), nareście

wołania na kogo (he, holla), (lub nakazując milczenie) st, sch, pst; albo 2) wyrażają naśladowanie tonów naturalnych, iak hau; (gdy kto upada lub się co łamie), huch (gdy kto skacze), fnačš, (gdy się szelest wydaie), paff, puff, (przy strzelaniu i mocnym uderzaniu).

Za (niewłaściwe) wykrzykniki używają się także niektóre wyrażenia, iak brav (brawo, dobryś), fort (idź precz), frisch (śmiało), auf (dalej), halt (stój), Glück auf (szczęść Boże), Wohl dir (szczęśliwyś), Heil dir (witaj nam, błogo tobie), Wehe (biada) i t. p.

Właściwe Wykrzykniki stać mogą z każdym przypadkiem, np. Ach der Thor, des Thoren, dem Thoren, den Thoren; niewłaściwe tylko z trzecim, iak: Wohl, Heil, Wehe; a inne z żadnym, iak halt, Glück auf i t. d.

Rozdział piętnasty.

O zdaniach całkowitych i peryodach.

Kilka wyrazów zamykających w sobie myśl iaką, stanowią zdanie. Zdanie może być wyrażone 1) przez sam Subjekt ze Słowem, np. ich singe; der Vogel singt; die Rose blüht. 2) przez Subjekt, kopułę i predykat, np. der Mensch ist sterblich; die Rose wird welk (zwiędła). 3) przez Subjekt, Słowo i obiekt, np. der Mensch liebt das Leben; ich kaufte dieses Buch. W zdaniu pobocznym przybywa jeszcze Spójnik lub Zaimek względny. Są zaś zdania poboczne w ogóle trojakiemu gatunku 1) rzeczowne — Substantiv- oder Gegenstands-Sätze, — kiedy Słowo ze Spójnikiem dass zastępuje tylko miejsce Rzeczownika (ob. w Rozd. 13. Uw. 5.); np. Ich freue mich, dass du kommen wirst (zam. auf deine Ankunft), 2) względne czyli przymiotne — Adjectiv- oder beziehbliche S. — zaczynające się od Zaimekka względnego a zastępujące Przymiotnik; np. welcher kommen wird (mający przyjść); 3) okoliczne — Umstands-S. — wyrażające okoliczność iaką czynności opisaney przez Słowo zdania głównego; iak np. przyczynę: weil er mich gebeten hat.

I. Ustawiać w zdaniu wyrazy tak, iak tego wymaga własność języka i rząd wyrazów, zowie się szykować. Inny zaś jest szyk w zdaniu głównym a inny w pobocznym; inny znowu szyk naturalny, a inny sztuczny czyli ozdobny. Poznamy je wszystkie z kolei.

1. Szyk naturalny.

W naturalnéj mowie takim porządkiem następować mają po sobie wyrazy:

1) w zdaniu główném.

- a) Subiekt, Słowo; der Vogel singt.
- b) Subiekt, Kopuła, Predykat: der Mensch ist sterblich.
- c) Subiekt, Słowo, obiekt lub inny rząd: Der Vater kaufte ein Buch. Der Sohn schmeichelt seinem Vater.

Gdy w zdaniu ma się znajdować przypadek trzeci, ten staie bezpośrednio po Słowie. Ztąd:

- d) Der Vogel singt mir. Das Leben ist dem Menschen lieb. Der Vater kaufte seinem Sohne ein Buch.

To, co wyraża, w jakim celu lub z iakiéj przyczyny czynność się odbywa, kładzie się przed obiektem lub po nim, a w zdaniach bez obiektu, na końcu. Ztąd:

- e) Der Vater kaufte seinem Sohne zur Belohnung ein Buch. Der Vater kaufte seinem Sohne ein Buch zum Lesen. Der Sohn schmeichelt dem Vater wegen des Geschenks.

Uwaga. Kiedy forma Słowa złożona iest z sein lub haben i Imiesłowu, te posilkowe sein, haben za mają w zdaniu miejsce Słowa, a ich Imiesłów lub Tryb bezokoliczny idzie na sam koniec; np. Der Vogel hat gesungen. Das Leben wird ihm lieb sein. Der Vater hat seinem Sohne zur Belohnung ein Buch gekauft. Der Vater wird seinem Sohne ein Buch zum Lesen kaufen.

2) w zdaniu poboczném.

Szyk zdania pobocznego tém się różni od tamtego, że tu na samym początku staie Zaimek względny lub Spóynik, a Słowo zajmuie ostatnie miejsce. Gdy słowo ma formę złożoną z sein i haben cet., te idą na koniec mając przed sobą bezpośrednio Imiesłów lub Tryb bezokoliczny.

- a) Als der Vogel sang. Nachdem der Vogel gesungen hatte. Wenn der Vogel singen wird. (Der Mann), welchem der Vogel gesungen hat.
- b) Weil die Menschen sterblich sind. Da die Menschen immer sterblich gewesen sind albo sein werden. Wenn das Leben dem Menschen lieb ist, sein wird, gewesen ist i t. d.
- c) (Der Knabe), für welchen der Vater zur Belohnung des Fleißes dieses schöne Buch kaufte lub gekauft hat lub kaufen wird, cet. — (Der Knabe), welcher seinem Vater schmeichelte lub geschmeichelt hat, cet.

Gdy Zaimek względny nie iest Subiektem zdania, stoi Subiekt dopiero po rządzie Słowa; np. (Der Vater gab sei-

nem Sohne, dessen Fleiß er belohnen wollte, (daß Buch zum Geschenk).

Uwagi ogólne.

- 1) Za trzeci przypadek może stać inny w tém samym znaczeniu, np. für seinen Sohn za seinem Sohne. W ogólności zaś wszelkie przypadki z Przyimkiem toż samo w konstrukcyi zajmują miejsce; der Vater hat von seinem Sohne einen Brief erhalten. Der Sohn schrieb an seinen Vater einen Brief. (Der Knabe,) welcher von seinen Ältern einen Brief erhielt, erhalten hat. Ale przypadek drugi stoi po swoim Rzeczowniku rządzącym: Zur Belohnung seines Fleißes.
- 2) Gdzie Przyimek w skład Słowa wchodzący od niego się oddziela, tam się kładź powinien na końcu: es fängt zu regnen an. Może iednakże stać, i zaraz po Słowie; np. es fängt an zu regnen; osobliwie gdyby miał być od niego za nadto oddalony: der Löwe fing an auf fürchterliche Weise zu brüllen und mit Vorderfüßen zu kratzen. Ale przed czwartym przypadkiem odiego Słowa rządzonym stać nie powinien: der Sohn schickte an seinen Vater den Brief ab. Poetycko wygląda: der Sohn schickte ab den Brief an seinen Vater (uważaymy tu przestawienie den Brief i an seinen Vater).
- 3) Przymiotnik stoi zawsze przed swoim Rzeczownikiem. Er singt das schöne Lied. Als er das schöne Lied gesungen hatte.
- 4) Przysłówek (i wszelkie wyrażenie adverbialne) stoi zawsze przed swoim Przymiotnikiem albo drugim Przysłówkiem; ale gdy należy do Słowa, kładzie się w zdaniach głównych po niém (albo po haben, sein), a w pobocznych przed niém (przed Imiesłowem z sein, haben): Der Vogel singt schön. Der Vogel singt sehr schön. Der Vogel hat eine außerordentlich schöne Stimme. (Der Vogel), welcher schön singt lub gesungen hat. Da der Vater seinen Sohn außerordentlich lobte (gelobt hatte), i t. d. Indem der Löwe auf eine fürchterliche Weise brüllte. cet.
- 5) Zaimki dla swojej krótkości rzadko zajmują to miejsce, które im się podług powyższych prawideł należy. A mianowicie będąc obiektem stoją przed innym przypadkiem Rzeczownika, a nawet osobistego Zaimka; np. Ich habe es deinem Bruder (für deinen Bruder)

gekauft. Er hat dies von deinem Vater gehört. Sehen sie sich diese Landschaft an: mein Bruder zeichnete sie seinem Freunde albo hat sie seinem Fr. gezeichnet. Jednakże obiekt wielozgłoskowy nie kładzie się przed Zaimkiem iednozgłoskowym: Er hat mir dieses (dasselbe) gezeichnet, nie dieses mir.

- 6) Negacya nicht stoi zawsze bezpośrednio przed wyrazem, którego znaczenie neguje, a gdy jest negacyą całego zdania, kładzie się w zdaniu głównym na końcu (ale przed Imiesłowem i Trybem bezokolicznym należącym do Słowa posilkowego), w zdaniu zaś pobocznym bezpośrednio przed Słowem (lub Imiesłowem i Trybem bezok.). Er grüßte meinen Bruder nicht. Der Vater hat seinem Sohne das verlangte Buch zum Lesen nicht gegeben, und er wird es ihm auch nicht geben. Da er meinen Bruder nicht grüßte albo nicht gegrüßt hatte cet. Wenn ich deinen Bruder nicht sehen werde, cet. (Der Vogel), welcher gestern den ganzen Tag hindurch nicht sang, nicht singen wollte cet.

2. Szyk przekładny (Inversion).

1. Najgłówniejszą odmianą w szyku jest, że niekiedy Słowo idzie na początek; a mianowicie:

- 1) W pytaniach i z Trybem rozkazującym: Warst du bei ihm? Hast du die Geschichte gehört? Liebe deinen Nächsten. Kaufe deinem Sohne dieses Buch. Wirst du deinem Sohne das Buch kaufen?
- 2) w zdaniach warunkowych i przypuszczenie wyrażających, kiedy opuszczamy Spójniki wenn, obgleich i t. p. nadając zdaniu kształt pytającego lub rozkazującego; np. Will er nicht (za Wenn er nicht will), so ist es sein eigener Schaden. Sei er auch noch so geschickt, er wird es doch nicht ausrichten; — albo gdy zdanie zaczynamy przez es; np. Es weiß Niemand, was ihm morgen bevorsteht.
- 3) Gdy zdanie zaczyna Spójnik współrzędny (ob. z początku Rozdz. 1. 1 — 10), wyjąwszy und, oder, sondern, aber, denn, nämlich; np.

Sie haben mich gestern nicht besucht, auch haben Sie Ihren Bruder nicht geschickt. Zwar läßt sich der Geist selbst nicht mit Augen sehen, doch giebt er sich in zahllosen Aeußerungen den Sinnen kund (licznemi znakami zmysłom się objawia). Ich that dies aus mehreren Gründen nicht: erstens wollte ich ihn nicht beleidigen, zweitens war ich nicht ganz gesund, dann

muszte ich von deiner Ankunft noch nicht, überdies hatte die Sache mehre Schwierigkeiten.

- 4) W zdaniach wtrąconych; Ich werde, sagte er, morgen bei dir sein. Podobnie sprach sie, meinte ich, fragten sie cet.

2. Na początku zdania stać może bez względu na właściwe dla siebie miejsce każdy wyraz, któremu największą chcemy nadadź ważność, osobliwie zaś Predykat, Imiesłów i Tryb bezokoliczny do Słowa posiłkowego należący; a wtenczas Subiekt zajmuje miejsce po Słowie; np.:

Groß ist der Herr! unergründlich ist Seine Weisheit, unerschöpflich Seine Güte! — Errungen hat er seine Palme, der große Held. Erobern wirst du diese Stadt, du, dessen Kraft kein Widerstand zu zähmen vermag. Im Garten habe ich meinen Freund gesehen. Ohne Widerstand läßt sich keine Kraft, ohne Hindernisse keine Tugend denken.

2. Mniéy ważne przekładania wyrazów są następujące:

- 1) Gdy iaka mniéy ważna część zdania wyruszona ze swego miejsca umieszcza się na końcu iakoby dodatkowo: Wir haben dich gesucht den ganzen Tag. Da du nicht folgest meinem Rathe, cet. Nachdem der Vater den Fleiß belohnt hatte seines Sohnes also das Buch gekauft hatte für seinen Sohn, cet.
- 2) Gdy w mowie poetyckiej Przymiotnik kładzie się po Rzeczowniku z Przedimkiem iak apozycya: Phöbus, der strahlende, — Hector, der göttliche, — Die Stimme, die rufende, — cet. W prozie przydomki Monarchów w ten się sposób kładą: Karl der Große, Heinrich der Dritte.
- 3) Gdy Przysłówek kładzie się po wyrazie, przed którym stać powinien: Mir auch (za auch mir) hat er dies gesagt. Genug zwykłe stoi po Przymiotniku: er ist groß genug.
- 4) Gdy poeci odłączają Rzeczownik od iego drugiego przypadku kładąc pomiędzy nie Zaimek lub inny wyraz: Vergessen ganz muß ich den einen Sohn, wenn ich der Nähe mich des andern freute.
- 5) Gdy w sposób podobny rozdzielają wyrażenia przez und spoione: Den Feldherrn sing' ich und die frommen Waffen.

Jako szyk poetycki w prozie nie powinien być używanym; tak w ogólności bez potrzeby wyraźnej przekładanego szyku używać nie należy.

II. O łączeniu zdań i ich po sobie następowaniu.

Zdania albo mogą być z sobą połączone współrzędnie czyli niezależnie, albo tak, iż jedno zależy od drugiego, czyli podrzędnie. Współrzędnie łączyć można a) zdanie główne z główném, b) a poboczne z pobo-

eznemi; podrzędnie zaś przyłącza się *c*) zdanie poboczne do głównego, lecz także *d*) i do pobocznego (które w tym względzie za iego główne się uważa).

a) Du hast den Vater nicht gesprochen, aber ich habe ihn gesprochen. Du hast den Bruder nicht gesehen, auch ich habe ihn vergeblich gesucht. Der Vater ermahnt, (und) der Sohn hört nicht. — *b*) (Ich habe dich gebeten), dass du zu mir kämest und mir das Buch brächtest. Wenn der Buchhändler mir das Buch zugesandt hat, und ich es gelesen habe, (sollst du es sogleich erhalten). — *c*) Wenn du weißt, warum sagst du es nicht? Ich gebe dir das Buch, damit du es liesest. — *d*) Wenn der Vater es verlangt, dass du dies thun sollst; musst du mit ihm deshalb nicht streiten.

U w a g i.

- 1) Główne zdanie nigdy nie powinno być współrzędnem pobocznego. Błędnie więc powiedzielibyśmy: Er kann nur geringe Fortschritte machen, weil er die Schule unregelmäßig besucht; ferner widmet er den Lehrstunden nicht die gehörige Aufmerksamkeit (zam. und den Lehrst. nicht die gehörige Aufmerksamkeit widmet).
- 2) Ze zdaniem głównym mającym swoje poboczne, wtenczas tylko drugie główne połączyć można, gdy poboczne jest tego rodzaju, że i po opuszczeniu go myśl będzie zupełną i połączenie to i bez niego skutecznie się daie. Nie powiemy więc: Das Wetter war so schön, dass wir spazieren gingen, und Karl gefellte sich zu uns (bo przyłączenie się do nas Karola było dla spaceru, nie dla pogody). Damy więc taki obrot myśli: Wir gingen spazieren, da das Wetter schön war, und Karl gefellte sich zu uns.
- 3) Zdania współrzędne dadzą się ściągać na jedno, kiedy albo Subiekt mają ten sam, albo to samo Słowo; zamiast: Er hat gelesen, und er hat geschrieben. — Die Sonne leuchtet, der Mond leuchtet, und die Sterne leuchten — powiemy: Er hat gelesen und geschrieben. Die Sonne, der Mond und die Sterne leuchten. Ale nie: Genieße das Leben, das du so liebst und so schnell vergeht, lecz und das (welches) so s. cet. Podobnie nie: Die Reise unterblieb (nie przyszło do podróży), weil sie ihm zu viel Kosten, und ich mir wenig daraus machte (bo tu i Subiekty różne, i Słowo machen w różnym wzięciu jest znaczeniu).
- 4) Ściągnięcie to da się skutecznie i wtenczas, gdy zamiast Subiektu stoi zdanie rzeczowne (ob. Wstęp do tego Rozdz. stron. 108.) zastępujące przypadek pierwszy; np. dass er seine Abreise verzögerte (t. i. die Verzögerung seiner Abreise), hat dich gefreut, konnte mit aber nicht willkommen sein (nie mogło być miłym).

O łączeniu zdań podrzędnym to mamy główne prawidłó, że zdanie poboczne należące do całego głównego, kładzie się po niem, lecz dotyczące się tylko iakięj części głównego zdania, kładzie się w iego środku, po tym wyrazie, którego się dotyczy.

Ich erwartete ihn, weil er mir geschrieben hatte, dass seine Geschäfte bald beendigt sein würden. In jenem neuen Hause, in welchem ich eine Zeitlang wohnte, habe ich den Mann, den du beschreibst, öfters gesprochen.

Od miejsca, iakie zajmują, nazywamy zdania podrzędne poprzedniemi (Vordersatz), gdy stoją przed swoim głównym; następnymi (Hintersatz); gdy po nim; wtrąconemi lub pośredniemi (Zwischensatz), gdy w środku. Ale nie należy zdania wtrąconego łączyć z nawiasowym (Schaltsatz), które osobne zdanie stanowi, nie będące w żadnym gramatycznym związku z innymi; np. Mit großen Augen (er glaubte mich nicht hier zu finden) sah er mich an. Die Zeit der Jugend (und sie ist die schönste Zeit im menschlichen Leben) geht schnell vorüber.

Szczególne prawidła dla zdań podrzędnych są;

- 1) Zdania rzeczowne stoją przed głównymi, gdy zastępują miejsce Subjektu; lecz mogą i w znaczeniu Subjektu stać w tyle, gdy zdania główne zaczynają się od es. np. daß du kommen willst (t. i. deine Ankunft), ist mir lieb. Ich habe erfahren, daß dein Bruder hier ist (daß Hiersein deines B.). Es ist gut, daß du nicht gekommen bist. Może jednakże i obiekt iść na początek, kiedy na to zdanie szczególniej chcemy zwrócić uwagę; np. iako powiedzieć można: Den richtigen Empfang des Geldes bescheinige ich hiemit, tak też: Daß ich das Geld richtig empfangen habe, bescheinige ich h. — (ob. wyżej 2. 2. str. 111.).
- 2) Zdania przymiotne powinny stać zaraz po tym wyrazie zdania głównego, do którego się odnoszą: Der Freund, welcher dich so innig liebt, will dich heute besuchen. Es ist draussen ein Mann, welcher dich zu sprechen wünscht. Der Mann, welcher d. zu sp. wünscht, ist draussen. Niezachowanie tego prawidła mogłoby być powodem do niezrozumiałości, np. Der Vater hat seinem Sohne einen Korb geschenkt, der ihm das ganze Jahr hindurch große Freude machte. (gdzie der mogłoby do Sohn i do Korb się odnosić).
- 3) Zdania okoliczne czyli adverbialne mogą być albo następnymi, albo (jeżeli nie są długie) wtrąconymi: Ich habe ihn seit langer Zeit nicht sprechen können, so sehr ich es auch wünschte, albo: Ich habe ihn, so sehr ich es auch wünschte, seit cet. — albo Ich habe ihn seit langer Zeit, so sehr ich es auch wünschte, nicht sp. können. — Wyjątek stanowią zdania mieszczące w sobie stosunek czasowego następstwa, porównanie, przyczynę (powód), warunek lub przypuszczenie, które zawsze stoją przed głównymi zaczynającymi się w tym razie od słowa często z wyrażeniem lub domyślnym so: Als ich das sah, überfiel mich große Furcht. Wie die Alten gewesen sind, so sind auch die Jungen. Weil du fleißig bist, so wirst du bald weiter kommen. Wenn du Zeit hast, (so) besuche mich. Obgleich dies nicht unwahrscheinlich ist, so zweifle ich doch daran. Wenn du mir gegeben hättest, (so) würde ich dir auch geben.

U w a g i.

- 1) Gdy zdanie główne jest pytające lub rozkazujące, lepiej je położyć na początku, niż w tyle: freut er sich, wenn du ihn besuchst? Sieh ihm, da er dich so sehr bittet.
- 2) Zdanie przymiotne tylko poecie w górnym stylu piszącemu wolno kłaść przed wyrazem, do którego się odnosi; np. Den (którego) aller Welten Zungen loben, dem guten Geiste weih' auch ich mein Lob.
- 3) Wystrzegać się należy mieszczania zdań zależnych w niewłaściwym miejscu, przez co mowa staje się ciemną lub nieładką. I tak nie należy umieszczać okolicznego zdania między Subiektem i jego Słowem: Er, nachdem er das gehört hätte, beschloß i t. d., albo między Spójnikiem i Subiektem: Ich schrieb ihm, daß, da ich ihm wichtige Nachrichten mitzuteilen hätte, er möglichst bald kommen möge; nareszcie między Rzeczownikiem i Zaimkiem do niego się ściągaającym: Nur der ist wahrer Freund, wenn dich das Glück verläßt, der dich noch feuriger liebt als sonst.

O ściągnięciu zdań pobocznych z głównymi.

Często zdanie główne można z pobocznym ściągnąć na jedno kiedy Subiekt w obydwóch jest wspólny; a to w następujący sposób:

- 1) Zdania rzeczowne mogą opuściwszy daß zmienić formę Słowa na bezokoliczną z zu; a to po Słowach cel i życzenie wyrażających iak:

wünschen, verlangen, beabsichtigen, tudzież hoffen, behaupten, utrzynywać (oświadczać), versichern zapewniać, glauben zmieścić i t. p., ale nie po sehen, wissen, sagen, bemerken, wahrnehmen (spostzedz) i t. p. — np. Er wünschte (verlangte, beabsichtigte, wollte, nahm sich vor, faßte den Entschluß zu mir zu kommen. Er behauptete (versicherte, glaubte) mich im Garten gesehen zu haben. Er hofft größer zu werden, als sein Bruder. Er versprach heute wieder zu kommen. — (Ob. ieszcze w Rozdz. X. o użyciu Trybow B. 2. b strona 89.)

Może i przy niewspólnym Subieckie takie ściągnięcie nastąpić, lecz wtenczas tylko, kiedy Subiekt zdania pobocznego znajduje się także i w głównym np. iako obiekt lub w innym przypadku; np. Er bat mich, zu ihm zu kommen (t. i. daß ich k.). Er befahl den Soldaten, die Brücke abzubrechen (daß sie t. i. die Spolraten die B. a.). Er gab den Befehl, vorwärts zu gehen (gdzie w głównym zdaniu dorozumiewa się trzeci przypad. Rzeczownika będącego Subiektem zdania pobocznego, np. der Arme, den Soldaten i t. p.).

- 2) Zdania przymiotne i okoliczne ściągaia się z głównymi na jedno za pomocą Imiesłowu lub apozycyi (która tu iak w łacinie zastępuje miejsce Imiesłowu od scint w znaczeniu Łącznika).

Ponieważ Spójnik w niemieckiej mowie opuścić się tylko może przy wspólnym Subieckie, Imiesłów więc będzie zawsze stał w pierwszym przypadku (Eigenschaftswort), podobnie i Przymiotnik i Rzeczownik miejsce Imiesłowu (od scint) zastępujący; lecz co do miejsca różnią się tćm, że Imiesłów zajmuje w apozycyinem zdaniu ostatnie zazwyczaj miejsce, iego zaś zastępcy

zwykle pierwsze. Themistokles, von seinen Freunden verrathen (als er verrathen war), floh nach Persien. Mein Vater, den Betrug fürchtend (indem er fürchtete), wollte die Sache näher untersuchen. Er schief, müde von der Reise (da er müde war), sogleich ein, albo: Müde von der Reise, schief er sogleich ein. Der Jüngling, ein Neuling in der Welt, (da er ein N. ist), weiß nicht Schmeichler von Freunden zu unterscheiden, albo: Ein N. in der W., weiß der J. nicht cet. — albo: Der J. weiß, als ein N. in der W., S. nicht von Fr. zu unterscheiden. — Taką apozycyą może być i sam Imiestów, np. Ich trage, zufrieden (indem ich zufrieden bin), daß ich nicht noch mehr verloren habe, leichter mein Schicksal, albo: Zufrieden, daß ich nicht noch mehr verloren habe, trage ich leichter mein Schicksal — albo: Ich trage leichter mein Sch., zufrieden, daß ich cet.

Z opuszczenia Zaimka powstający Imiestów (Beschaffenheitswort) lub apozycya może stać w każdym przypadku stosownie do Rzeczownika, do którego należy: Dem von seinen Freunden verlassenen Themistokles blieb Nichts übrig, als sich nach Persien zu flüchten. Der mich verachtende Freund verdient diesen Namen nicht. Von einem mich verachtenden Freunde nehme ich keine Dienste an. Kant, der große Philosoph, lebte vor nicht gar langer Zeit. Die Werke Kants, des großen Philosophen, sind sehr schätzbar. — Lecz unikać dobru niemieccy pisarze tego rodzaju imiesłowowych konstrukcyi. Lepiej się więc powie przez Spoynik lub Zaimek: Dem Themistokles, als er von seinen Freunden verlassen war, blieb cet. — Der Freund, der mich verachtet, verdient cet. — Von einem Freunde, welcher mich verachtet, nehme cet.

Uwaga. Nie należy pod te prawilla podciągać Elipsy, t. i. opuszczenia wyrazów, które w konstrukcyi do zupełney myśli dodane być powinny; np (Wenn) Ehre verloren ist, so ist Alles verloren! (Hüte dich,) daß du mir ja nicht zu spät kommst. Przez elipsę wyясniać należy poetycki przypadek 4. niezależny (Accusativus absolutus); np.

Zu Dionys, dem Tyrannen, schlich
Máros, den Dolch im Gewande (sc. habend) cet.

Przy łączeniu zdań podrzędnych dwóch się błędów szczególnie mamy wystrzegać:

- 1) Aby zdanie pośrednie nie było zbyt długie, a części odcięte jego głównego zdania za krótkie; tudzież aby podobnych rozdrobnień ze zdań wtrąconych nie było za wiele, bo to niezmiernie mowę zaciemnia i niezrozumiałą czyni; np.

Der, der den, welcher die den 18ten dieses Monats gesetzte Warnungstafel, daß Niemand hier Etwas ins Wasser werfen solle, selbst ins Wasser geworfen hat, anzeigt, erhält zehn Thaler Belohnung. (Jak te zdania mają być ułożone?)

Daß die Bibelgesellschaften für das Wort Gottes schon dadurch, daß sie Sinn und Streben auf etwas Höheres, als Irdisches leiten, Großes und Größeres vielleicht, als durch ihren nächsten Zweck, die wohlfeile, oder gar unentgeltliche Verbreitung

von Bibel-Exemplaren, liefern, ist unverkennbar und muss von gutem Einfluss auf den Zeitgeist sein. (Dla wprawy można i ten peryod kazać uporządkować dogodniéy).

- 2) Aby nie następowało zbyt wiele zdań podrzędnych iednych po drugich, osobliwie gdy są iednostaynie połączone; to bowiem czyni mowę rozwlekłą, niezgrabną i ciemną. np.

Wie groß ist mein Verlangen, den mit unermüdeten Lippen zu preisen, der den ewig mit unaussprechlichem Glücke lobt, der das liebte, was schön und gut ist. (Ułożmy to zręczniéy).

- 3) Nareszcie aby nie nadawać zdaniom iednakich lub podobnie brzmiących zakończeń; np. können, möchte, werden i t. p.

Tę wagę łączy wraz z poprzedzającą następujący peryod:

Lord Elgins Begleiter waren die erste Triebfeder, ihn dahin zu vermögen (skłonić), seinen Einfluss und sein Geld dahin zu verwenden, die kostbaren athenischen Denkmäler durch Wegschaffung zu retten.

5. O peryodach.

Ze zręcznego połączenia rozmaitych zdań w ten sposób, iż części ich odpowiadają sobie co do miary, a przez zręczne spadki i przemianę głosu przyjemnie w ucho wpadają, powstaje peryod. Peryod składa się z dwóch głównych części, z których pierwsza wzniesieniem głosu odpowiada spadkowi iego w następującej części. Każda z tych połów może znowu zawierać dwie i więcéy części, z których każda powtarza to samo wzniesienie głosu (w pierwszój połowie), lub iego odpowiedni spadek (w drugiej połowie). Nayprostszym iest peryod o dwóch częściach, naydłuższy o sześciu. Stósownie do treści i użytych do zaczęcia każdej połowy Spóyników mają peryody różna nazwiska; np.

porównawcze: Wie —————: — so — (iako: — tak —).
warunkowe: Wenn —————: — so — (jeżeli: —: to —).
wnioskowe: Da —————: — so folgt hieraus i t. d.

Umieszczanie naprzemian zdań różnego kształtu i przeplatanie dłuższych krótszemi zasadą iest dobrego peryodycznego stylu.

Przykład peryodu przeciwstawnego o dwóch częściach:

Die Welt ist so leer, wenn man nur Berge, Flüsse und Städte darin denkt; aber hier und da Jemanden zu wissen, der mit uns übereinstimmt, das macht uns dieses Erdenleben zu einem bewohnten Garten.

Götze.

Przykład peryodu porównawczego o trzech częściach:

Wie es den Menschen eher gelungen ist, von den Gesetzen des Weltbaues Etwas zu verstehen, als die Gesetze der Bitterung einzusehen; wie sie besser gelernt haben, Finsternisse an Sonne und Mond, als Regen und Wind in unserer Atmosphäre vorauszusagen: so haben sie auch über den Gang der großen politischen Angelegenheiten und die Erfolge von Staatshandlungen in Absicht des Schicksals der Völker deutlichere Begriffe, als über den Lauf und den Erfolg der Familien- und persönlichen Begebenheiten.

Przykład peryodu warunkowego o czterech częściach:

Unsterblicher Homer! Wenn es Dir veradant ist, aus einem andern Elysium, als Du hier es abnetest, auf Dein Geschlecht hienieden herabzublicken; wenn Du die Völker von Asiens Gefilden bis zu den hercynischen Wäldern zu dem Quell wallfahrten siehst, den Dein Wunderstab hervorströmen ließ; wenn es Dir vergönnt ist, die ganze Saat des Großen, des Edlen, des Herrlichen zu überschauen, das Deine Lieder hervorriefen: Unsterblicher! — wo auch dein hoher Schatten jezt weilt — bedarf er mehr zu seiner Seligkeit?! —
Heeren.

Rozdział szesnasty.

O znakach ortograficznych i ich użyciu.

Znaki ortograficzne służą do oddzielania od siebie zdań i ich odciętych części. Wskazując one nam, co do czego należy lub nie, przykładają się wiele do zrozumiałości, któraby wszakże bez nich często niepodobną była. Są one następujące:

1. Przecinek czyli komma (Beisstrich, Komma, —, —) oddziela od siebie zdania współrzędne albo podrzędne, i stoi 1) przed i po każdym zdaniu wtrąconém, iako też przed każdym Zaimkiem względnym i Spóynikiem zaczynającym zdanie, iak als, da, damit, daß, weil cet.; ale nie und i oder, z których pierwsze wtenczas tylko ma przed sobą Przecinek, kiedy zaczyna nowe zdanie t. i. należy do osobnego Subiektu i Słowa, nie zaś gdy spaia wyrazy tego samego zdania; ostatnie zaś wtenczas, kiedy nie wyjaśniającém jest, ale przeciwność oznacza. 2) W zdaniach ściągniętych po każdym Subieckie, Predykacie i t. d., po którym inny Subiekt cet. następuje a niepołączony z nim przez und albo oder. 3) Przed i po każdym zdaniu skróconém i wtrąconém, które zawiera zwrócenie mowy do kogo: mianowicie przed zu i um zu stojących przed Trybem bezokol. zamiast daß, damit. 4) Pomiędzy Przymiotnikami, które należąc do iednego Rzeczownika osobne iego przymioty wyrażają i mogłyby być złączone przez und; np. Ein großer, gelehrter Mann (człowiek wielki i uczony;

zaś ein großer gelehrter Mann znaczy wielki Uczony, t. i. bardzo uczony człowiek).

2. Średnik (Strichpunkt, Semifolon — ; —) kładzie się: 1) na końcu poprzedniego a zatem na początku następnego zdania, kiedy i jedno i drugie z kilku przydłuższych części się składa. 2) Po przydłuższych zdaniach podrzędnych, osobliwie przed Spójnikami znaczącymi przyczynę, przeciwność, wniosek i t. p., iakimi są denn, aber, allein, daher, dagegen, dennoch i t. d.

3. Dwukropek (Doppelpunkt, Kolon — : —) ma się kłaść: 1) przed drugą połową peryodu, osobliwie gdy pierwsza połowa przydłuższą jest, albo się z kilku części składa. 2) przytaczając dosłownie cudze lub swoje własne wyrazy. 3) Gdy co zapowiadamy, na co chcemy szczególniey zwrócić uwagę, osobliwie po wyrazach als, nämlich i t. p.

4. Kropka czyli punkt (Schlußpunkt, Punktum — . —) stoi na końcu zupełnego zdania i peryodu, często i po iednym wyrazie, gdy się w tym całe zdanie zamyka (np. Wer ist da? — Niemand.), tudzież w tytułach czyli napisach; np. Vorrede. Erster Theil.

5. Pauza (der Gedankenstrich, — ,) używa się najczęściej 1) na końcu zdania będącego ostatniem z kilku ważne myśli zamykających, aby przez ten znak czytelnikowi wskazać potrzebę zastanowienia się nad tém, co przeczytał. 2) pomiędzy zdaniami zupełnemi, które iako przykłady przytaczamy wyjaśniające iakie prawidło lub założenie. 3) Kiedy mówiąc z uczuciem, lub dla iakiego innego powodu urywamy dokończenie myśli, zostawiając czytelnikowi iey dopełnienie. 4) Kiedy chcemy ciekawość czytelnika zaostrzyć i szczególniey uwagę iego zwrócić na to, co ma nastąpić. 5) W zapytaniach i odpowiedziach bez ustępu umieszczanych po sobie, dla wskazania, gdzie się pytanie kończy, a zaczyna odpowiedź, i nawzajem. Nareszcie 6) Używamy niekiedy podwójnyy pauzy zamiast znaków nawiasowych czyli parentezy.

6. Znak pytania (Fragezeichen — ? —) stoi na końcu zdań pytających, po których następuje lub nastąpić może odpowiedź, zawsze na końcu zupełnego zdania; np. Weißt du, daß ich ihm das gesagt habe? nie Weißt du? daß ich ihm das gesagt habe. W pytaniach iednak zależnych czyli nie wprost, t. i. w pytaniach przytoczonych ubocznie bez potrzeby odpowiedzi, znak ten stać nie powinien; np. du weißt es ja, was ich ihm gesagt habe.

7. Znak wykrzyknienia (Ausrufungszeichen — ! —) stoi po wyrażeniach namiejętnych lub iakie uczucie malu-

iących, zawsze dopiero na końcu zdania; np. *Groß ist der Herr! Und wie groß ist die Weisheit Gottes, der so viel Welten regieret! Ach, was habe ich gethan!* tudzież po każdym wykrzyknieniu, np. *Anton, komme doch her!*

8. Znaki nawiasowe (Einschlusszeichen, Parenthese — ()) [] —) używane są do zamknięcia zdania służącego do wyjaśnienia lub bliższego oznaczenia myśli, ale nie będącego z ciągiem mowy w gramatycznym związku, lub mogącego się opuścić bez uszkodzenia myśli.

9. Znaki mowy przerwaney lub niedokończonoy (Zeichen der abgebrochenen Rede, = = = albo . . . albo — — —) okazują, że dokończenie myśli przerwaney zostawia się czytelnikowi.

10. Znak przycisku (das Verstärkungs- oder Nachdruckzeichen); jest to linia podkreślająca jeden lub więcej wyrazów na znak, że mają być wymówione z przyciskiem; w druku odznacza się rozstawieniem liter.

11. Znaki podziałów i podziałów (die Eintheilungszeichen) są albo liczby 1. 2. 3. i t. d. albo litery a. b. c. bez lub z klamrami 1) 2) 3) a) b) c) służące do oznaczenia części na iakie całość iaką dzielimy.

12. Paragraf (Abschnittszeichen, Paragraph — § —) oznaczający części Rozdziału.

13. Odsyłacz (Anmerkungzeichen *, †, a. b. c. albo 1. 2. 3.) odsyłają do przypisków u dołu stronicy lub wtyłki książki umieszczonych.

14. Łącznik (Binde- und Theilungszeichen — = —) znak nieskończonego wyrazu.

15. Cudzysłów (Anführungszeichen „ — “ albo „ — “) używany do oznaczenia dosłownego przytoczenia słów cudzych, lub swoich dawniey wymówionych lub napisanych.

16. Apostrof, odcinek (Apostroph, Oberstrich, Auslassungszeichen — ' —) znak opuszczonego e lub i; np. *die Kant'sche Familie reis't ab. Schiller's Werke. Kant's Philosophie.*

17. Znak uzupełnienia (Ergänzungszeichen) np. u. f. w. (und so weiter, nasze i t. d.), u. f. f. (und so ferner), u. d. g. (und der gleichen, nasze i t. p.) albo cet. lub etc. (et cetera). Tutaj należy f lub ff zwykle po liczbie stronicy się kładące, na znak, że o przytoczonoy rzeczy ieszcze i na następującej stronicy lub na następujących stronach iest mowa; np. *E. 30 ff.* (t. i. strona 30 i następ.).

18. Rozdzielnik (Trennungspunkte, diaeresis ") kładzie się nad Samogłoskami na znak, że każdą z osobna, nie zaś iako dyftong wymówić należy. W niemczyźnie nie iest potrzebny dla różnicy ä, ö od ae, oe.

19. Znak powtórzenia (Wiederholungszeichen ;:) znaczy, że strofę iaką lub wiersz powtórzyć należy.

20. Znak równości (das Gleichungszeichen =) okazuje równość czyli tosamoość znaczenia dwóch wyrażeń; np. Frühlingsanfang = Anfang des Frühlings. Dassa du mich besuchst, freut mich = Dein Besuch freut mich.

P r z y k ł a d y .

Er war über den Verlust seines Freundes, mit dem er brüderlich lebte, untröstlich; denn er verlor mit ihm fast Alles. Er zog deshalb aus der Stadt, wo er bisher gewohnt hatte, weg und begab sich nach Dresden.

Ich reiß' te nach Dresden, und der Vater blieb zu Hause. Wirst du dir das Buch selbst hohlen, oder soll ich es dir zuschicken? Ich werde es hohlen oder hohlen lassen.

Da unsere Kräfte durch Arbeit und Bewegung täglich erschöpft werden; da die Nahrung allein nicht zureicht, sie zu ersetzen: so muss die Ruhe vollenden, was die Nahrung unvollkommen lässt.

Stollberg sagt: „Wer immer lächeln kann, der ist gewiß ein Schalk.“
albo: „Wer immer lächeln kann, sagt Stollberg, der ist cet.“

Es giebt mehre Thiergattungen; nämlich: Vögel, Fische, vierfüßige Thiere, Reptilien u. a. m.

Ich sehe schon zum voraus, dass du . . . , doch ich will kein Unglücks-Propheet sein.

Des Menschen höchstes Ziel ist — Mensch zu sein.

Des Studirenden Beruf ist, sich für das Leben auszubilden. Diesem Berufe gemäß hat er drei Jahre in Jena und in Göttingen — gegessen, getrunken und — gut verdauet.

Gott wird nicht durch Opfer (denn Er bedarf ihrer nicht), aber durch frommes Herz befriedigt.

Wenn wir außer uns keine Hilfe finden, müssen wir sie in uns suchen. — Hier muss nicht für, sondern vor stehen.

Seite 15 ff handelt er von der Nothwendigkeit des Unterrichts. Die Worte sind: Wer keinen Unterricht genossen hat, der kann u. s. w.

U w a g a .

Zaniedbanie lub niestósowne użycie znaków pisarskich zaciemnia mowę, a często czyni ją niepodobną do zrozumienia; np.

bez znaków:

Es schrieb ein Mann an eine Wand
Zehn Finger hab ich an jeder Hand
Fünf und zwanzig an Händen und Füßen
Wers richtig lesen will wird Zeichen setzen müssen.

z fałszywemi znakami:

Es schrieb ein Mann, an die Wand
Zehn Finger, hab ich an jeder Hand;
Fünf und zwanzig an Händen und Füßen,
Wers richtig lesen will, wird Zeichen setzen müssen.

Polóžmy więc znaki w swoich mieyscach w tym i w następujących przykładach:

Zur Arbeit nicht zum Müßiggang sind wir bestimmt auf Erden Ich bitte gütigst Platz zu nehmen Ich habe das Geld nicht aber den Brief erhalten Daß ich diese Summe von Ihnen geborgt habe gestehe ich nicht ohne Ursache fordern Sie die Bezahlung

Der Grönländer ist ein armer Mensch Fleisch isst er nicht aber Fische Früchte fehlen ihm zwei Monate lang sieht er die Sonne nicht so muß er im Finstern liegen ehe er das Tageslicht wieder sieht durch Nordlichter wird ihm geholfen

Zwar kann und soll der Dichter und der bildende Künstler (artysta plastyczny) um uns würdige Göttergestalten zu zeigen Die Menschen die er zu Modellen zu nehmen genöthigt ist von allen der Einzelheit anklebenden Mängeln (od wad szpecących szczególne części) befreien er kann und soll sie in ihrer reinsten Schönheit denken und sie größer edler und kraftvoller darstellen als vielleicht jemals ein wirklicher Mensch gewesen ist er kann die Blüthe der Jugend mit der Reife des vollendeten Alters in ihren Formen vereinigen kann sie mit Ambrosia nähren in ätherischen Schimmer (blask) kleiden durch himmlische Wohlgerüche und durch einen leichtern als menschlichen Gang als Wesen höherer Art sich ankündigen lassen (może im pozwolić przez — — istotami wyższego rodzaju okazać się) aber dennoch werden seine Götter sobald er sie erscheinen läßt (gdy ich ukaże) zu dem was sie in seiner eigenen Einbildung sein müssen zu Menschen (w porównaniu z tém, czém być muszą w jego wyobraźni, zamieniają się na ludzi).

Rozdział siedemnasty.

Nauka o wierszach czyli Metryka.

W S T Ę P.

Główném prawidłem poezyi, iako sztuki, iest piękność. Prawidłem zaś piękności iest zgodność iak naywiększa treści przedmiotu z iego zewnętrzną formą. A tak forma poezyi, czyli iey zewnętrzny kształt, który wyrazy stanowią, aby odpowiedział treści przedmiotu, musi być także piękny, t. i. stósownie do prawideł sztuki ułożony. Ten sztuczny układ mowy nayzupełniéy daie się uskutecznić za pomocą rytmu; który zależy na zachowaniu dokładném stósunku sylab pod względem ich większego lub mniejszego przeciągu i uderzenia głosu, t. i. pod względem długości i

krótkości sylab, i mocniejszego lub słabszego uderzenia głosem, co się zowie Akcent rytmiczny.

Te części wyrazu, w które mocniéj uderzamy głosem, t. i. z pewnym przyciskiem wymawiamy, zowią się rytmiczném wzniesieniem (rythmische Hebung, *Ursiß*); te zaś, które się bez przycisku wymawiają, nazywamy rytmicznym spadkiem (rythmische Senkung, *Thesiß*); np.:

Gott, der Du Alles mit Freud' und Erquickung sättigest;

tu są arzami: Gott — All — Freud — quid — sät —, resztę sylab stanowią tezy. Ten akcent rytmiczny naywięcéj się zgadza ze zwyczajnym prozaicznym akcentem, o którym była mowa w Rozdziale drugim 1. 3. karta 5.

Kilka sylab długich i krótkich następujących po sobie bez względu na ich wzniesienie lub spadek, nazywamy miarą (Versmaß, *Metrum*). Z kilku takich miar podług prawidła ułożonych na wzór muzycznych taktów powstaie (*Rhythmus*).

Ta umiejętność, która uczy, jak tworzyć i porządkować pomysły poetyckie, a razem iaki im zewnętrzny kształt nadawać należy, zowie się poetyką (*Dichterlehre*, *Poetik*). Ta zaś część poetyki, która się zewnętrznym poezji kształtem zajmuie, t. i. podająca prawidła układu mowy w miarowe wiersze, zowie się metryką (*die Verslehre*, *Metrik*). — Metryka zamyka w sobie trzy części: 1) Naukę o iloczasiu czyli prozody (Silbenmessung, *Prosodie*), która uczy poznawać długość i krótkość sylab, 2) naukę o częściach wierszy, czyli metrach albo stopach (*Versfüße*); 3) nareszcie naukę o wierszach i ich różnych gatunkach. W dodatku traktuje także o rymie.

1. O iloczasiu czyli o długości i krótkości sylab.

Iloczas (das *Zeitmaß*, *die Quantität*) zależał u Łaciników i Greków na samém przedłużaniu lub skracaniu zgłoski bez względu na uderzenie głosu: w nowszych językach akcent zatarł prawie zupełnie ślady prozody. Język iednak niemiecki zachował w téj mierze środek pomiędzy starymi i nowszymi językami: ma bowiem i iloczas miarowy i akcentowy; w tém się iednakże różni od języków dawnych, że iloczas miarowy nie iest tak niezależnym od akcentu mowy, iak w prozody greckiej i łacińskiej; ale długość miarowa zawsze się łączy z akcentem; i iloczas sylab zawisł nie od ważności ich brzmienia ale od ważności ich znaczenia, tak, iż wszystkie sylaby będące ważniejszymi (co do znaczenia) częściami wyrazów są długie, krótkie zaś sylaby przydatkowe lub obojętne części wyrazów.

Główny akcent pada w każdym wyrazie na sylabę pierwotną. Akcentowanie przeto czyli przycisk wymawiania stósuje się do ważności sylab, a do téj miara iloczynowa, w ten sposób, iż każda zgłoska kilkuszylabowego wyrazu, na którą główny akcent pada, pod względem iloczasu iest długa; np. *Wonne*, *Liebeshandel*, *Wurfspieß*. — Ztąd iednakże nie trzeba wnosić odwrotnie, iakoby zgłoski nie mające głównego akcentu były koniecznie krótkimi.

Każda zgłoska iest albo długa (*lang*), albo krótka (*kurz*), albo pośrednia (*mittelzeitig*) t. i. między długością i krótkością srodek trzymająca (*schwankend*). Długą oznaczamy przez —, krótką przez ∪, pośrednią przez ∞. Ponieważ długa zgłoska co do czasu na iey wymówienie potrzebne waży tyle co dwie krótkie, ztąd długie sylaby zowią się także dwuczесnemi (*zweizeitig*), a krótkie iednoczesnemi (*einzeitig*). Zgłoski, które z natury swojej zawsze się długo używają, nazywamy pierwotnemi długościami (*Urfängen*); te zaś, co tylko krótkie, zowią się pierwotnemi krótkościami (*Urfürzen*). Pośrednie zaś zgłoski, kiedy się w pewnym położeniu za długie lub za krótkie używają, mają nazwisko tymczasowych długości lub krótkości (*Afterlängen*, *Afterfürzen*).

Główne prawidła niemieckiey prozodyi są:

- 1) wszystkie zgłoski mające główny akcent, są pierwiastkowo długie.
- 2) wszystkie zgłoski, na które akcent żaden nie pada, są pierwiastkowo krótkie.
- 3) wszystkie zgłoski mające akcent słabszy, są częścią długie, częścią pośrednie.

Ztąd wynika następujące prawidło:

We wszystkich wyrazach dwuzgłoskowych ale nie złożonych zawsze iedna sylaba iest długa, druga krótka; np. *leben*, *über*, *ober*, *genug*, *Gebet*. Nie ma żadnego wyrazu dwuzgłoskowego, któregooby obie sylaby były krótkie lub długie. Lecz w wyrazach złożonych mogą być dwie długości, np. *Weltmeer*, *Kirchhof*.

Dla wyrazów iednozgłoskowych i wszystkich sylab ze słabszym akcentem następujące prawidła są postanowione:

1. Długie czyli dwuczесne są (iako pierwotne długości) wszystkie sylaby pierwotne i z nich utworzone zgłoski nayważniejsze pochodnego wyrazu; a w szczególności:
 - 1) pierwotne wyrazy iednozgłoskowe, których używamy do oznaczenia głównych wyobrażeń, a zatém Rzeczno-

wniki, Przymiotniki i Przysłówki, np. Mann, Frau, Kind, Tag; hoch, tief, lang, hell; tudzież Słowa mające formę jednozgłoskową: stehn, geht, ging, fällt, stand. (ob. iednak niżéy 3. 1.).

2) wszystkie zgłoski pierwotne z akcentem mocnym lub słabym w wyrazach wielozgłoskowych, czy to pojedynczych, czy złożonych, czy pochodnych, np. Wohlthat, hellgelb, dorthin, Kirchhofsmauer, besingen, entsagen, ermutigen, lieben, liebreich, belieben.

3) Przyimki i Przysłówki jednozgłoskowe połączone ze Słowami rozdzielnie, iak np. ab, an, auf, aus, bei, dar, durch, ein, hin, her, fort, los i t. d. — abhandeln, aufstehen, darreichen, beitragen, hingehen cet.

2. Krótkie czyli iednoczesne są (iako pierwotne krótkości) ogólnie wszystkie sylaby dodatkowe bez akcentu, czyli takowe przed, czyli po pierwotnéy głosce się znajduią; a w szczególności:

1) Zakończenia deklinacyi, koniugacyi i stopni porównania; np. des Mannes, die Kinder, schönere, lobet, lobete, gelobet. Podobnie nieakcentowane sylaby końcowe i derywacyjne: chen, de, e, el, ein, em, en, end, er, ern, ig, sel, the, tel, ter, zig, fig; np. Baumchen, Erde, Ferne, Himmel, tadeln, Athem, einzig, dreißig.

2) Przyrostki zaczynające wyrazy i mające Samogłoskę e; iak be, emp, er, ent, ge, ver, zer; tudzież um, durch, voll połączone nierozdzielnie; np. bestehen, empfangen, umsetzen, durchkreuzen, vollziehen cet.

3) Jednozgłoskowe formy Przedimków der, die, das i ein; nieoznaczone Zaimki es i man; Spóynik so zaczynający zdanie następne i zu przed Trybem bezokolicznym.

3. Pośrednie sylaby i wyrazy, (które przez umieszczenie pomiędzy krótkimi i długimi sylabami mogą się stać długimi lub krótkimi), są:

1) wszystkie jednozgłoskowe Zaimki, iak ich, du, er, sie, wir, der, die, das cet., tudzież fein.

2) jednozgłoskowe formy Słów posiłkowych, iako to: bin, bist, ist, sei, war, hat, hast, wird, wirst cet.

3) jednozgłoskowe Przyimki, iako to: an, bei, in, von (które iednakże użyte adwerbialnie są zawsze długie).

4) jednozłóskowe Przysłówki, które nie są razem Przymiotnikami, iako to: wo, nicht, ja, seit, ob cet. — (nie zaś schön, gut, schnell cet.).

5) jednozłóskowe Spóyniki, iak: als, da, daß cet.

6) jednozłóskowe Wykrzykniki, np. ach! ei! weh!

7) Przyrostki ze słabym akcentem, iako to: bar, hast, eit, heit, icht, isch, inn, feit, lein, lei, lich, ling, miß, sal, sam, schaft, thum, uß, uß, ung; np. wunderbär, glaublich, glaubhaft cet.

U w a g i.

- a) Złóska un zaczynaąc Rzeczowniki, Przymiotniki i Przysłówki, wymawia się z przyciskiem i jest długa, np. Unsinn, unschuldig, ungefähr; ale zaczynaąc Imiesłowy tudzież pochodzące od Słów Przymiotniki na bar, lich i sam, jest pośrednią; np. unbelohnt, unerfroffen, unwandelbar, untrüglich, unwirksam.
- b) Złóska all, czyli zaczyna wyraz, czyli kończy, jest także pośrednią; np. allmächtig, überall; podobnie ur na początku wyrazów nie mające mocnego akcentu; np. ursprünglich.
- c) miß jest pośrednią, kiedy jest ze Słowem połączona nierozdzielnie i iako taka ma tylko słabszy akcent; np. mißfallen, mißlingen; długa zaś w połączeniach rozdzielnych, gdzie ma akcent mocny; np. mißtönen, mißarten, tudzież w Rzeczownikach i Przymiotnikach, np. Mißfallen, mißtrauisch.
- d) erz jest pośrednie w Erzdieb, Erzschelm; długie w Erzvater, Erzengel i innych.

Długość lub krótkość sylaby pośredniéy zależy od iéy położenia względem innych sylab. Tu zachowuje się następujące prawidło:

Jeżeli sylabę pośrednią chcemy użyć za długą, umieścić ją należy pomiędzy takie dwie, które są od niéy późniejsze w znaczeniu; jeżeli ją chcemy użyć za krótką, położyć ją należy pomiędzy dwie znaczeniem i ważnością swoią ją przewyższające.

I tak 1) krótką być może złóska pośrednia umieszczona pomiędzy pierwotnemi długościami; np. hör' mich an, singt im Wald. still und bang. fürchtbar brauf' t. cet. 2) a długą, kiedy stanie pomiędzy dwie pierwotne krótkości, albo też po dwóch lub przed dwiema krótkiemi. np. eilte durch den Wald. rede wie geschah's? wunderbare Welt, Hindernisse, Alterthümer, sündigt unbewusst. — zwanzigerlei, Wane

digerinn. hat es geblüht, einjames Gebüsch. 3) Viele pośrednich zglósek moze się stać także krótkiemi, stojąc między długą i krótką; np. ist, sich, in, war: Herrscher ist Gott. kühn sich erhebt, komm in den Wald, schwül war die Luft.

(Na zasadzie poprzedzających prawideł oznaczmy iloczias zglósek w następujących wyjątkach i zastósuymy do nich czytanie).

Lieber Gott, der Du Alles, was lebt, mit Freud' und Erquickung Sättigest, höre den Dank, den Deine Kinder Dir sammeln!
Wir sind Staub. O beschirme, wenn's frommt in dem Leben der Prüfung,
Uns vor Trübsal und Gram, wie vor üppigem Stolz und Leichtsin!
Gieb uns tägliches Brod, und unseres, bis wir, den eitlen
Sorgen entrückt, als Bewährte, zu Deiner Herrlichkeit eingehn!

Boß.

Wie in dem Lenze der Thau die welkenden Blumen erquicket:
So belebet Gesang lieblich das menschliche Herz.

Schau den blühenden Baum mit Stamme, mit Ästen und Blättern!
Schön ist das Ganze; — warum? — alle Theile sind schön.
Jegliches Blatt ist ein Bäumchen, für sich betrachtet; auch so sei
Jeglicher Vers ein Gesang in dem vollendeten Lied!

Baggesen.

Eines Marmors Schwere mit großer Gewalt forthebend,
Angestemmt, arbeitet' er stark mit Händen und Füßen,
Ihn von der Au aufwäzgend zur Berghöh'. Glaubt' er ihn aber
Schon auf den Gipfel zu drehn: da mit einmal stürzte die Last um;
Hurtig mit Donnerepölte entrollte der türkische Marmor

Boß nach Homer.

Reizvoll klinget des Ruhms lockender Silberton
In das schlagende Herz, und die Unsterblichkeit
Ist ein großer Gedanken,
Ist des Schweiges der Edlen werth!
Aber süßer ist noch, schöner und reizender,
In den Armen des Freundes wissen, ein Freund zu sein,
So das Leben genießen,
Nicht unwürdig der Ewigkeit.

Klopstock.

II. O stopach wierszowych.

Na wzór muzycznych taktów składają się miarowe wiersze z taktów rytmicznych zwanych stopami (Fuße, pedes). Podział całkowitéy miary wiersza (metrum) na takie części potrzebny iest do poznania rytmu czyli rodzaju wiersza.

Stopy wierszowe składają się albo z iednakowych cząstek (t. i. z samych długich lub samych krótkich sylab), albo z niejednakowych (z długich pomieszanych z krótkiemi). Czątki te muszą być połączone z sobą zapomocą wzniesienia i spu-

szczenia głosu w ten sposób, iż w każdej stopie być musi rytmiczne wzniesienie (arsis, *Hebung*) i zniżenie (thesis, *Senkung*). Najstósowniej umieszcza się arza na sylabach długich, teza na krótkich. Ztąd jeżeli stopę zaczyna sylaba długa a po niej następuje krótka, wzniesienie głosu będzie na początku stopy, spadek na końcu (np. *ſchulbig, Frieden*); jeżeli przeciwnie, zniżenie głosu na początku będzie, wzniesienie na końcu (np. *Gewalt, geſund*). W pierwszym razie nazywamy stopę spadającą (*fallender Versfuß*), w ostatnim postępującą (*ſteigender V.*). Stopy z dwóch długich sylab złożone podług akcentu na pierwszą lub ostatnią głoskę padającego być mogą postępujące lub spadające, np. *ſchön-muth, lobſingt*.

Stopy zawierające więcej niż dwie sylaby mogą być nie tylko postępujące (np. *der Verluſt*) lub spadające (np. *Diſſian*), ale i iednę i drugą własność w sobie łączyć, to jest być postępująco-spadającemi (*ſteigend=fallende Verſfüße*, np. *Gedanken*), albo spadająco-postępującemi (*fallend=ſteigende V.*, np. *Wanderſmann*). Czterozgłoskowe mogą być jeszcze podwójnie postępującemi lub podwójnie spadającemi; np. *Gedankenſtrich, Wanderſmänner*.

Uwaga. Czterozgłoskowe stopy uważają się zwykle jako złożone z dwóch dwusylabowych (ob. niżej).

Stopy w skład wierszy wchodzące dzielą się zwykle podług ilości sylab w ich skład wchodzących na dwie-, trzy- i czteryzgłoskowe; nazwiska mają greckie oznaczające ich formę. Są zaś następujące:

A. Stopy dwuzgłoskowe:

- 1) Spondēus (*Spondey, der Gleichſchritt*) składa się z dwóch długości: *Allmacht, ſteh auf, ſchau hin*.
- 2) Trochaeus albo Chorēus (*Trochéy, Choréy, der Wälzer, Galler*) składa się z długię i (po niej) krótkię zgłoski: *Menſchen, Zugend, ſehen*.
- 3) Jambus (*Jamb, der Springer, Schleuderer*) jest trocheiowi przeciwny: *Geduld, vergnügt, empor*.

- 4) Pyrrhichius (Piryck, der Läufer, Länzer) składa się z dwóch krótkich zgłosek. Lecz nie mają Niemcy żadnego dwuzgłoskowego wyrazu, któregooby obie sylaby były krótkie. Znajdujemy takie dwie krótkości tylko obok długiej zgłoski, np. freund | liche, Maße | stät.

B. Stopy trzechzgłoskowe:

- 1) Dactylus (Daktyl, der Fingerschlag), — 0 0, np. Könige, mächtig, ger, heiligen.
- 2) Anapaestus (Anapest, der Aufspringer), 0 0 —, np. der Verlust, ich entfloß, Majestä.
- 3) Amphimäcer albo Creticus (Amfimacer, der Starckfußer), — 0 —, np. Augenblick, Angesicht, ganz entzückt.
- 4) Amphibrächys albo Scolius (Amfibrach, der Schwachfußer), 0 — 0, np. Geliebte, erfinden, er eilte.
- 5) Bachijs (stopa bachicka, der Aufstürmer), 0 — —, np. Gebirgsland, er eilt schnell, das Schlachtfeld.
- 6) Antibachijs albo Palimbachijs (stopa antybachicka, der Scherzfall), — — 0, np. Sturmwinde, laut donnern, wohlthätig.
- 7) Molossus (Molos, der Schwertritt), — — —, Schauspielhaus, dorthin eilt, schnell steht auf.
- 8) Tribrächys (Trybrach, der Schnellläufer), 0 0 0, tylko po długiej zgłosce się znajduie, np. freund | lichere.

C. Stopy czterozgłoskowe:

- 1) Dispondēus (dwa spondeie, der Doppelgleichschritt), — — — —, np. Seesturmunglück.
- 2) Choriambus (choréy z iambem, der Aufsprung, Schaufler), — 0 0 —, np. Jubelgesang, wonneberauscht.
- 3) Antispastus (Antypast, der Gegenzug), 0 — — 0, np. Triumphlieder, das Meer tobte.
- 4) Diambus (podwójny iamb, der Doppelspringer), 0 — 0 —, np. Gesundheitstrank, die Freude stärkt.
- 5) Ditrochaeus (podwójny trochéy, der Doppelfaller), — 0 — 0, np. Klagesimme, schweig' und glaube.
- 6) Jonicus a majori (Spondéy z Pirychem, der sinkende Jonicus, der Nachschläger), — — 0 0, np. Ehrwürdiger, Krieg wüthete.
- 7) Jonicus a minori (Piryck z Spondeiem, der steigende Jonicus, der Vorschläger), 0 0 — —, np. Meteorstein, die Gebirgsluft.

Cztery epitryty (Dreischläge) z trzech długich i iedney krótkiej złożone, biorące nazwisko porządkowe od mieysca, iakie zaymuie sylaba krótka:

- 8) Epitritus primus (Jamb ze Spondeiem), 0 — — —, np. Geduldprüffstein, der Vollmondschein.
- 9) Ep. secundus (Trochéy ze Spondeiem), — 0 — —, np. Sonnenaufgang, holde Tonkunst.
- 10) Ep. tertius (Spondéy z iambem), — — 0 —, np. Volksfreudenfest, Abschiedsgesang.
- 11) Ep. quartus (Spondéy z trocheiem), — — — 0, np. Kriegsheerstraßen, Erheuranke.

Cztery peony (Zänzer) składają się z trzech krótkości i iednéy długości, biorąc nazwisko porządkowe od miejsca, które zajmuje sylaba długa.

- 12) Paeon primus (trochéy z pirychem), — 0 0 0, np. eiligere, freundslichere, sättigender.
- 13) Paeon secundus (iamb z pirychem), 0 — 0 0, np. Gewaltiger, vertheidigen.
- 14) Paeon tertius (pirych z trocheiem), 0 0 — 0, np. Alabaster, der Besiegte, er begab sich.
- 15) Paeon quartus (pirych z iambem), 0 0 0 —, np. Religion, der General, fliß | tigerer Zanz.
- 16) Proceleusmaticus (podwójny pirych, der Rosler, Doppelläufer), 0 0 0 0, w niemieckich wierszach powstać tylko może z łączenia wyrazów, np. gñ | tigeres Ge | schick, freu | digerés Ge | süßl.

Każda stopa (ale nie Pyrrhichius, Tribrachys i Proceleusmaticus) może być wyrażona przez ieden wyraz, iak-
cśmy to widzieli w przykładach; lecz także i przez łączenie kilku, co do myśli i akcentu tak ściśle z sobą spoionych wyrazów (np. Przedimka z Rzeczownikiem, Zaimka ze Słowem), iż nieiako ieden wyraz co do myśli stanowi, chociaż grammatycznie każdy z nich jest osobnym. Stopa wten sposób utworzona zowie się wyrazową t. i. z iednego (nieiako) wyrazu utworzoną stopą (Wortfuß). Takimi stopami są: heiter, Verlust, der Tag, er sprach, Verhängniß, er sprach es, das Gefühl, er versank i t. p.

Nie jest to wszakże rzeczą do rytmu koniecznie potrzebną, aby każda wierszowa stopa (Versfuß) przez taką stopę wyrazową zapełnioną była; owszem rytmiczność sama tego wymaga, aby stopy wyrazowe uderzeniem takowem przecinane częściowo do różnych stóp należały; tym bowiem sposobem części wiersza wiążą w iedną całość; np.

Wir sind | Staub. D beschirmt, wenn | sfrommt in dem | Leben der | Prüfung,
Uns vor | Trübsal und | Gram, wie vor | schluppigem | Stolz und | Leichtsin.

gdzie stopy wyrazowe in dem Leben — der Prüfung — vor Trübsal i t. d. są poprzecinane i częściami do różnych stóp wierszowych należą.

III. O wierszach i ich gatunkach.

Pewna ilość rytmicznie z sobą połączonych stóp, stanowią wiersz; a kilka wierszy w iedną całość połączonych tak, iż w poemacie iakim w tym samym porządku i w téy saméy ilości kilka razy są powtórzone, zowiemy strofą czyli wrotką (Strophe).

Kiedy wyrazu zakończenie przypada wewnątrz stopy, to jest kiedy stopa wyrazowa przez stopę wierszową jest

przeciętą, powstała z tego przecięcia tak nazwana cezura (Einschnitt, Incision, Cäsur). Cezur takich w różnych stopach wiersza kilka być może, zwanych podłische czyli Fußcäsuren, z tych jednak najważniejszą jest ta, która ku środkowi wiersza przypada (średniówka, rhythmische Cäsur), i jest męską, kiedy trafia na długą zgłoskę (ob. wiersz 1. 3.), żeńską, kiedy na krótką (ob. w. 2. 4.) np.

1. Klar aus | Dämmerung | stieg am | goldenen | Himmel der | Maitag,
2. Liebliche | Wärm' an | kündend / und | leuchtete | sanft in die | Fenster,
3. Daß ihr | scheidiger | Glanz / mit | wankendem | Schatten des | Pfirsichs
4. Glomm an | der | Wand und | hellte / des | Alkows | grüne | Gar | binen.

Kiedy wyrazu zakończenie przypada na końcu stopy, t. i. kiedy stopa wyrazowa ze stopą wierszową się schodzi, powstała odcięcie (Vers-Abschnitt), którego z cezurą za iedno mieć nie należy. Odcięcie to w niektórych rodzajach wierszów jest do ich rytmu potrzebne, i przypadając ku środkowi wiersza, przecina go na dwie połowy (Halbverse, Hemistichien); np.

Erhe | be dich | mein Geist, || und laß | die nie | dre Welt
Den Aho | ren die | der Wahn || in stren | gen Fess | ein hält!

Hell tönt | Vogelge | sang || unten im | waldigen | Thal.

Wiersz każdy kończyć się powinien całkowitym wyrazem, a strofa, ile być może, zamykać sens zupełny.

Zakończenie wiersza na sylabę długą nazywamy męskiem, zakończenie na sylabę krótką, przed którą stoi długa z akcentem, zowiemy żeńskiem, np.:

Rosen auf den Weg gestreut (męskie).
Und des Harms vergessen (żeńskie).

Stopy w skład wiersza wchodzące są albo iednakowe (np. same iamby, trocheie i t. d.), albo różne (np. spondeie pomieszane z daktylami). W pierwszym razie zowią się wiersz iednostajny, w drugim mięszany.

Podług ilości stóp zowią się wiersze dwu-, trzy-, cztery i t. d. stopowe; a podług ilości wierszy, z których się składa, nazywa się wrotką dwuwierszową (Distichon), trzy-, czterywierszową (Tristichon, Tetrastrichon), pięcio i t. d. aż do osmiowierszowych i więcej.

A. Pojedyncze gatunki wierszó w.

1) Trochaiczne, składają się z trzech, czterech lub pięciu trocheów, tak iednak iż miejsce trocheia spadający spondéy (nigdy zaś piryeh lub iamb) zastąpić może; np.

Stärke | mich durch | deine | Todes | munden,
Gottmensch, | wenn die | selig | sie der | Stunden cet.

Nayżywańszy iest czterechstopowy trochaiczny, który w miejscu ostatniego trocheia może mieć męską arzę, np.

Ich wie | lang ist's, | daß ich | walle
Suchend | durch der | Erde | Glur cet.

2) Jambowe, od dwóch do sześciu stóp zawierające iambowych, tak iednak, że na miejscach parzystych za iamba stać może postępujący spondéy, czasem anapest, rzadko piryeh, nigdy trochéy. Często znajdujemy iambowe wiersze mające iedną sylabę zbyteczną (überschlagende Sylbe). np.

Dem Hlin | der Miß | verständ | niße | Gewalt
Drängt oft | den Be | sten aus | dem rech | ten Gle | se.

Und mun | verschön | ist Got | tes Er | de
Und werth, | darauf | vergnügt | zu sein.

Pięciostopowe iamby zwykle się używają do tragicznego dyalogu. Są zaś ieszcze i sześciarowe (Senare, Trimeter), których starożytni używali w dramatycznym dyalogu. W tych zwykle się bierze dwa iamby na iedną miarę; np.

Das Recht des Herr | schers/üb' ich aus | zum lehten Mal,
Dem Grab zu ū | bergeben/die | sen theuren Leib cet.

Od téy miary iambowéy odróżniać należy sześciostopowe Alexandryny z rymami męskimi i żeńskimi na przemian, które po trzeciéy stopie mają przecięcie dzielące ie na dwie połowy, np.

Die Abendglocke ruft || den müden Tag zu Grabe;
Natt blifend kehrt das Vieh || in langsam schwerem Trabe
Heim von der Au; es sucht || der Landmann seine Thür
Und überläßt die Welt || der Dunkelheit und mir.

3) Wiersze daktyliczne zawierać mogą od dwóch aż do sześciu stóp. W miejscu daktyla może gdzie niegdzie stać spadający spondéy, za który poeci nowsi także trochéy kładź sobie pozwalają. W następującym przykładzie czterechstopowego daktylicznego wiersza czyste są daktyle wszędzie, wyjąwszy stopę ostatnią, która się albo z tro-

cheia składa albo z iednéy długości (daktyl bowiem niezdatny jest do zakończenia wiersza):

Seht, wie die Tage sich sonnig ver | klären!
Blau ist der Himmel und grünend das | Land,
Klag' ist ein Misten im Chore der | Sphären;
Trägt denn die Schöpfung ein Trauergewand?

Nayważniejszym w tym rodzaju jest sześciomiarowy wiersz bohaterski (hexameter heroicus), którego Grecy i Rzymianie do epopei zwykle używali. Szósta jego stopa jest spondej lub trochej; na piątém miejscu zawsze bywa daktyl, na innych może być zastąpiony spondeiem, za który w niemieckich poezjach i trochej znajdujemy. Ale piątą stopę wyrażać spondeiem tylko potrzeba nadania wierszowi szczególniejszey powagi uniewinnić może. Z resztą na czterech pierwszych miejscach ani same daktyle stać nie powinny, które wiersz nadto czynią skoczny, ani same spondeie, które mu żywość odbierają; ale iedne przeplatane drugimi. Miara hexametru jest taka:

— 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | — 0
— — | — — | — — | — — | — — | —
— 0 | — 0 | — 0 | — 0 | — 0 | —

Średniówka, która przypada w trzeciéy stopie na arzie lub trocheiu i stanowi główną cezurę tego wiersza, nie powinna być nigdy zaniedbana: miejsce iéy zastąpić jednakże mogą dwie męskie, t. i. w arzach drugiéy i czwartéy stopy; np.

Gern nun will ich das | Haupt, || dies | grauende, hin zu den Vätern
Legen ins Grab; denn | glücklich || ge | trennt auch, bleibt mir die Tochter oet.

Wende dich | weg, || weh | müthiger Blick, || von der Angst des Erduldens!

wszystkie inne cezury, jeżeli są zastosowane do myśli, mogą także zrobić swój efekt; nie są jednakże tak istotnie potrzebne do wiersza, iak główna.

Częste użycie trocheiów za spondeie, jest wadą, którę się wystrzegać należy; osobliwie zaś umieszczanie ich bezpośrednio po sobie robi wiersz kulawym i niesmacznym, np.

Mit | Bülfer | loben | Gottes | herrlichen | Namen.

Wystrzegać się też należy doboru takich wyrazów, któreby przy dzieleniu wiersza na stopy wyrazowe kilka iednakowych stóp tego rodzaju po sobie wystawiały; np.

Räuber ver | müssen die | Erde und | tragen die | heiligen | Namen,
w którym trzy amfibrachy po sobie następują: ver müssen — die Erde — und tragen. —

1) Strofa sáficozna. Tęj rytm jest trochaiczno-daktyliczny; składa się ona z trzech wierszy sáficoznych, z których każdy ma pięć stóp a sylab iedenaste, i z czwartego zwanego Adonicus, który mieści w sobie dwie ostatnie stopy hexametru. W sáficou pierwsza, czwarta i piąta jest trochaiczna, druga spondeiczna (spadający spondéy) lub także trochaiczna, trzecia daktyliczna. Ponieważ zaś w ogólności rytmika nie wiele zważa na naturę ostatniéj nieakcentowanéj lub słaboakcentowanéj sylaby wiersza, ztąd za ostatni trochéy daie się spondéy spadający użyć. Męska stopa wiele się przyczynia do piękności tych wierszy. Wzór jest następujący:

1. — ◡ | — ◡ | — ◡◡ | — ◡ | — ◡
2. ten sam.
3. ten sam.
4. — ◡◡ | — ◡

Nicht zu schamhaft säum' | an dem Sonnensenster
Aufzublühn, jungfräuliches Sina-Röslein!
Deines Hochroths harrt | und des Balsamduftes
Unsere Herrinn.

2) Strofa alcejska czyli alkaiczna. Składa się także z czterech wierszy. Dwa pierwsze są alkaiki (złożone ze spondeia, bachii, choryiamba i iamba), trzeci składa się ze czterech iambów i sylaby zbytécznej, a ostatni jest daktyliczno-trochaiczny mający dwa daktyle i dwa trocheie. Lecz i tu w alkaikach może być pierwszy spondéy zastąpiony iambem, a za bachii można położyć amfibracha. Trzeci zaś wiersz może na nieparzystych stopach w mieyscu iamba mieć spondeie. Wzór jest taki:

1. ◡ — | ◡ — | ◡ — | — ◡◡ — | ◡◡
2. ten sam.
3. ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡
4. — ◡◡ | — ◡◡ | — ◡◡ | — ◡

Der welcher nie freundschaftliche Bande brach,
Stets seinen Eid hielt, nimmer von Treue wich,
Der nur genießt einst seines Lebens
Süßeste Frucht, den Triumph des Greises.

3) Strofa asklepiadeyska. Tęj dwa pierwsze wiersze składają się z dwóch choryiambów, na których początku trochéy (lub spadający spondéy), a na końcu iamb (lub pi-rych) stoi: trzeci wiersz nazwany ferekrackim ma daktyla między dwoma trocheiami (lub spadającymi spondeiami); a czwarty (glikoński) różni się od trzeciego tylko przydaną

mu na końcu sylabą. Pierwsze dwa wiersze mają zwykłe przecięcie w środku pomiędzy obydwoma choryambami. Oto wzór:

1. — ˘ | — ˘ ˘ — || — ˘ ˘ — | ˘ ˘
2. ten sam.
3. — ˘ | — ˘ ˘ | — ˘
4. — ˘ | — ˘ ˘ | — ˘ ˘

Schön ist, Mutter Natur, Deiner Erfindung Pracht
Auf die Fluren verstreut; schöner ein froh Gesicht,
Das den großen Gedanken
Deiner Schöpfung noch einmal denkt.

IV. O rymie.

Rymy czyli jednobrzmienne końcówki wierszowe nieznanne były poetom greckim i rzymskim. Niemiecka poezya, dopóki się na liczeniu nie na mierzeniu sylab zasadzała, potrzebowała rymu koniecznie do nadania wierszowi wdzięku. Później, gdy iloczyn sylab oznaczonym a poezya pod prawidła starożytne podciągnięta została; słusznie odrzucono rym w naśladowaniach Greków i Rzymian, a zachowano tylko w niektórych lirycznych i śpiewnych rodzajach, gdzie, użyty zręcznie, może być miłym dla ucha i uczucia.

Rym u Niemców zależy na zgodnym brzmieniu sylab końcowych aż do akcentowaney: ztąd może i jedna sylaba rym stanowić, jeżeli na nią akcent pada; i taki rym zowie się męskim, np. Reim, Reim, Leim, Nacht, Nacht, Pracht, gedächt, bewächt; żeński zaś rym obeymuje dwie sylaby końcowe, z których przedostatnia ma akcent mocny, ostatnia żadnego; np. Reimen, reimen, leimen, mächtig, prächtig, Sachen, bewachen, Leben, streben, gegeben, emporschweben et.

Do rymów dobroci należy: 1) aby były czyste, t. i. zawierały zgodne z sobą brzmienia; w czém przeto ucho a nie pisownia rozstrzegać powinna. Nie przeszkadza np. czystości rymu różnica t i th, f i ff, l i ll, s i ß, ä i e, o i oo; ale niezgodne są t i d (gdzie nie brzmią iednako), f i ff, ß i ff, g i ch, g i k i t. p. Ztąd mogą rymować z sobą Güte i Blüthe, oft i hofft, groß i Noos, Wild i gilt lub sch. illt, Ende i Hände; ale nie mogą Güte i müde, fleiden i reiten, Werk i Berg, streichen i eigen, groß i goß, Gruff i Fluß i t. d. — Nieczyste są także rymy blühen i fliehn,

Beute i Weite, stülft i Bild, führt i ziert, schön i stehn, (z powodu różnego brzmienia ü, i; eu, ei; ö, e) iakkolwiek ie znajdujemy u nayslepszych nawet poetów. Błędne jest wreszcie rymowanie dwóch iednozgłoskowych wyrazów z dwuzgłoskowym, iak Geister i heißt er, Vater i that er, wunderbarer i war er i t. p. — 2) rymy powinny mieć miłe brzmienie. Wystrzegać się przeto należy zbiegu Spółgłosek, iak standst, fandst, tudzież zakończeń słabych, osobliwie na e i en. 3) aby nie były zbyt łatwe i spospolitowane. 4) nareszcie aby były stósowne do treści przedmiotu, a zatém mocne i dobitne w dzielnych wyrażeniach, łagodne w malowaniu uczuć łagodnych.

Jeszcze i na to uważać należy: 1) aby w środku wiersza nie umieszczać rymujących wyrazów: co ieżeli nie jest zrzecznie użyte, śmiesznością traci, np.

Wir nützen durch Sien und Schweiß en nicht viel;
Gott leget, Gott heget, Gott trägt et ans Ziel.

2) aby nie rozrywać wyrazów dla zrobienia rymu, np.

Hans Sachs war ein Schuh-
macher und Poet dazu.

3) aby dla rymu nie gwałcić prawideł iloczasu, a tém mniej nakręcać myśli lub grzeszyć przeciwko konstrukcyi, np.

Sein Vater hieß Melcher,
Ein Schäfer war welcher.

4) aby przeplatać ile możności rymy męskie żeńskimi, chyba że treść rzeczy temu się przeciwi. 5) aby wyrazów zupełnie iednako brzmiących nie używać na rymy, np. Leiden i leiden, Schloss i schloss i t. p. 6) aby nie rymować słowami cudzoziemskimi, chyba dla żartu, np.

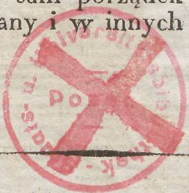
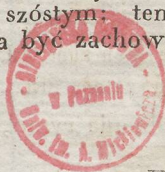
Er starb post Christum natum,
Ich weiß nicht mehr das Datum.

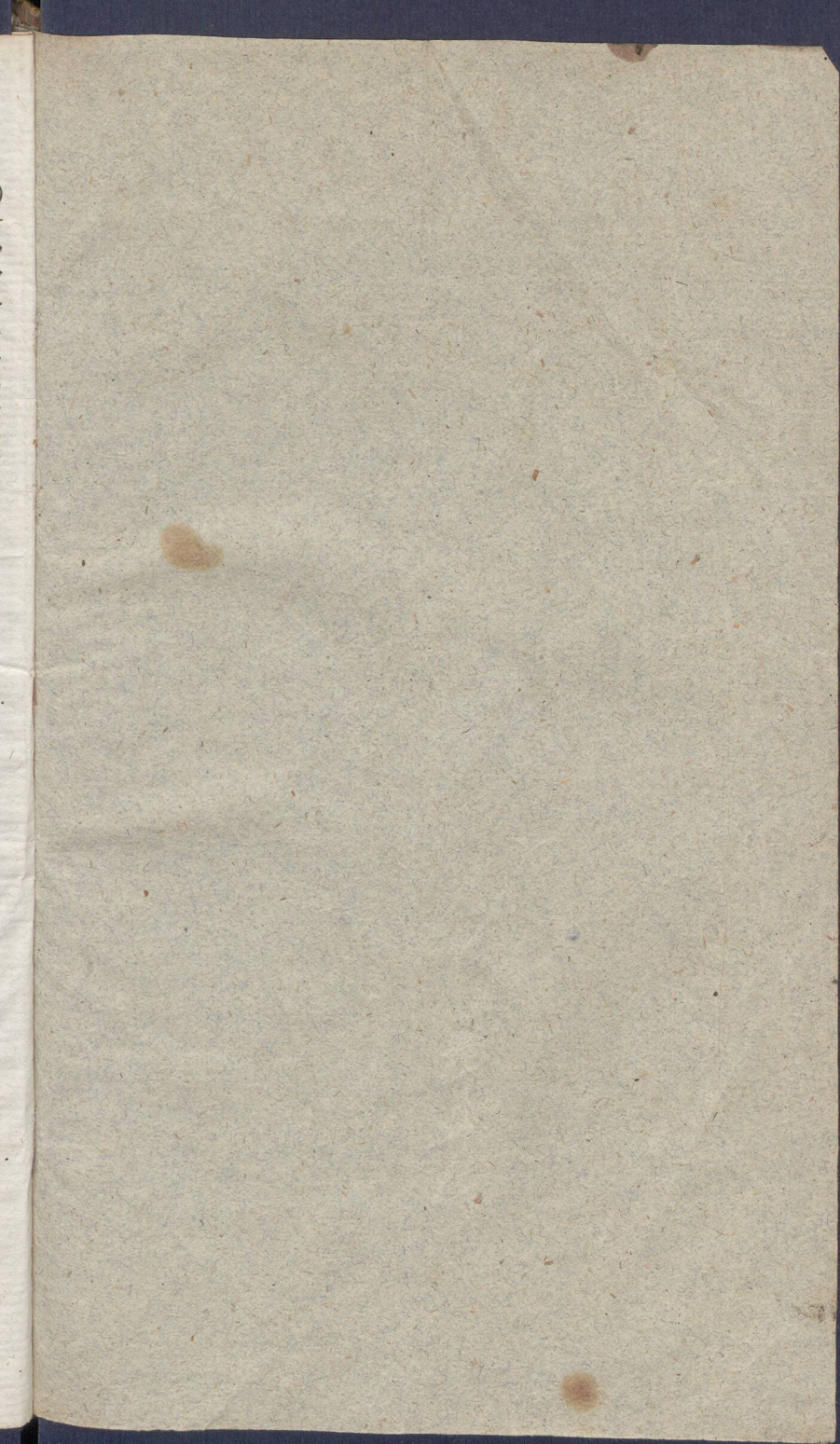
7) Jeżeli wiersze bezrymowe z rymowanymi mieszamy, w każdéj strofie i iedne i drugie na témże samém mieyscu stać powinny.

Nareszcie o umieszczaniu wierszy rymowanych niemieckich pamiętać mamy i tę wspólną z innymi uwagę, iż rymy albo bezpośrednio po sobie następować mogą (gepaarte Reime), t. i. tak iż pierwszy wiersz rymuje z drugim, trzeci z czwartym i t. d., albo też w sposób przekładany (Reim-Verfchlingung); który znowu jest dwoiaki,

gdy wiersze albo naprzemian z sobą rymują (abwechselnd) t. i. pierwszy z trzecim, drugi z czwartym, albo też drugie dwa rymy pierwszymi dwoma są zamknięte (eingeschlossen), t. i. pierwszy wiersz rymuje z czwartym, drugi z trzecim.

Rymy nieprzekładane stósonniejsze są dla wierszy przydłuższych, przekładane dla krótszych. W przydłuższych częściach poematu lub strofach mogą rymujące z sobą wiersze nawet trzema innemi być oddzielone (przez dalszą odległość zniknąłby cały efekt rymowy): lecz wtenczas pilnować tego należy, ażeby wszystkie strofy pod względem odległości, miar sylab i ilości zgłosek rymujących wierszy z sobą zupełnie były zgodne; np. Jeżeli w pierwszój strofie pierwszy wiersz ósmiozgłoskowy rymuje z czwartym sześciogłoskowym, a drugi z trzecim i piąty z szóstym: ten sam porządek w rymowaniu i miarach ma być zachowany i w innych strofach.

24

Pell
1

9

